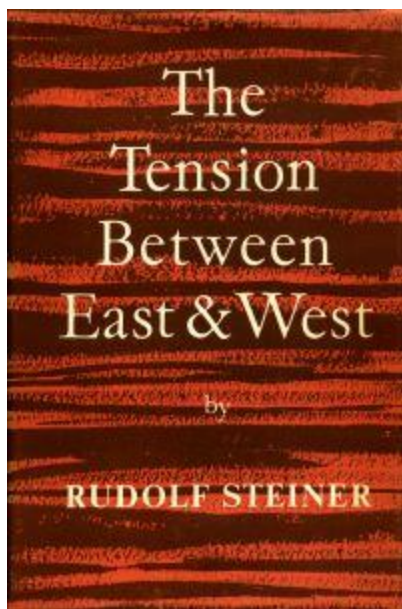

Напрежението между Изтока и Запада, GA-83

Рудолф Щайнер

Изнесени по време на Конгреса Изток-Запад през 1922 г. във Виена, тези предизвикателни лекции повдигат завесата над съвременните социални и духовни проблеми, като изследват историческите и философски парадокси, открити в източния и западния начин на живот. Щайнер подчертава необходимостта от развиване на нови умствени способности, за да се преодолее пропастта между материята и духа, способности, които ще осигурят съзнателни социални сигурности, за да заменят несигурните инстинкти.

Първата половина на този том изгражда основата на знанието; втората половина дава импулса за правилни действия.

Преведен от Б. А. Роули и с предговор от Оуен Барфийлд, този том е представен тук с любезното разрешение на Rudolf Steiner Nachlassverwaltung, Дорнах, Швейцария.

[Бележка на преводача](#)

[Въведение от Оуен Барфийлд](#)

I. Антропософията и науките

I.. <u>Естествени науки</u>	1 юни 1922 г.
II. <u>Психология</u>	2 юни 1922 г.
III. <u>Изтокът и Западът в историята</u>	3 юни 1922 г.
IV. <u>Духовна география</u>	4 юни 1922 г.
B. <u>Космическа памет</u>	5 юни 1922 г.

II. Антропософия и социология

VI. <u>Индивид и общество</u>	7 юни 1922 г.
VII. <u>Индивидуалният дух и социалната структура</u>	8 юни 1922 г.
VIII. <u>Проблемът</u> (Азия-Европа)	9 юни 1922 г.
IX. <u>Перспективи за неговото решение</u> (Европа-Америка)	10 юни 1922 г.
X. <u>От монолитно към тройно единство</u>	11 юни 1922 г.

1. Антропософия и естествени науки

Този конгрес е обявен за конгрес по философия на живота и без съмнение ще го приемете като такъв. Всеки, който днес желае да говори за философски въпроси, обаче не може да пренебрегне естествената наука и по-специално философските последици, които тя е донесла със себе си. Всъщност, в продължение на векове – от петнадесети или шестнадесети век, можем да кажем – науката все повече доминира човешкото мислене в цивилизования свят.

Сега би било нужно много думи, за да се обхванат триумфите на науката в областта на човешкото познание и трансформацията на целия ни живот, предизвикана от постиженията на научните изследвания. И това би било просто повторение на това, което всички вие вече знаете. Философски погледнато, интересното в науката е нещо съвсем различно. Имам предвид функцията, която тя отдавна е поела да образува цивилизования свят. И именно обсъждайки тази образователна роля в развитието на съвременния човек, се сблъскваме с два парадокса, както бих искал да ги нарека. Нека започна с тези парадокси.

Първото нещо, което е произлязло от научния метод на изследване, е трансформация на човешкото мислене. Всеки безпристрастен наблюдател на по-ранните философски тенденции трябва да заключи, че поради условията, които тогава са определяли развитието на човека, мисленето неизбежно е добавяло нещо субективно към даденото от експеримента и наблюдението на природата.

Достатъчно е само да си спомним онези сега остарели клонове на знанието, астрологията и алхимията, за да разберем как се е подхождало към природата в миналото – как човешкото мислене, естествено, е добавяло към това, което е имало, нещо, което е искало да изрази или поне не е потискало.

Предвид научното отношение от последно време, това е престанало. Днес ние сме практически задължени просто да приемаме данните, дадени ни от наблюденията и експериментите, и да ги преработим в природни закони, както ги наричат. Вярно е, че за да направим това, ние използваме *мисълта*; но ние я използваме само като средство за подреждане на явленията, така че чрез собственото си съществуване те да ни покажат вътрешната си връзка, съответствието си със закона. И ние си поставяме за дълг да не добавяме никакви свои собствени мисли към наблюдението си на света. Ние наистина виждаме това като идеал на научното отношение - и с право.

При тези условия, какво се е случило с човешкото мислене? То всъщност се е превърнало в слуга, просто в инструмент на изследването. Мисълта като такава всъщност няма какво да допринесе, когато става въпрос за изследване на закономерността на външните явления.

Ето тогава един от моите парадокси: че мисълта като човешки опит е изключена от връзката, в която човекът влиза със света. Тя се е превърнала в чисто формално

средство за разбиране на реалностите. В рамките на науката тя вече не е нещо самопроявяващо се.

Значението на това за вътрешния живот на човека е изключително голямо. Това означава, че трябва да гледаме на мисленето като на нещо, което трябва да се оттегли в мъдрост и скромност, когато съзерцаваме външния свят, и което представлява един вид личен поток в живота на душата.

И именно когато сега се питаме: Как, от своя страна, *науката* може да подходи към *мисленето*?, се сблъскваме с парадокса и се оказваме, че казваме: Ако мисленето трябва да се ограничи до разработването на естествените процеси и може да се намесва само формално, в изясняване, комбиниране и организация, то не може да попада и в рамките на самите естествени процеси. По този начин става парадоксално да се постави въпросът (който със сигурност е оправдан от научна гледна точка): Как можем, от гледна точка на научния закон, да разберем мисленето като проява на човешкия организъм? И на това, ако застанем безпристрастно и сериозно в живота на науката, днес можем да отговорим само: Доколкото мисленето е трябвало да се оттегли от естествените процеси, съзерцанието им може да продължи да се опитва да обхване мисленето, но не може да успее. Тъй като е методологически изключено, мисленето е и реално изключено от естествените процеси. То е осъдено да бъде просто привидност, а не реалност.

Вярвам, че днес не много хора осъзнават напълно силата на този парадокс; но в дълбините на подсъзнанието си, безброй хора днес осъзнават *това*. Само като мислещи същества можем да се считаме за хора; именно в мисленето откриваме човешкото си достойнство – и все пак това, което наистина ни прави човешки същества, ни съпътства през света като нещо, чиято реалност в момента не можем да признаем, като привидност. Като посочваме най-благородното в човешката ни природа, ние се чувстваме сякаш сме в област на нереалност.

Това е нещо, което обременява душата на всеки, който сериозно се е занимавал с изследователските методи както на неорганичните науки, така и на биологията, и който желае да извлече следствия от тези *методи*, а не от някакви отделни резултати, за философия на живота.

Тук, можем да кажем, има нещо, което може да доведе до горчиви съмнения в човешката душа. Вярно е, че съмненията възникват първо в интелекта, но те се вливат в чувствата. Всеки, който е способен да погледне по-задълбочено и без предразсъдъци върху човешката природа – по начина, който ще демонстрирам подробно в следващите лекции – знае как състоянието на духа, ако продължи достатъчно дълго, оказва влияние чак до физическото състояние на човека и как от това физическо състояние или разположение, настроението на живота се издига на свой ред. Дали съмнението е насочено в чувствата ни или не, определя дали ще крачим смело през живота, така че да можем самите ние да се изправим и да имаме здравословно влияние сред нашите ближни, или ще се скитаме през живота

недоволни и унили – безполезни за себе си и безполезни за нашите ближни. Не казвам – и следващите лекции ще покажат, че не е нужно да казвам – че това, което току-що обсъждах, винаги трябва да води до съмнение; но лесно може да го направи, освен ако науката не се разшири в посоките, които ще опиша.

Великолепните постижения на науката *спрямо* външния свят поставят изключителни изисквания към човешката душа, ако, както от философската гледна точка, изложена тук, той със сигурност трябва да направи, той възприеме позитивно отношение към науката. Те изискват той да бъде способен да посреща съмнението с нещо по-силно и по-мощно, отколкото би било необходимо в противен случай. Макар че в това отношение науката би изглеждала като нещо негативно за живота на душата, все пак – и това ме води до втория ми парадокс – от друга страна, тя е довела до нещо изключително позитивно. Тук отново изразявам един парадокс, който ме порази особено, когато преди повече от двадесет години разработих своята „*Философия на духовната дейност*“ и се опитах, като същевременно запазих истински научен поглед върху живота, да проумея природата на човешката свобода.¹

Защото, със своето съответствие със закона, науката лесно води, на теория, до отричане на човешката свобода. В това отношение обаче науката развива теории, които са точно противоположни на нейния практически ефект. Когато навлизаме все по-дълбоко в привидната природа на мисленето и, като действително следваме научната *нагласа* – не научните *теории* – стигнем до правилно вътрешно преживяване от тази природа, тогава заключаваме: ако е само привидност, а не реалност, тогава процесът на мислене, подобно на природна сила, няма непреодолим ефект. По този начин мога да го сравня – и това е повече от просто сравнение – с комбинация от огледални образи. Образите пред мен не могат да ме принудят. Съществуващите *сили* могат да ме принудят, независимо дали се смятат за съществуващи извън мен или вътре в мен; *образите* не могат да ме принудят. Следователно, ако съм способен да си представя моралните си импулси в рамките на това чисто мислене, което самата наука насърчава в нас чрез своите методи; Ако мога да оформя моралните импулси в себе си по такъв начин, че отношението ми към тяхното оформяне да е такова, към което ме възпитава науката, тогава в тези морални импулси, заченати от чистото мислене, аз *не* притежавам непреодолими сили, а сили и подобия, които самият аз съм свободен да приема или не. Тоест: колкото и науката, от самите си предпоставки, да е обречена, и с известно основание, да отрича свободата, все пак, възпитавайки го към подобие на мислене, тя възпитава човека от нашата култура към свобода.

Това са двата полюса, единият, отнасящ се до живота на мисълта, и другият до живота на волята, с които човешката душа се сблъсква от съвременните научни мнения. Разграничавайки ги обаче, ние едновременно показваме как научният възглед за живота сочи отвъд себе си. Той трябва да заеме някакво отношение към

човешкото мислене; но изключва това мислене. По този начин той предлага метод на изследване, който може да бъде напълно оправдан в очите на науката и въпреки това да доведе до разбираемо преживяване на мисленето. От друга страна, той предполага, че тъй като сам не може да стигне теоретично до свободата, научният възглед трябва да бъде разширен в друга област, именно за да достигне сферата на свободата.

Това, което представям като необходимост, произтичаща от самата наука – разширение в област, до която науката, поне както е разбрана днес, не може да достигне – е опит от философията на живота, която защитавам тук. Днес, разбира се, тъй като е в началото на своето развитие, тя може да постигне това разширение само несъвършено. И все пак опитът трябва да се направи, защото все повече хора в цивилизования свят днес са засегнати от проблемите на мисленето и свободата, които описах. Вече не е възможно днес да вярваме, че само онези, които по някакъв начин са свързани с науката, са изправени пред изисквания, въпроси и загадки от този вид. Дори най-отдалечените села, до които не проникват никакви научни резултати от някакво значение, въпреки това биват доведени от образованието си до начина на мислене, който науката изисква; и това носи със себе си, макар и съвсем несъзнателно засега, несигурност относно човешката свобода. Следователно тук не става въпрос само за научни въпроси, но и съвсем ясно за общочовешки.

В крайна сметка, заемайки позицията си на научно образование, можем ли да проникнем по-далеч по пътя на познанието, отколкото съвременната наука?

Опитът да се направи това може да бъде направен и то по такъв начин, че използваните методи да могат да бъдат оправдани и пред най-строгия учен, и по пътища, прокарани в пълно съответствие с научната нагласа и научна съвест. Сега, в началото на лекциите си, бих искал да продължа с тези пътища.

И все пак, въпреки че много души вече несъзнателно копнеят за това, съвременният път на познанието все още не е лесен за обяснение концептуално. За да можем да се разберем тази вечер, бих искал да представя, просто като помощно средство за разбиране, описания на по-стари пътища, които човечеството е следвало, за да стигне до знание, намиращо се отвъд обичайната област, с която науката се занимава днес.

Голяма част от това, което днес се смята, че би трябвало да остане просто догма на вярата и се приема за древна и почитена традиция, отвежда психологически проницателния наблюдател на историята обратно към вековни епохи на човечеството. Там се оказва, че тези въпроси на вярата са били търсени, като въпроси на знание, подходящи за времето си, от определени индивиди чрез култивирането на собствените им души и развитието на скрити духовни сили и че по този начин те наистина са представлявали въпроси на познанието. Хората днес вече не осъзнават колко много от това, което се е появило исторически в

развитието на човечеството, някога е било действително открито – но открито по по-ранни пътища на познанието.

Когато описвам тези пътища, разбира се, го правя с помощта на методи, които ще очертая по-късно; така че в много случаи онези, които формират картината си за по-ранните епохи на човечеството само от външни исторически документи, а не от духовни документи, могат да възразят срещу моето описание. Всеки, който безпристрастно разгледа дори външните исторически документи и след това ги сравни с това, което ще имам да кажа, въпреки това няма да открие реално противоречие. И второ, искам да подчертая, че не описвам тези по-стари пътища на познание, за да ги защитавам днес. Те са били подходящи за по-ранни епохи и днес могат дори да бъдат вредни за човека, ако, под погрешно разбиране, той ги прилага към себе си. Просто за да се разберем взаимно относно съвременните пътища на познание, ще избира два по-ранни пътя, ще ги опиша и по този начин ще изясня пътищата, по които човек трябва да извърви днес, ако желае да излезе отвъд сферата на научното познание, както е разбирано сега.

Както казах, бих могъл да избира и други от богатството на по-ранни пътища на познание; но избирам само два. Първо, имаме път, който в чистата си форма е бил следван от хора в древността на Изток – пътят на йога.

Йога е преминала през много фази и аспектът, на който ще отдам най-голяма стойност днес, е именно този, който е достигнал до по-късни епохи в напълно упадъчно и вредно състояние. Това, което ще опиша, историкът ще бъде принуден, когато разглежда по-късни епохи, да представи като нещо действително вредно за човечеството. Но в следващите епохи човешката природа е преживявала най-разнообразни развития. Нещо съвсем различно е подходило на човешката природа в древните и по-късните епохи. Това, което в по-ранни времена е могло да бъде истинско средство за познание, по-късно е било използвано може би само за да възбуди желанието на човека за власт над своите ближни. Това със сигурност не е било вярно за най-ранните периоди, тези, чиято практика на йога описвам.

Какво е включвал пътят на йога, който е бил следван в много древни времена в Ориента от хора, които са били учени, за да използваме съвременния термин, във висшата сфера? Той е включвал, наред с други неща, специфичен вид дихателни упражнения. (Отделям това от богатството от упражнения, които ученикът по йога или йога ученикът, йогинът, е трябвало да предприема.) Когато днес изследваме дишането си, откриваме, че то е процес, който в по-голямата си част действа несъзнателно в здравия човешки организъм. Трябва да има нещо ненормално в човека, който е осъзнат за дишането си. Колкото по-естествено функционира процесът на дишане, толкова по-добре е той за обикновеното съзнание и за обикновения живот. По време на своите упражнения обаче, когато е искал да развие когнитивни сили, които са просто латентни в обикновеното съзнание, йогинът е трансформирал процеса на дишане. Той го е направил, като е използвал

време за вдишване, задържане на дъха и за издишване, различно от това, използвано при обикновеното, естествено дишане. Той е направил това, за да осъзнае процеса на дишане. Обикновеното дишане не става съзнателно. Трансформираният дихателен ритъм, чието време се определя от човешката воля, е напълно съзнателен. Но какъв е резултатът? Е, трябва само да се изразим с физиологични термини, за да осъзнаем какво е постигнал йогинът, като е осъзнал дишането си. Когато вдишваме, дихателният импулс навлиза в нашия организъм; но той също така преминава през гръбначния мозък в мозъка. Там ритъмът на дихателния поток се комбинира с онези процеси, които са физическите носители на умствената дейност, нервните и сетивните процеси. Всъщност, в обикновения ни живот никога нямаме само нервни и сетивни процеси; те винаги са пропити от нашия дихателен ритъм. Връзка, взаимодействие, хармонизиране на нервните и сетивните процеси и на дишането винаги се случва, когато позволим на ума си да функционира. Като предава променения си дихателен ритъм в нервния и сетивния процес по напълно съзнателен начин, йогинът също така е осъществил съзнателна връзка между дихателния ритъм и ритъма на мисълта, логическия ритъм или по-скоро логическото съчетаване и анализ на мислите. По този начин той е променил цялата си умствена дейност. В каква посока я е променил? Именно защото дишането му е станало напълно съзнателно, мислите му са проникнали в организма му по същия начин, както и самият дихателен поток. Можем да кажем, че йогинът е насочвал мислите си към дихателните потоци и във вътрешния ритъм на своето същество е преживявал единението на мисълта и дишането. По този начин, ученикът по йога се е издигал над масата на своите събратя и е бил способен да им провъзгласи знание, което те не са могли да придобият сами.

За да разберем какво всъщност се случва тук, трябва за момент да се спрем на конкретния начин, по който знанието по-рано е влияело на обикновеното, популярно съзнание на масите.

Днес, когато гледаме света, ние отдаваме най-голяма ценност на това да виждаме чисти цветове; да чуваме чисти звуци, когато чуваме звуци; и подобно на постигането на определена чистота в другите възприятия – такава чистота, която сетивният процес може да си позволи. Това не е било вярно за съзнанието на хората в по-старите цивилизации. Не че, както често погрешно вярва определена учени, хората в по-ранни времена са проектирали всякакви въображения върху природата: въображението не е било чак толкова необичайно активно. Поради човешката конституция по това време обаче е било съвсем естествено за по-старите цивилизации да не виждат само чисти цветове, чисти звуци, чисти качества в другите сетива, но същевременно да възприемат във всички тях нещо духовно. Така в слънцето и луната, в звездите, във вятъра и времето, в извора и потока, в създанията от различните природни царства, те са виждали нещо духовно там, където ние днес виждаме чисти цветове и чуваме чисти звуци, връзката между

които едва по-късно се стремим да разберем с помощта на пречистено мислене. И това имаше още едно следствие за по-ранното човечество: тогава не е съществувало такова силно и вътрешно укрепено самосъзнание, каквото имаме днес. Освен че възприемаше нещо духовно във всичко около себе си, човекът възприемаше себе си като част от цялата тази среда; той не се отделяше от нея като независимо аз. За да направя аналогия, бих казал: Ако ръката ми беше съзнателна, какво би мислила за себе си? Тя би заключила, че не е независима единица, а има смисъл само в моя организъм. По подобен начин по-ранният човек не е можел да се разглежда като независима единица, а по-скоро се е чувствал като част от природното цяло, което от своя страна е трябвало да вижда като проникнато от духовното.

Йогинът се издигна над този възглед, който предполагаше зависимостта на човешкото „аз“. Чрез обединяване на мисловния си процес с процеса на дишане, който изпълва цялата вътрешна субстанция на човека, той стигна до разбиране на човешкото „аз“, човешкото „аз“. Осъзнаването на личната индивидуалност, вложено в нас днес чрез наследените ни качества и, ако сме възрастни, чрез нашето образование, в онези по-ранни времена е трябвало да се постигне косвено, чрез упражнения. Последницата беше, че йогът получи от преживяването на себе си нещо съвсем различно от това, което правим ние. Едно е да приемем нещо като естествено преживяване, каквото е чувството за себе си за нас, и съвсем друго е да го постигнем по пътищата, които са били следвани в ранната източна цивилизация. *Те* живееха с това, което се движи, набъбва и действа във вселената; докато днес, когато *преживяваме* всичко това от определена височина, ние вече не знаем нищо за вселената директно. Човешкото „аз“, следователно, истинската природа на човешката душа, се прояви на йогина чрез неговите упражнения. И можем да кажем: тъй като това, което можеше да бъде открито по този начин, премина като откровение в общото културно съзнание, то стана предмет на изключително важни ранни продукти на ума.

Още веднъж, нека спомена едно от многото. Тук имаме просветление от древния Ориент, великолепната песен Бхагавад-Гита. В Гита имаме преживяването на самосъзнанието; то описва чудесно, от най-дълбоката човешка лирика, как, когато чрез преживяване той го разпознава и чрез осъзнаване го преживява, това „аз“ води човека до симпатия към всички неща и как му проявява собствената му човечност и връзката му с един висш свят, с един духовен и свръхсетивен свят. В постоянно нови и чудни ноти Гита изобразява това осъзнаване на „аз“-а в неговата преданост към универсалното. За безпристрастния наблюдател на историята, който може да се потопи в тези по-ранни времена, е ясно, че великолепните ноти на Гита са възникнали от това, което може да се преживее чрез тези упражнения в познанието.

Този начин за постигане на знания е бил подходящ за една по-ранна епоха на цивилизацията в Ориента. По онова време е било общоприето, че човек трябва да се оттегли в уединение и живот на отшелник, ако търси връзка със свръхсетивните светове. И всеки, който е извършвал подобни упражнения, се е осъждал на уединение и живот на отшелник; защото те довеждат човека до определено състояние на чувствителност и го правят свръхчувствителен към силния външен свят. Той трябва да се оттегли от живота. В по-ранни времена именно на такива самотни фигури са се доверявали своите събратя. Това, което са казвали, се е приемало като знание. Днес това вече не е подходящо за нашата цивилизация. Хората днес с право изискват всеки, на когото могат да се доверят като източник на знание, да стои в средата на живота, да може да се справи със силата на живота, с човешкия труд и човешката дейност, както ги оформят изискванията на времето. Днешните хора просто не се чувстват свързани, както хората от по-ранните епохи, с всеки, който трябва да се оттегли от живота.

Ако помислите внимателно върху това, ще заключите: съвременните начини на познание трябва да са различни. Ще говорим за тях след малко. Но преди да го направя, и отново просто като обяснение, а не с идеята да го препоръчам, искам да опиша принципите, залегнали в основата на един път, който е бил подходящ и за по-ранни времена – пътя на аскетизма.

Пътят на аскетизма включваше потискане и затихване на телесните процеси и нужди, така че човешкото тяло вече не функционираше по нормалния си, енергичен начин. Телесните функции също бяха потискани чрез поставяне на външния физически организъм в болезнени ситуации. Всичко това даде на онези, които следваха този аскетичен път, определени човешки преживявания, които наистина донесоха знание. Разбира се, не искам да кажа, че е правилно да се потиска здравият човешки организъм, в който се раждаме, в този живот на земята, където нашата цел е да дадем възможност на този организъм да бъде ефективен в обикновения живот. Здравият организъм е несъмнено подходящият за външната сетивна природа, която в крайна сметка е основата на човешкия живот между раждането и смъртта. И все пак остава вярно, че ранните аскети, които бяха потискали този организъм, всъщност са получили чист опит за своята духовност и са знаели, че душите им обитават духовен свят. Това, което прави нашия физически и сетивен организъм подходящ за живота между раждането и смъртта, е именно фактът, че както опитът на аскетите успя да покаже, той скрива от нас духовния свят. Най-просто казано, опитът на ранните аскети е бил, че чрез потискане на телесните функции човек може съзнателно да навлезе в духовните светове. Това отново не е начин за днешния ден. Всеки, който потиска тялото си по този начин, прави себе си негоден за живот сред своите ближни и прави себе си негоден и *по отношение на себе си*. Животът днес изисква хора, които не се отдръпват, които поддържат здравето си и дори го възстановяват, ако е нарушено, но не хора, които

се отдръпват от живота. Такива хора не биха могли да вдъхновят доверие, предвид отношението на нашата епоха. Въпреки че пътят на аскетизма със сигурност е водил до знание в по-ранни времена, той не може да бъде път за днес.

И все пак това, което както пътят на йога, така и аскетическият път дадоха в познанието за сетивния свят, е запазено в древните и, бих казал, свещени традиции и се приема от човечеството днес като задоволително за определени нужди на душата. Само че хората не се интересуват да знаят, че така приетите догми на вярата всъщност са били открити чрез истински път на познание, ако такъв вече не е подходящ за нашата епоха.

Днешният път на познание трябва да бъде съвсем различен. Видяхме как единственият път, йогата, се опита да стигне до мислене индиректно, чрез дишане, за да преживее това мислене по начин, по който то не се възприема в обикновения живот. Поради вече посочената причина, не можем да направим този отклонение чрез дишане. Следователно трябва да се опитаме да постигнем трансформация на мисленето с други средства, така че чрез това трансформирано мислене да можем да достигнем до знание, което ще бъде един вид продължение на естественото знание. Ако разбираме себе си правилно, следователно, ще започнем днес не като манипулираме мисленето индиректно чрез дишането, а като го манипулираме директно и като правим определени упражнения, чрез които правим мисленето по-силно и енергично, отколкото е в обикновеното съзнание.

В обикновеното съзнание ние се отдаваме на по-скоро пасивно мислене, което се придържа към хода на външните събития. За да следваме нов свръхсетивен път на познание, ние поставяме определени лесно разбираеми понятия в центъра на нашето съзнание. Оставаме в самата мисъл. Осъзнавам, че много хора вярват, че това, което сега ще опиша, вече присъства в по-късния път на йога, например в този на Патанджали. Но както се практикува днес, то със сигурност не е част от източното духовно обучение – защото, дори ако човек изпълняваше йога упражненията днес, те биха имали различен ефект, поради промяната в човешкия организъм, от ефекта, който са имали върху хората от по-ранни епохи.

Днес, следователно, ние преминаваме директно към мислене, като развиваме медитация, като се концентрираме върху определени теми на мисълта за дълги периоди. В сферата на душата ние извършваме нещо сравнимо с изграждането на мускул. Ако използваме мускул отново и отново в непрекъснато усилие, каквато и да е целта и предназначението му, той трябва да се развива. Можем да направим същото и с мисленето. Вместо винаги да се подчиняваме в мисленето си на хода на външните събития, ние с голямо усилие на волята вкарваме в центъра на съзнанието си ясни понятия, които сме си формирали сами или са ни били дадени от някой експерт в областта, и в които не могат да се запазят асоциации, които не осъзнаваме; ние изключваме всяко друго съзнание и се концентрираме само върху тази единствена тема. С думите, които Гюте използва във „*Фауст*“, бих могъл да

кажа: Да, лесно е – тоест, изглежда така – но лесното е трудно. На един човек му отнема седмици, на друг месеци, за да го постигне. Когато съзнанието се научи да почива непрекъснато върху едно и също съдържание, по такъв начин, че самото съдържание да стане напълно безразлично и ние посвещаваме цялото си внимание и целия си вътрешен опит на изграждането и духовното енергизиране на умствената дейност, тогава най-накрая постигаме обратния процес на този, през който е преминал йогинът. Тоест, ние откъсваме мисленето си от процеса на дишане.

Днес това все още изглежда на хората нещо абсурдно, нещо фантастично. Но както йогинът е вплитал мисленето си в тялото си, за да го свърже с ритъма на дишането си и по този начин да изпита себе си, вътрешната си духовност, така и ние освобождаваме мисленето от остатъците от дишане, които несъзнателно оцеляват в цялото ни обикновено мислене. Систематичните упражнения ще намерите описани по-подробно в моята книга „*Познание за висшите светове и тяхното постигане*“, или в друга, „*Очерк на окултната наука*“, или отново в „*Загадките на душата*“ и други мои книги. По този начин човек постепенно успява не само да отдели мисловната последователност от процеса на дишане, но и да я направи напълно свободна от телесност. Едва тогава човек вижда каква голяма услуга е оказал на човечеството така нареченият материалистичен, или по-скоро механистичен, възглед за живота. Той ни е накарал да осъзнаем, че обикновеното мислене се основава на телесни процеси. От това може да произтича стимулът да се търси вид мислене, което вече не се основава на телесни процеси. Но това може да се намери само чрез изграждане на обикновеното мислене по описания начин. По този начин ние стигаме до мислене, освободено от тялото, мислене, което се състои от чисто психически процеси. По този начин ние опознаваме това, което някога е имало привидна природа в нас – първоначално само като образи, но образи, които ни показват живот, независим от нашата телесност.

Това е първата стъпка към път на познание, подходящ за съвременния човек. Тя ни води обаче до преживяване, скрито от обикновеното съзнание. Точно както индийският йогин се е свързал в мисленето си с вътрешния ритъм на дишане, а също и със своето духовно „аз“, което живее в дихателния ритъм, точно както се е движил навътре, така и ние се движим навън. Като откъсваме логическото си мислене от организма, с който то е действително свързано, ние проникваме с него във външния ритъм на света и откриваме за първи път, че такъв ритъм съществува. Точно както йогинът е осъзнал вътрешния ритъм на тялото си, така и ние осъзнаваме един външен световен ритъм. Ако мога да се изразя метафорично: в обикновеното съзнание това, което правим, е да комбинираме мислите си логически и по този начин да използваме мисленето, за да познаем външния сетивен свят. Сега обаче позволяваме на мисленето да навлезе в един вид музикална област, но такава, която несъмнено е област на познанието; ние

възприемаме духовен ритъм, който е в основата на всички неща; ние проникваме в света, като започваме да го възприемаме в духа. От абстрактно, мъртво мислене, от просто привидно мислене, нашето мислене се превръща в оживено мислене. Това е значителният преход, който може да се осъществи от абстрактно и просто логическо мислене към жизнено мислене, за което ясно чувстваме, че е способно да оформи реалността, точно както разпознаваме процеса си на растеж като жива реалност.

С това жизнено мислене обаче сега можем да проникнем по-дълбоко в природата, отколкото с обикновеното мислене. По какъв начин? Нека илюстрирам това от съвременния живот, въпреки че примерът е много спорен. Днес можем да насочим нашата абстрактна умствена дейност, чрез наблюдение и експеримент, например към по-висше животно. С това мислене ние създаваме за себе си вътрешен образ за това как са разположени органите на животното: скелетът, мускулатурата и т.н. и как жизнените процеси преливат един в друг. Създаваме си ментален образ на животното. След това, със същото мислене, преминаваме към човека и отново си създаваме ментален образ за него - конфигурацията на скелета му, мускулатурата му, взаимодействието на жизнените му процеси и т.н., и т.н. След това можем да направим външно сравнение между двата получени образа. Ако се стремим към дарвинистки подход, ще разглеждаме човека като произлязъл от животните чрез действителен физически процес; ако сме по-духовно и идеалистично настроени, ще си представяме връзката по различен начин. Сега няма да навлизаме в това. Важното е, че има нещо, което не можем да направим: тъй като мисленето ни е мъртво и абстрактно, ние не сме в позиция – след като сме формирали ментален образ на животното – *от вътрешния живот на самото мислене* да преминем от него към образа на човека. Вместо това, първо трябва да извлечем нашите идеи или ментални образи от сетивните реалности и след това да сравним тези идеи една с друга. Когато, от друга страна, сме напреднали към витално мислене, ние наистина все още формираме ментален образ, но сега той е *жив* ментален образ на скелета, мускулатурата и взаимодействието на жизнените процеси в животното. Тъй като нашата мисъл вече е станала витална, можем да я преследваме навътре като жива структура и да преминем *в самата мисъл* към образа на човека. Бих казал: мисълта за животното прераства в мисълта за човека. Как работи това, мога само да предложа чрез пример.

Изправени пред иглата на магнит, знаем, че има само едно положение, в което тя остава в покой, и това е, когато оста ѝ съвпада с посоката север-юг на земния магнетизъм. Тази посока е изключителна; за всички останали посоки иглата е безразлична. Всичко в този пример се превръща за виталното мислене в преживяване за цялостното пространство. За виталното мислене пространството вече не е безцелно съпоставяне, както е за мъртвото и абстрактно мислене. Пространството е вътрешно диференцирано и ние научаваме значението на факта,

че при животните гръбначният стълб е по същество хоризонтален. Когато това не е така, можем да демонстрираме от по-дълбоко съответствие със закона, че аномалията е особено значима; но по същество гръбначният стълб на животното лежи в хоризонталната равнина - можем да кажем, успоредно на повърхността на земята. Сега не е без значение дали гръбначният мозък се простира в тази посока или във вертикалната посока, до която човек се издига в хода на живота си. В жизненото мислене, съответно, ние разбираме, че ако искаме да изправим линията на животното, тоест да го ориентираме по различен начин във вселената, би трябвало да трансформираме всички негови останали органи. Мисълта става жизнена просто чрез завъртане на деветдесет градуса от вертикалната към хоризонталната ориентация. По този начин, чрез вътрешен импулс, ние преминаваме от животинската към човешката форма.

По този начин ние навлизаме в ритъма на естествения процес и достигаем до духовната основа на природата. В жизнената си мисъл ние постигаме нещо, с което можем да проникнем в растежа и прогреса на външния свят. Ние отново достигаем до тайните на съществуването, от които сме се отклонили в хода на човешкото развитие с разгръщането на его-съзнанието, чувството за себе си.

Сега всички можете да повдигнете сериозно възражение тук. Можете да кажете например: наистина е имало хора с този вид мислене, уж жизнено; но настоящето време, с настояването си за сериозни изследвания, правилно се е отвърнало от „жизненото мислене“, както е било изложено например от философа Шелинг или естествения философ Окен. Аз самият съм напълно съгласен с тези, които повдигат този вид възражение; има нещо съвсем фантастично, нещо, което оставя реалността зад гърба си и не диша актуалност, в начина, по който менталните образи, получени от външни процеси и вещества, се оживяват вътрешно от Окен и Шелинг и след това се прилагат към други природни факти и същества, за да се вижда „по начина на природата“. Докато нашето жизнено мислене не премине към друг начин на познание освен този, ние не можем, дори с негова помощ, да постигнем никаква увереност в реалността. Само като добавим упражнения на волята към упражненията на мисълта, ние осигуряваме във виталните мисли гаранция за духовна реалност.

Упражненията на волята могат да се характеризират по следния начин.

Нека бъдем съвсем честни със себе си. В обикновения живот, ако се върнем десет или двадесет години назад, трябва да заключим: в действителното съдържание на живота на нашата душа, ние в много отношения сме станали различни хора; но сме го направили, като сме се подчинили повече или по-малко пасивно, като деца, на наследствеността, средата и образованието, а в по-късен етап от живота - на самия живот. Всеки, който желае да постигне познание за духовната реалност, трябва да се заеме, ако мога да използвам този малко груб израз, с вътрешно образование и дисциплина на волята, с това, което обикновено се преживява доста пасивно. Тук

отново ще намерите съответните упражнения, които са интимни упражнения на душата, описани в книгите, които посочих. Днес мога само накратко да посоча какво е включено в това.

В момента имаме определени навици, които може би не сме имали преди десет години, тъй като животът едва наскоро ни ги е наложил. По подобен начин можем да решим да възприемем едни или други качества на характера. Най-доброто е да придобием качества на характера, за чието оформяне трябва да работим върху себе си години наред, така че да насочваме вниманието си отново и отново към укрепването и засилването на волята, което е свързано с такава самодисциплина. Ако поемете развитието на волята си по този начин, така че отчасти да направите от себе си това, което светът би направил от вас като личност, тогава жизнените мисли, в които сте намерили път чрез медитация и концентрация, придобиват съвсем специален аспект за вашия опит. Тоест, те все повече се превръщат в болезнени преживявания, вътрешни преживявания чрез страдание, на нещата на духа. И в крайна сметка никой не може да постигне висше познание, който не е преминал през тези преживявания на страдание и болка. Ние трябва да преминем през и да победим тези преживявания, така че да ги включим и да ги надхвърлим, като отново придобием безразлично отношение към тях.

Това, което се случва тук, може да се представи по следния начин: вземете човешкото око (това, което казвам тук, би могло да се обясни научно с всички подробности, но имам време само за общ план): когато светлината и цветовете му въздействат, в неговата физическа вътрешност настъпват промени. По-рано човечеството несъмнено ги е възприемало като страдание и лека болка; и ако не бяхме толкова здрави и не оставахме безразлични към тях поради нашата структура, не бихме могли да не възприемем промените в окото и ухото също като лека болка. Всяко сетивно възприятие в крайна сметка се основава на болка и страдание.

Като по този начин проникваме болезнено и страдайки с жизнена мисъл целия живот на душата си, ние не проникваме тялото с болка и страдание, както прави аскетът; ние го поддържаме здраво, за да отговаря на изискванията на обикновения живот; но вътрешно и интимно изпитваме болка и скръб в душата. Всеки, който е извървял някакъв път към висшето познание, винаги ще ви каже: Удоволствието и радостта, които животът ми донесе, аз с благодарност приемам от съдбата; но дължа знанието си на болката и страданието си.

По този начин самият живот подготвя търсещия знание за факта, че част от пътя, който изминава, включва преодоляване на страданието и болката. Защото, ако преодолеем това страдание и болка, ние превръщаме цялото си психическо същество в „сетивен орган“ или по-скоро в духовен орган, точно както чрез обикновените си сетива гледаме и слушаме физическия свят. Днес не е нужно да обсъждам епистемологични съображения. Естествено съм запознат с възражението,

че външният начин на познание също трябва първо да бъде изследван; но това не ни засяга днес. Това, което искам да кажа, е просто следното: в същия смисъл, в който в обикновения живот откриваме външния физически свят, удостоверен от нашите сетивни възприятия, ние откриваме, след като страданието на душата е победено, духовния свят, удостоверен от душевния орган или духовния орган, в който като цялостно духовно същество сме се превърнали.

Нека наречем този начин на гледане „съвременен точно ясновидство“, за разлика от всички по-ранни мъгляви ясновидски изкуства, които принадлежат на миналото. С него можем да проникнем и във вечната същност на човека. Можем да проникнем с точност в смисъла на човешкото безсмъртие. Но разглеждането на това трябва да бъде запазено за утрешната лекция, където ще говоря за специалната връзка на тази философия на живота с проблемите на човешката психика. Днес исках да покажа как, за разлика от по-ранните пътища на познание, човек може да постигне съвременен свръхсетивен начин на познание. Йогинът се е стремил да се премести *в* човешката същност и да достигне до себе си; ние се стремим да се изнесем *навън* към ритъма на света. Древният аскет е потискал тялото, за да изрази духовния си опит и да му позволи да съществува самостоятелно. Съвременният начин на познание не се насочва към аскетизъм; той избягва всички изкуства на бичуване и се обръща интимно към самия живот на душата. Следователно и двата съвременни начина поставят човека изцяло в живота. Докато пътищата на аскетизма и йогата са отдалечавали хората от живота.

Днес се опитам да ви опиша път, който може да се следва чрез развиване на силите на познанието, които сега спят в душата, в по-духовен смисъл, отколкото са били развивани преди.

Правейки това обаче (бих искал да предложа в заключение), ние също така достигахме по-дълбоко до същността на природата. Философията на живота, за която говоря, по никакъв начин не стои в противоречие с днешната наука. Напротив, тя приема именно истинското настроение на изследване, което е налице в научните изследвания, и чрез своите упражнения го развива като отделна човешка способност. Днешната наука търси точност и се чувства особено удовлетворена, ако може да я постигне чрез прилагането на математиката към природните процеси. Защо е така? Защото възприятията, които външната природа ни предоставя чрез сетивата за наблюдение и експериментиране, са изцяло извън нас. Ние ги пронизваме с нещо, което развиваме единствено в най-съкровената си човешка същност – с математическо знание. А поговорката на Кант често се цитира и още по-често се практикува от научните мислители: Във всяко истинско знание има толкова наука, колкото има математика. Това е преувеличено, ако мислим за обикновена математика. И все пак, когато прилагаме тези неща към безжизнени природни явления и в днешно време дори го считаме за идеал, например, да можем да преброим хромозомите в бластомермата, ние разкриваме колко сме

доволни, ако можем да проникнем с математика в това, което иначе стои извън нас. Защо? Защото математиката се преживява вътре в нас с непосредствена сигурност: често трябва да си представим това преживяване посредством диаграми, но диаграмите не са съществени за сигурността, за истината. Математическите неща се виждат и откриват вътре в нас и това, което откриваме вътре в нас, го свързваме с това, което виждаме отвън. По този начин се чувстваме удовлетворени.

Всеки, който възприеме този процес на познание в неговата цялост, трябва да заключи: нещата могат да задоволят човека като знание и да доведат до наука само ако се основават на нещо, което той може реално да преживее и наблюдава чрез вътрешните си сили. С помощта на математиката можем да проникнем във фактите и структурите на неодоушеения свят; но не можем да се придвижим повече от малко, и то донякъде примитивно, в органичния свят. Нуждаем се от начин на гледане, толкова точен, колкото този на математиката, с който да проникнем във висшите процеси на външния свят. Дори един от видните представители на школата на Хекел изрично е признал, че трябва да преминем към съвсем различен тип изследване и наблюдение, ако искаме да се издигнем от неорганичното в органичното царство на природата. За неорганичното имаме математика, геометрия; за органичното, живото, все още нямаме нищо, което да съответства на триъгълник, кръг или елипса. Чрез жизненоважно мислене ще ги постигнем: не с обикновената математика на числата и фигурите, а с по-висша математика, качествен подход, работещ творчески, такъв, който – и тук трябва да кажа нещо, което много хора ще намерят за отвратително – който докосва сферата на естетическото.

Като проникваме с математика от този вид в светове, до които иначе не можем да проникнем, ние разширяваме научното отношение нагоре в биологичната сфера. И можем да бъдем сигурни, че в крайна сметка ще дойде епохата, когато хората ще кажат: по-ранните времена правилно са подчертавали, че количеството наука, извлечено от неорганичната природа, е пропорционално на количеството количествена математика в най-широк смисъл, което може да се приложи към нея; количеството наука, извлечено от жизнените процеси, е пропорционално на степента, до която можем да ги изследваме с жива мисловна структура и точно ясновидство.

Хората няма да повярват колко близо е всъщност този съвременен вид ясновидство до математическия възглед. В крайна сметка, когато се осъзнае как от духа на съвременното познание за природата може да се постигне познание за духа, тази духовна наука ще се окаже оправдана именно от гледна точка на нашето съвременно познание за природата. Тя не желае да противоречи на важните и внушителни резултати от естествената наука. Тя се стреми да опита нещо различно: можем да гледаме с външните си сетива физическата форма на някого, стоящ пред нас – неговите жестове, играта на чертите му, индивидуалния израз на очите му – и

въпреки това да възприемаме само външни неща, освен ако не погледнем през всичко това към нещо духовно в него, чрез което единствено целият човек стои пред нас. По същия начин, освен ако не пътуваме по пътищата на духа, ние гледаме с науката само външната физиономия на света, неговите жестове и неговата маска. Само когато проникнем отвъд външната физиономия, която ни представят природните явления, отвъд маската и жестовете, в духовната област на света, ние разпознаваме нещо, с което самите ние сме свързани, нещо от вечното в света. Това е целта на духовната наука, чиито методи се опитах да ви опиша днес като въведение. Тя не иска да се противопостави на триумфиращата съвременна наука, а да я приеме изцяло в нейната важност и същност, точно както ние приемаме изцяло външния човек. Но точно както ние гледаме през външния човек към душата, така тя се стреми да проникне чрез природните закони, не по лаически и дилетантски начин, а със сериозен подход, до духовния елемент, който е в основата на света. И така, тази духовна наука се стреми да не създава никаква опозиция на естествената наука, а да бъде нейна душа и дух.

2. Антропософия и психология

Когато загадките на съществуването докоснат човешката душа, те се превръщат не само в големи проблеми в живота, но и в самия живот. Те се превръщат в щастие или мъка на човешкото съществуване. И не само в мимолетно щастие или мъка, а в такава, което той трябва да носи известно време през живота си, така че чрез това преживяване на щастие или мъка да стане годен или негоден за живот.

Сега отношението на човека към собствената му душа е такава, че най-важните въпроси за нея и за нейната духовна същност не възникват от никакви реални съмнения, които той има относно духовния елемент в себе си. Именно защото е сигурен в своята духовна субстанция и защото не може да не вижда в нея своето човешко достойнство и истинското си значение като човек, въпросът за съдбата на душата му се превръща за него в огромна загадка. Да отрича ума в самия човек, разбира се, не хрумва дори на най-закостенял материалист. Той признава психическото като такава, разглеждайки го като резултат от физически, материални процеси. И все пак всеки, който без такава теория, а просто от най-дълбоките си емоционални нужди, се пита за съдбата на тази своя душа, ще се сблъска с множество явления и преживявания. И те се превръщат в загадки за него само защото е напълно осъзнат за психическия или духовния живот и съответно трябва да се запита: Дали този духовен живот е мимолетно дихание, издигащо се от физическото съществуване и връщащо се с него отново в общността на природните явления, или е свързан с духовен свят, в който има вечно значение?

От многото преживявания в сферата на психиката, които представят загадките на душата пред нашето „умствено око“, ще избера само две.

Може да се възрази, че има много малко хора, на които подобни преживявания се натрапват толкова много, че се превръщат дори в съзнателни, камо ли теоретични, проблеми. Но това не е въпросът. Въпросът е, че тези преживявания завладяват подсъзнанието или несъзнаваното, установяват се там и се издигат в съзнанието само като общо настроение или разстройство на душата, правейки ни смели и енергични в живота или ни правят унили, така че в никакъв момент не можем правилно да се справим с живота. Както казах, искам да посоча само две от тези преживявания.

Първото се появява пред „умственото око“ всяка вечер, когато заспим, когато умствените и психически преживявания, които са се носили нагоре-надолу през деня, потъват в несъзнаваното, сякаш угаснали. Сега, когато погледне към това преживяване или, както е най-често, когато несъзнателното му осъзнаване засяга душата му, човек е обзет от чувство за безсилие на умствения си живот пред външния свят. И точно защото човек вижда в този живот най-ценното и достойно качество и не може да отрече, че в истинския смисъл на думата е духовно същество, той е атакуван отвътре от това чувство за безсилие и трябва да размисли върху

въпроса: Дали общият процес на природата изпреварва умствените преживявания, когато човек преминава през портата на смъртта, както винаги става при настъпването на съня? Първото преживяване, ако мога така да се изразя, е чувство за безсилие на умствения живот.

Второто преживяване е по някакъв начин пряка противоположност на първото. Ние го възприемаме отчетливо или неясно, съзнателно или несъзнателно, когато при събуждане, може би след преминаване през фантастично хаотичен свят на сънища, несъзнателен с реалността, духът ни се спуска в телесното ни съществуване. В такива моменти ние усещаме как той информира сетивата ни, чувстваме също, че психическото ни преживяване е пропито от взаимодействието между външния свят и сетивата ни, които, разбира се, са физически и физиологични. Чувстваме как духовният елемент се спуска по-дълбоко в тялото ни; информираме с него органите на волята си и ставаме бдителни и самоуверени, способни да използваме тялото си, организма си. След размисъл обаче не можем да не осъзнаем: Анатомията и физиологията правят доблестен опит да проникнат и анализират телесните функции отвън; но гледайки отвътре, ние самите, посредством обикновеното съзнание, не знаем нищо за взаимовръзката между нашия духовен елемент и телесните ни функции. Един поглед към най-простата телесна функция, контролирана от волята – повдигането на ръка или движението на ръка – ни казва: Първо, в нас съществува мисълта или концепцията за това повдигане на ръка или движение на ръка. Как обаче тази мисъл или концепция се влива в нашия организъм, как тя информира мускулите ни и как накрая се получава това, което отново знаем само чрез наблюдение – това, което всъщност се случва вътре, остава скрито за обикновеното съзнание. Така и в този прекрасен механизъм, който ни показват физиката и физиологията – човешкото око или някой друг сетивен орган, остава скрит духовният елемент, който информира този прекрасен механизъм.

По този начин сме изправени пред проблеми както поради безсилието на нашия умствен живот, така и поради тъмнината, в която чувстваме как духът ни се спуска, когато се влива в собственото ни тяло. Принудени сме да заключим (повечето хора със сигурност не го правят съзнателно, но това им влияе като темперамент на душата им): този духовен елемент във връзката му с организма ни е непознат точно когато е творчески настроен; той ни е непознат в самия момент от физическия живот, където проявява своята изходяща функция.

Това, което всеки наивен индивид преживява по този начин, се простира, в различна форма, и до самата психология. Би било нужно много думи, за да се обясни научно как тези загадки се промъкват в темата; но можем да го кажем, може би доста повърхностно, по следния начин.

От една страна, психологията разглежда ума и пита: Каква е връзката между него и физическото, външното и телесното? Разглеждайки физическото, от друга страна, и какво казва физическата наука за него, някои хора – и в това отношение

психологията има дълга история – вярват, че трябва да разглеждаме психичното като действително ефективна причина за физическото; други смятат, че трябва да разглеждаме физическото като действително овластяващ елемент, а психичното само като вид негов ефект. Незадоволителният характер и на двата възгледа е бил забелязан от съвременните психолози. Затова те са създали любопитната теория за психофизичния паралелизъм, според която не може да се каже, че тялото влияе на ума или умът на тялото, а само: телесните процеси са успоредни на психичните, а психическите процеси на телесните; може да се каже само кои психически процеси съпътстват телесното или кои телесни – психичното.

Самата психология, освен това, осъзнава това безсилие на ума! Ако се опитаме да изследваме ума, дори такъв, какъвто се представя на психолога, с обикновено съзнание, ще открием, че той има нещо пасивно в себе си, така че не можем да видим как може динамично да проникне в живота на тялото. Всеки, който разглежда психическите характеристики на мисленето и чувството (волята е непроницаема, така че за психологията същото важи и за волята, както за мисленето и чувството) - всеки, който разглежда мисленето и чувството с инструментите на психологията, ги намира за безсилни и не може да открие нищо, което наистина би било способно ефективно да активира физическото. Тогава психологът изпитва чувството си за безсилие на психическия живот в очите на обикновеното съзнание. Със сигурност са правени най-разнообразни опити за преодоляване на това чувство. Но споровете на философите и променящите се философии, които са се редували една след друга, предоставят на безпристрастния наблюдател на човечеството фактически доказателства за невъзможността за обикновеното съзнание да се доближи до опита на ума. Навсякъде се натрапва усещането за безсилието на ума, такъв, какъвто е възприеман от обикновеното съзнание.

По отношение на този конкретен въпрос, тук във Виена се появила поредица от произведения, които представляват важни етапи в развитието на философията. Въпреки че не мога да се асоциирам по никакъв начин със съдържанието им, вярвам, че от гледна точка на обикновеното съзнание тези книги са изключително значими. Те включват „*Цялата философия и нейният край*“ на Ричард Вал, която е предназначена да покаже, че обикновеното съзнание е неспособно да стигне до каквото и да е значимо заключение за психичния живот и че това, което философското изследване се опитва тук, трябва да бъде прехвърлено на теологията, физиологията, естетиката и социалните науки. И Ричард Вал продължи да разработва тези идеи още по-ясно в своята „*Механизъм на психичния живот*“. Можем да кажем: тук за веднъж обикновеното съзнание се разкрива като принципно неспособно да каже каквото и да било за проблемите на психичния живот. Егото, психиката, всичко, което по-ранната психология извади наяве – всичко това се срива пред самокритиката на обикновеното съзнание.

През последните години обаче психологията, разбираемо и всъщност по необходимост, не се опитва да се занимава директно с нещата, свързани с ума – пред които, както видяхме, обикновеното съзнание е безсилно – а се стреми да открие нещо за това, което обикновено се нарича психически феномени, косвено, чрез физическите феномени, които произтичат от тях. По този начин се е появила експерименталната психология. Това е необходим продукт на нашето сегашно отношение към живота и методите на изследване. И всеки, който заема философската гледна точка, която заема аз, никога няма да отрече нито за миг, че експерименталната психология е напълно оправдана, макар че може би не е напълно съгласен с този или онзи детайл от нейните методи и резултати. Именно тук се появява другата загадка на душата. Колкото и да научаваме за това, което човешкото тяло може да преживее в експерименталната психология, фактът остава: всичко, което изглежда се открива по този начин за чисто психическите функции, е, строго погледнато, само косвено знание, придобито чрез тялото. Всичко това принадлежи към сфера, която при смъртта на човека се предава на общия процес на природата, така че чрез нея не може да се научи нищо за душата, чиято съдба в света е от толкова първостепенна важност за човека. Така можем да кажем: и за психологията голямата загадка на душата се появява отново.

Тази гледна точка също е повдигната от един съвременен психолог, който в продължение на много години е живял и работил тук, във Виена, и който никога няма да бъде забравен от онези, които са седели в краката му тук, както направих аз. В първия том на недовършения си труд по психология той пита: Какво може да постигне която и да е психология, като установи – експериментално или неекспериментално, бих добавил – как се комбинират и разделят понятията, как действа вниманието, как се развива паметта в живота и т.н.? – ако именно поради научния характер на тази психология, с нейното подражание на естествените науки, трябва да се откажем от всякаква претенция да разберем съдбата на човешката душа, след като тялото се разпадне на своите елементи? Това е казано не от някой ексцентрик, а от онзи строг мислител Франц Brentano, който е направил психологията своя централна грижа в живота и който се е стремил да приложи в работата си строгия научен метод на съвремението. И все пак той е този, който е представил загадката на душата на своите съвременници по начина, който току-що очертах, като нещо научно неизбежно.

От всичко това безпристрастният наблюдател днес трябва да си направи заключение. То е, че в изучаването на човека научните методи ще ни отведат само до точката, до която са достигнали сега; но че не можем да се занимаваме с душата посредством обикновеното съзнание, което е напълно адекватно за науката и за обикновения живот. И тъй като по научни причини този факт трябва да е очевиден за безпристрастния наблюдател днес, аз ви говоря от гледна точка на философия на живота, която заключава: невъзможно е с душевните сили, които се проявяват пред

обикновеното съзнание и действат в обикновения живот и обикновената наука, да се изследва животът на душата. Трябва да се развият други сили, които за обикновеното съзнание са повече или по-малко спящи или, да кажем, латентни в душата.

За да възприемем правилното отношение към подобна концепция за живота, ни е нужно нещо, което, ако мога така да се изразя, рядко се среща у хората днес. Бих го нарекъл интелектуална скромност. Трябва да дойде момент в живота, в който да си кажем: Когато бях малко дете, развих един умствен живот, който беше толкова смътен и мечтателен, че е забравен като сън. Едва постепенно от този сънлив манталитет на детето се е появило нещо, което ми позволява да се ориентирам в живота, да приведа мислите, импулсите и решенията си в съответствие със света и да стана способно същество. От неяснотата и липсата на диференциация на умствения живот на детето, преплетен с тялото, се е появил онзи опит, който произтича от нашите наследени качества, както те се развиват с растежа на тялото, и който произтича също и от нашето обичайно образование.

Всеки, който с интелектуална скромност погледне назад към развитието си през земния си живот, не би се поколебал да си каже в един момент: Защо това да не продължи? Душевните сили, които са най-важни за мен днес и чрез които се ориентирам в живота и ставам способно същество, са били спечи по време на моето детско съществуване. Защо в душата ми да не спят други сили, които мога да развия от нея?

Не можем да не стигнем до това заключение, което произтича от интелектуалната скромност. Наричам го интелектуална скромност, защото хората са склонни да казват: формата на съзнание, която някога съм постигнал като възрастен, е тази на нормалния човек; всеки импулс в живота на душата да бъде различен от това така наречено нормално съзнание е ексцентричен, халюциногенен, визионерски или нещо подобно. Философската гледна точка, от която говоря, определено започва от здрава психика и се опитва на тази основа да развие дремещи в душата сили, когнитивни сили, които след това се превръщат в ясновидски сили в смисъла, в който говорих вчера за точното ясновидство. Това, което душата трябва да предприеме, посочих вчера. Споменах книгите си „*Познание за висшите светове и неговото постигане*“, „*Окултна наука*“, „*Загадките на душата*“ и т.н. Там ще намерите подробности за онези упражнения, които, започвайки от здравословен душевен живот, водят нагоре към развитието на душата, която по този начин всъщност постига един вид духовно зрение, с което може да вижда в духовния свят, точно както с обикновените сетивни органи може да възприема физическия и сетивния свят. Във всяка от тези книги има първа част, която е приета като нещо, което може да бъде определено полезно за човека дори от много противници на философията на живота, която аз защитавам. Тя показва, че чрез определени упражнения от интелектуален, емоционален и морален характер човек може да

създаде в себе си състояние на душата и тялото, което може да се счита за напълно здравословно. Те също така му позволяват да бъде нащрек срещу всичко, което, произтичащо от нездравословен живот на душата, води до медиумизъм, халюцинации и видения. Защото всичко, причинено по *този* начин, е неприемливо за истинската психология. Виденията възникват не от сферата на душата, а защото в организма съществуват болестни структури; същото важи и за медиумизма. Нищо от това няма нищо общо със здравата психология и здравото психическо развитие и всъщност от гледна точка на тази здрава психология всички трябва да бъдат осъдени. Днешните противници обаче намират за фантастични и вредни упражненията, които следват тези подготвителни и които са предназначени да извлекат от душата онези сили на мислене, чувство и воля, които, след като бъдат тренирани, въвеждат човека в духовен свят по такъв начин, че той се научава да се ориентира в него и може да влезе в него по желание.

Вече предложих как, като съвременен човек, ние успяваме чрез определени умствени упражнения да извадим мисленето от обичайното му състояние на пасивно предаване на феномените на външния свят и на това, което вътрешно се появява като спомени, но е свързано и с външния свят. Ние преодоляваме този вид мислене, като изпълняваме упражненията по медитация сериозно, търпеливо и енергично и като ги повтаряме отново и отново. В зависимост от предразположеността, на един човек може да му отнеме години, на друг не толкова дълго; но всеки може да забележи, когато стигне до решаващата точка, как неговото мислене, от това, което преди нарекох мъртво и абстрактно мислене, се превръща във вътрешно витално мислене, в унисон с ритъма на света. По този начин балансираният поглед върху света и живота се стреми не да извиква видения или халюцинации от душата, а да преживее живота на мислите и понятията с интензивност, която иначе изпитваме само чрез външните сетива.

Трябва само да сравните жизнеността на нашето преживяване на цветовете, които възприемаме чрез окото, и звуците, които чуваме чрез ухото, с бледността на нашето преживяване на мисълта в обикновеното съзнание. Като енергизираме умствения си живот по начина, който предложих вчера, можем постепенно да придадем на самия живот на мисълта и концепцията същото интензивно качество като живота на сетивата. Човекът днес, търсещ да познае духовното, следователно, ако е разумно същество, не търси халюцинации и видения. Той се стреми съвсем спокойно да постигне идеала за живота на сетивата, с неговата интензивност и пластичност, в своята умствена дейност. И ако се посветите като ученици на духа на медитации, каквито описах, не е нужно по никакъв начин да сте зависими от несъзнаваното или подсъзнанието. Можете да се обърнете към упражненията, всички те са насочени към това, което се опитвам да опиша - и ще откриете, че всичко, което се извършва чрез упражнения в живота на душата, се прави толкова

съзнателно, толкова разумно, толкова точно, можем да кажем, колкото операциите в математиката или геометрията.

В обобщение: тук не става въпрос за старото мъгляво ясновидство, а за ясновидство, породено от напълно съзнателни и балансирани преживявания и упражнения на душата. Самоконтролът на всяка стъпка е такъв, че можем да сравним това, което човек преживява и прави от себе си тук, с това, което иначе преживяваме в случай на геометрична задача. Ако не, упражненията нямат стойност.

Концептуален живот от този вид е енергизиран; независим е от дишането; освободен е от тялото; е само духовна функция; и в него, както знаем чрез прякото възприятие, мисленето се осъществява не от тялото, а в чисто духовната сфера.

Едва когато съвременният човек постигне този вид концептуален живот, той усеща мисленето си, за разлика от абстрактното мислене, като нещо жизнено, а не като нещо мъртво. Усещането ни, когато преживяваме прехода от обикновено абстрактно мислене към витално мислене, е точно като че ли сме открили, че мъртъв организъм внезапно оживява. И въпреки че това витално мислене е духовен процес, то не е толкова линейно, не е толкова повърхностно, колкото обикновеното абстрактно мислене. То е пълноценно и пластично. И тази пластичност е това, което има значение.

Сега обаче много зависи от това дали ще пренесем балансираното отношение, необходимо по време на действителните упражнения, до момента, в който това оживено или пластично мислене се появи в нас. Ако в този момент се предадем на образите, които сме се борили да постигнем, вярвайки, че в тях откриваме реалности от духовен вид, тогава ние не сме ученици на духа, а просто фентъзи. Това е нещо, в което със сигурност не бива да се превръщаме; защото то не би могло да ни осигури здраво обоснована философия на живота за съвременния човек. Само когато си кажем: постигнали сме един компонент от духовния живот, но той е привиден компонент; той просто ни казва нещо за силите, които действат в нас – за това, което самите ние можем да правим чрез собствената си човешка природа; само когато наистина си кажем: това въображаемо знание не може да ни даде никаква информация за какъвто и да е външен свят, дори за това, което сме във външния свят; само ако възприемаме *себе си* в това създаване на привидности и се познаваме *като* сила, живееща в него - само тогава имаме правилното отношение към това преживяване и се чувстваме като духовни същества извън тялото, и въпреки това се чувстваме само *в* себе си, с вътрешна пластичност. Само като имаме смелостта да продължим упражненията до следващия етап, ние постигаме истинско духовно възприятие. Този следващ етап не само включва развиване на способността да фокусираме съзнанието си върху определени понятия, които са лесно разбираеми – както разбираме геометрични понятия, за които знаем, че не съдържат несъзнателен елемент – така че да увеличим силата на душата си; той също така, и по-специално, трябва да включва способността

спокойно и по желание да прогоним тези понятия от съзнанието си. Това е, при някои обстоятелства, трудна задача! В обикновения живот забравянето не е особено трудно, тъй като обикновеното ни съзнание е твърде добре осъзнато. Но когато човек току-що се е борил, макар и без да се е тласкал към самовнушение – което не може да се случи, ако сме самообладани – да фокусира съзнанието си върху определени понятия, тогава е необходима необичайна сила, за да ги прогони отново от съзнанието. Човек обаче трябва да развива тази по-голяма сила постепенно; и точно както в началото сме концентрирали цялото си внимание и вътрешна сила на душата, за да можем да се спрем на такова понятие в състояние на медитация, така и сега трябва спокойно и доброволно да разсеем тези понятия и всички други понятия от съзнанието. И трябва да можем да навлезем, чрез нашата воля, в това, което бихме могли да наречем „празно съзнание“. Какво предполага „празно съзнание“ (макар и само за няколко мига), може да се прецени, като се размисли върху това, което се случва с обикновеното съзнание, когато то трябва да се откаже както от сетивни впечатления, така и от спомени – когато по някаква причина човек е лишен от външни впечатления и дори спомени: той заспива; тоест, съзнанието е потиснато и замъглено. Трябва да се случи точно обратното: напълно контролирана, съзнателна будност, въпреки факта, че волята е прочистила съзнанието напълно.

Ако по този начин първо укрепим душата и след това я изпразним, но я запазим съзнателна, пред нея ще се появи, като цвят за окото и звуци за ухото, духовна среда. Можем да погледнем в духовния свят. И така, можем да кажем: за духовното изследване, което е предвидено тук, е напълно разбираемо, че обикновеното съзнание не може да достигне до духа и душата и всъщност се оказва, както например е открил Ричард Вале, че обикновеното съзнание изобщо не бива да говори за „аз“! Защото в тази сфера обикновеният опит може само да посочи и обозначи с думи тъмен елемент, който е потопен в и противопоставен на ясната светлина; и който никога няма да се появи, докато не развием сили, които обикновено липсват. Именно трезвото осъзнаване на границите на обикновеното съзнание, обвързано с тялото, ни подтиква да развием в себе си онези сили, които единствени са способни наистина да открият душата и духа.

Има обаче и друг момент, който трябва да се вземе предвид, ако се стремите да стигнете по този път до здрава, а не до болезнена психология. Приемайки медиумичното, визионерското и халюцинаторното за болезнено, факт е, че всеки, който изпада в този вид болезнена психическа дейност, е изцяло погълнат от нея. Поне за времето на болестта на душата си той се слива с тази дейност. Точно обратното е с упражненията, които предлагам тук. Всеки, който изследва душата с тяхна помощ, вярно е, че оставя зад гърба си физическото си тяло с неговата способност за обикновено мислене и обикновена ориентация в живота. Той излиза от това тяло и се учи да вижда въображаемо, свободен от тялото; той развива

визуално мислене. И все пак нито за миг не е напълно погълнат от този висш човек, ако мога така да го нарека без арогантност. Той винаги остава способен да си възвърне тялото и да действа също толкова спокойно, както преди: винаги стои до този по-високо развит човек онзи обикновен човек със здравия си разум, който е трезвен критик на всичко, до което в своята визия достига това висше същество. Чрез развиване на пластично, витално мислене и след това създаване на празно съзнание, ние достигаме до поглед върху собствената си психическа природа, който обхваща в един-единствен образ всичко, с което сме се сблъскали в този живот, откакто сме влезли в него. Нашият минал живот не стои пред душата, както е обичайно в паметта, с изолирани спомени, появяващи се самостоятелно или след известно усилие. Вместо това, животът ни изведнъж се оглежда като могъща картина, не в пространството, а във времето. Изведнъж, с един поглед на душата, ние оглеждаме живота си; но го виждаме такъв, какъвто той информира нашия растеж и енергиите на нашето физическо тяло. Виждаме себе си такива, каквито сме били тук, на тази земя, като мислещи, чувстващи, волеви същества, но по такъв начин, че мисленето, чувството и волята сега се съгъстват и едновременно с това заемат местата си органично в човешката субстанция. Можем да надникнем в духовния си живот в пряката му връзка с физическия. Преставаме да се опитваме да установим чрез философски разсъждения как душата влияе на тялото. Виждайки душата, ние също виждаме как във всеки момент физическият ни живот на земята е бил повлиян от това, което ни показва картината. Това ще бъде описано по-подробно през следващите няколко дни.

Следващата стъпка сега трябва да бъде да укрепим още повече, като премахнем от съзнанието си енергизираните понятия, които сме въвели в себе си. Правим това, като непрекъснато повтаряме упражненията, точно както укрепваме мускулите чрез многократни упражнения. И като продължаваме с тези енергизирани понятия, ние също успяваме да премахнем от съзнанието си цялата тази новопостигната картина на живота на душата от раждането до наши дни. Това изисква повече усилия, отколкото простото елиминиране на образите, но в крайна сметка човек го постига. Успяваме да премахнем от съзнанието това, което в земното си съществуване наричаме наш вътрешен живот, така че сега съзнанието ни е празно не само от текущите впечатления, но и от всичко, което преживяваме вътре, сякаш във второ и по-фино тяло (което все пак информира нашия растеж и нашата памет), по-фино същество, ефирно същество, така да се каже, сега за първи път свръхсетивно същество. И когато направим това, нашето съзнание, което макар и напълно будно, сега е празно и все пак е постигнало по-голяма вътрешна сила, ще може да вижда по-далеч в духовния свят. Сега то ще може да погледне природата на собствената си душа, преди тя да се спусне от духовните светове към земно съществуване. Сега това, което наричаме вечност на човешката душа, е извадено от сферата на чистите философски разсъждения и е действително съзряно. Учим се да гледаме на чисто

духовното, което сме били в духовен свят, преди да се спуснем, за да се облечем, чрез зачеването, ембрионалния живот и раждането, във физическо земно тяло. Въпреки че е постигнато чрез толкова точен метод, колкото са математическите понятия, това може да изглежда фантастично за много хора днес. Още по-парадоксално може да изглежда това, което остава да се каже, не само за душата, когато тя все още е имала духовно съществуване, но и за конкретния характер на това преживяване. Тези неща могат да бъдат само предложени в тази лекция; повече ще бъде казано в следващите лекции. Предложенията може би могат да бъдат обяснени по следния начин.

Нека първо се запитае: Какво всъщност виждаме, когато в обикновения живот, като същества, които разпознават, разбират и възприемат, влизаме във връзка с нашата естествена среда? Ние всъщност виждаме само външния свят. Това е ясно от споменатото в началото на днес. Ние всъщност виждаме само външния свят, космоса. Това, което се случва вътре в нас, също виждаме, но само като го превръщаме в нещо външно чрез физиологията и анатомията. Колкото и внушителни да са тези науки, ние виждаме това, което е вътре, само като първо го извадим наяве и след това го изследваме точно както сме свикнали да правим с външните процеси. И все пак, там долу, в областта, в която слиза, остава тъмно, където усещаме как духовният ни елемент се влива в тялото ни. В крайна сметка, ние виждаме в обикновения живот само това, което е извън нас; чрез пряко наблюдение не можем да погледнем директно в човека и да видим как духовното информира телесните органи. Всеки обаче, който може да изследва живота безпристрастно от духовната гледна точка, която установих, ще заключи: благороден и велик е външният вид и законите, които откриваме във външния свят на звездите и на слънцето, което ни изпраща светлина и топлина; Благородно и велико е нашето преживяване, когато или просто гледаме – и ние сме пълноценни хора, когато гледаме така – или когато изследваме научно законите, чрез които слънцето ни изпраща светлина и топлина и извиква зеленината на растенията; благородно и могъщо е всичко това – но ако можехме да погледнем в структурата на човешкото сърце, неговият вътрешен закон би бил дори по-благороден и по-велик от това, което възприемаме отвън!

Човекът може да усети това с обикновеното си съзнание. Но науката, която се основава на точно ясновидство, може да го издигне до нивото на истинско изследване. Тя може да каже: далечни ни се струват промените в атмосферата и съществува идеал на науката, който и тук ще открие по-велики и по-мощни закони; но още по-велико е това, което присъства и се случва в структурата и функциите на човешкия бял дроб! Не става въпрос за размер. Човекът е микрокосмос в лицето на макрокосмоса. Но както е казал Шилер: „В пространството, приятелю мой, не обитава възвишеното.“ Той има предвид най-висшата форма на възвишеното. Тази най-висша форма може да бъде преживяна само в самия човешки организъм.

Между раждането и смъртта човек не изследва това с обикновеното си съзнание. Точно обратното обаче е вярно за нашето съществуване преди да се съединим с тялото - нашето духовно съществуване, в духовна среда. В този живот на земята вътрешният свят е тъмен, а външният свят на космоса е ярък и изпълнен със звук; в чисто духовния живот преди нашето земно въплъщение външният космически свят е тъмен и нашият свят тогава е вътрешният свят на човека. Ние виждаме този вътрешен свят! И наистина, той ни се струва не по-малък и не по-малко величествен от космоса, когато го виждаме с физическите си очи по време на земното си съществуване. Сякаш е нашият „външен свят“, ние разбираме закона на нашия духовен вътрешен свят и се подготвяме в духовната сфера да се занимаваме по-късно с телесните си функции, с това, което сме между раждането и смъртта. Защото това, което сме между раждането и смъртта, се простира пред нас като свят, преди да слезем в това физическо съществуване на земята.

Това не е спекулация. Това е пряко възприятие, произтичащо от точното ясновидство. Това е нещо, което, започвайки от това точно ясновидство, ни води по някакъв начин към връзката между вечния елемент в човека и живота на земята – този вечен елемент, който остава скрит от нас между раждането и смъртта и чиито първи проблясъци виждаме, когато сме способни да го възприемем в все още невъплътено състояние. И с това ние изследваме част от самата човешка вечност. В съвременните си езици дори нямаме дума за тази част от човешката вечност. С право говорим за безсмъртие; но би трябвало да говорим и за „нероденост“. Защото това сега ни се изправя като пряко преживяване.

Това е един аспект на точното ясновидство, един аспект на човешката вечност, на голямата загадка на човешката душа и следователно на върховния проблем на психологията като цяло. Другият аспект произтича от онези други упражнения, които вчера нарекох упражнения на волята, чрез които ние така взимаме волята си в свои ръце, че се учим да я използваме независимо от тялото. Обясних, че тези упражнения ни подтиква да преодолеем болката и страданието в душата, за да я превърнем в „сетивен орган“ (казано свободно) или духовен орган (казано точно) на зрението, така че не само да гледаме духовното, но и да виждаме неговата автентична форма. И когато се научим да преживяваме по този начин извън тялото си, не само с мислите си, но и със самата си воля – тоест с цялата ни човешка субстанция – пред душата се появява образът на смъртта, по такъв начин, че сега познаваме природата на преживяването без тялото: както в мисленето, така и във волята, и в това, което се намира между тях, чувството. По един въображаемо творчески начин се учим да живеем без тялото. И по този начин получаваме образ на преминаването си през портата на смъртта; Научаваме се как и в действителност можем да се справим без тялото и как, преминавайки през портата на смъртта, отново влизаме в онази духовна сфера, от която сме слезли в това телесно съществуване. Вечното и безсмъртното в нас се превръща не само в философска

сигурност, но и в пряко възприятие. Чрез трениране на волята, ние разкриваме за съзерцанието на душата другата страна на вечността – безсмъртието – точно както неродеността се разкрива чрез тренирането на мисълта.

Когато душата се превърне в духовен орган по този начин обаче, все едно, на по-ниско ниво, човек, роден слеп, е бил опериран. Това, което за надарените със зрение е свят от цветове, слепият човек досега е бил свикнал да възприема само чрез допир. Сега, след операцията, той вижда нещо съвсем ново. Светът, в който е живял преди, се е променил. Така и всеки, чието „умствено око“ е отворено по начина, който описах, установява, че средата му се е променила. Доколко се е променила, искам да изтъкна днес само в едно отношение.

Дори с *неотворения* си „ум“ можем да видим в живота как например един човек прави детските си стъпки, след което пораста и достига съдбовен момент в живота си: среща някого и душите им се свързват, така че двамата души съчетават съдбите си и продължават живота заедно. (Както казах преди, искам да отделя само едно събитие.) В обикновеното съзнание ние сме склонни да разглеждаме случващото се в живота като сбор от случайни събития; да разглеждаме и това като повече или по-малко случайност, че най-накрая сме доведени до тази съдбоносна среща с другия човек. Само малцина, като приятеля на Гьоте, Кнебел, придобиват вътрешна мъдрост от опит, просто като остарееят. Веднъж той е казал това на Гьоте със следните думи: Ако в напреднала възраст човек погледне назад към хода на своите стъпки в живота, той открива, че тези стъпки сякаш разкриват систематична подредба, така че всичко изглежда е присъствало в зародиш и се е развило по такъв начин, че човек е бил воден от някаква вътрешна необходимост към това, което сега виждаме като съдбоносно събитие. Човешкото съществуване, видяно с разгърнатия „умствен поглед“, е толкова различно от живота, наблюдаван с неотворените очи, колкото светът на цветовете е различен от чисто тактилният на слепия човек.

Разглеждайки душевния живот на детето и взаимодействието между симпатия и антипатия, виждаме как той се развива от тези първи стъпки; как след това, бликайки от най-съкровенията му същност, самият човек, от най-съкровените си копнежи, насочва стъпките си и се довежда до съдбовния момент. Това е трезво наблюдение на живота. Когато обаче гледаме живота по този начин, ние го виждаме по-скоро както виждаме живота на един старец. Не бива да казваме, че животът на един старец просто съществува „сам по себе си“; чрез логически процеси знаем как да го отнесем към неговите ранни начала; самите му особености ни *карат* да го отнесем така. Това, което простата логика прави за живота на стареца, се прави за човешкия живот като цяло чрез точно ясновидство, чрез истинско виждане: ако наистина искаме да гледаме на живота такъв, какъвто се развива от най-съкровените копнежи на душата, трябва да го проследим назад. И

когато правим това, стигаме до *по-ранни* животи на земята, в които са били подготвени копнежите, които се появяват в *настоящето* и водят до *нашите* дейности. Днес не успях да направя нищо повече, освен да предложа, че това всеобхватно съзерцание на живота не е тъкан от фантазии, а точен метод. Това е съзерцание, което чрез напреднала психология прониква до вечното в човешката природа. И върху тази основа сега възниква нещо, което е сигурност, нещо, което извира от знанието, подходящо за нас като съвременни хора днес, и формира основата за истинско вътрешно благочестие и истински вътрешен религиозен живот. Всеки, който има прозрение (и мога да кажа, че използвам думата „прозрение“ в буквалния ѝ смисъл) за начина, по който индивидуалната душа се бори да се освободи от тялото, за да влезе в духовен свят, ще има различен начин да гледа и на нашия социален живот. Въоръжен с това ново отношение, той може да види как се формират приятелства, любовни връзки и други асоциации; как душата намира пътя си към душата, движейки се извън семейството и други социални групи; как физическата близост може да бъде средство за общност на душите, съчувствие и сплотеност на душите. Сега той знае, че точно както тялото се отделя от индивидуалната душа, така физическият елемент и всички земни събития се отделят от приятелствата и от любовните връзки; и вижда как душевната връзка, която се е зародила между хората, продължава в духовен свят, където може да бъде преживяна и духовно.

Въз основа на знанието, а не на вярата, сега можем да кажем: докато преминават през портата на смъртта, хората се озовават отново заедно. И точно както тялото, което пречи на погледа ни към духа, изчезва в духовния свят, така и в този свят всяка пречка за приятелство и любов сега изчезва. Там хората са по-близки един до друг, отколкото в плътта. Един начин на познание, който все още може да изглежда абстрактен по отношение на истинската психология, кулминира в това религиозно чувство и виждане. И все пак философията на живота, която представям тук, не се стреми да накърни религиозната вяра. Тази философия може да бъде толерантна; тя може да признае напълно стойността на всяка отделна религиозна вяра и дори да я упражнява на практика; но в същото време, като медицинска сестра на този религиозен живот, тя осигурява епистемологична основа и за този религиозен живот.

Днес се опитах да кажа нещо основно за връзката с психологията на един духовно подходящ съвременен поглед върху живота. Познавам, може би по-добре от много опоненти, възраженията, които могат да бъдат повдигнати срещу началото на подобна философия. Но вярвам, че знам също, че макар и напълно несъзнателно, копнежът за такава психология присъства днес в безброй души. Следователно, това трябва да се повтаря отново и отново: както не е нужно човек да е художник, за да усети красотата на една картина, така и не е нужно самият човек да бъде духовен учен – въпреки че може да стане такъв до известна степен – за да може да провери

дали това, което казвам тук, е истина. Точно както човек може да усети красотата на една картина, без самият той да е художник, така и с обикновен здрав разум човек може да възприеме това, което духовният учен казва за душата. Мисля , че установих още по-твърдо, като осъзнах как душите жадуват за по-задълбочен подход към психологията и към великите загадки на съществуването във връзка с душата. Целта на един съвременен поглед върху живота, какъвто е очертан тук днес, всъщност представлява желанието на безброй хора, макар че те обикновено не го осъзнават; тя формира болката, скръбта, лишенията, желанието на безброй хора – на всички онези, които са сериозни по отношение на това, което трябва да разглеждаме като градивни сили пред лицето на многото сили на упадък, присъстващи в нашата епоха.

Всеки, който днес желае да защити философия на времето, трябва да осъзнае, че трябва да говори, мисли и да желае в хармония с това, към което душите в нашата сериозна епоха, макар и в много случаи несъзнателно, се стремят. И аз вярвам – ако мога да завърша с това – че точно такава философия, каквато очертах, съдържа нещо от това, към което безброй души се стремят днес, нещо от това, от което се нуждаят като духовно съдържание и жизненоважна духовна дейност за настоящето и за непосредственото бъдеще.

3. Изтокът и Западът в историята

Гьоте, който е дал прост израз на толкова много неща, които хората намират за велики и трогателни, веднъж е написал: „Всеки човек трябва да помисли с каква част от себе си може и ще повлияе на времето си!“

Когато позволим на подобно изказване – с всичко, което знаем, че може да е минало през ума на Гьоте, докато го е казвал – да ни засегне, ние биваме посветени в цялостното отношение на човека към историята. За повечето хора, разбира се, търсенето на собствена гледна точка, от която да разгърнат силите си в развитието на човечеството в съответствие с духа на епохата, в която живеят, е повече или по-малко несъзнателно. Но дори повърхностното разглеждане на човешкото развитие показва, че хората все повече са били принудени да организират живота си по съзнателен начин. Инстинктивният живот е бил характеристика на по-ранните цивилизации. Преходът към нарастващо съзнание сам по себе си е фактор в историята. Днес наистина можем да видим, че нарастващите усложнения на живота изискват от човека да участва в развитието на човечеството с известна степен на съзнание, колкото и смирено да е положението му. За съжаление, засега наистина имаме много малко *точки на приложение* в изучаването на историческото развитие на човечеството, които да ни помогнат в усилията ни да достигнем до тази гледна точка.

Като научна дисциплина, това изследване е сравнително скорошно. Неговата новост е очевидна, може да се каже, в публикуваните исторически трудове. Историците са създали великолепни неща. Развивайки се от ненаучното хроникване, което все още преобладаваше дори през осемнадесети век, обаче, историята, попадайки в епохата на естествените науки, се опитва все повече да приема формите, подходящи за тази наука. Така историческото отношение постепенно се отъждествява с концепцията *post hoc, ergo propter hoc*. Въпреки че този начин на разглеждане на човешката история като причина и следствие наистина ни отвежда дълъг път, за непредубедения наблюдател остават безброй факти в историята, които не са съвместими с просто причинно-следствено тълкуване. И в този момент сме поразени от образ, който може да символизира историята: образът на течаща река. Не можем просто да изведем нейните характеристики в дадена точка от това, което се намира малко по-нагоре по течението, а трябва да осъзнаем, че в нейните дълбини действат всякакви сили, които могат да излязат на повърхността във всяка точка и могат да изхвърлят вълни, които не са определени от тези, които са минали преди това.

Така и човешката история сякаш сочи към неизказани дълбини, наподобява повърхност, върху която безброй сили въздействат отдолу. И човешкото наблюдение едва ли може да си позволи да получи пълна картина на специфичните характеристики на дадена епоха. Поради тази причина изучаването на историята

несъмнено ще трябва все повече да се превръща в това, което бих нарекъл симптоматично. В самия човешки организъм, който е толкова богато диференцирано цяло, трябва да се открие много за неговото здраве и болести, като се наблюдават симптомите, чрез които организъмът се изразява. По същия начин ние трябва постепенно да свикнем да изучаваме историческата симптоматика. Трябва да се научим да интерпретираме точно повърхностните характеристики и, като включваме все повече симптоми в нашата интерпретация, да успеем да позволим на жизненоважната същност на историческото развитие да действа върху нас. По този начин, чрез духовно разбиране на силите на човешката история – които по всевъзможни косвени начини влияят и на нашата собствена душа – можем да намерим своето място в развитието на човечеството.

Един поглед върху света и живота, какъвто ви представих, е особено подходящ да разкрие как дори в най-интимните вътрешни преживявания се проявява исторически симптоматичното. Това, което ви описах, пробуждането на когнитивните способности, които не присъстват в обикновеното съзнание, а са дремещи дълбоко в душата – това пробуждане на способности, присъщи на съвременния човек, ни кара да видим, че днес трябва да развиваме тези когнитивни сили по различен начин от начина, по който са били развивани в по-ранни времена. Не само това: когато развиваме *тези* сили, духовното виждане, което се получава, е нещо съвсем различно за днешния човек от това, което е било например за хората от древния Изток, което засегнахме онзи ден, описвайки йога упражненията. Разглеждайки тези древни ориенталски нагласи, такива каквито са били развити от хора, които са се стремили да извлекат отвътре сили на познанието, достигащи до свръхсетивната сфера, стигаме до заключението: всичко, което знаем за нея, показва, че подобно знание, заемайки място в душата, е придобило там постоянен и траен характер. Това, което хората мислят в обикновения живот, това, което попиват от преживяванията на земното съществуване и това, което след това се вкоренява като спомени - това има трайност в душата; и ние просто сме нездравословни по дух, ако имаме някакви значителни пропуски в способността си да си спомняме какво сме преживели в света от даден момент в детството нататък. Към това състояние на умствена трайност са били допуснати всички прозрения за духовния свят, получени чрез древните ориенталски методи. Те са отлагали спомени, както обикновените преживявания на деня отлагат спомени. Характерното за ранния ориенталски ясновидец е било именно това, че той се е озовавал все по-погълнат в трайно общение с духовния свят, докато си е проправял път към него. Веднъж попаднал в божествения и духовен свят, той е чувствал, че е в безопасност. Той е знаел, че това представлява и нещо трайно за душата му. Можем да кажем, че обратното е вярно за всеки днес, който, благодарение на силите, до които човечеството е напреднало от онези ранни дни, се издига до определено духовно виждане. Той развива своите възгледи за духовната сфера до

степен да ги преживее; но те не могат да се превърнат в спомени за него по начина, по който мислите, които преживяваме ежедневно във външния свят, се превръщат в спомени.

Със сигурност е голямо разочарование за мнозина, които се борят да придобият определено духовно виждане чрез съвременни методи, да открият, че макар да получават проблясъци от този духовен свят, те са преходни, като гледката на реален обект във външния свят, който вече не възприемаме, когато се отдалечим от него. В тази умствена дейност няма вграждане в паметта в обичайния смисъл, а моментен контакт с духовния свят. Ако по-късно пожелаем да възстановим този контакт, не можем просто да извикаме преживяването от спомена си. Това, което можем да направим обаче, е да си спомним нещо, което е било обикновено преживяване във физическия свят: как чрез развиване на силите си сме постигнали преживяването на духовния свят. След това можем да се върнем по стъпките си и да повторим преживяването, точно както се връщаме към сетивното възприятие. Това е един от най-важните фактори, които удостоверяват това съвременно виждане: че това, което виждаме, не се свързва с нашето физическо същество; защото, ако мислите искат да придобият някаква трайност като спомени, те винаги трябва да бъдат съчетани с нашето физическо същество, здраво задържани от нашия организъм.

Може би мога да вмъкна едно лично наблюдение тук като обяснение. Всеки, който има някакъв контакт с духовния свят и желае да предаде преживяното, не е в състояние да направи това съобщение по памет в обичайния смисъл. Той винаги трябва да положи известни усилия, за да достигне отново до пряко духовно наблюдение. Поради тази причина, дори ако някой, който говори от духовния свят, изнесе лекция тридесет пъти, никоя лекция няма да бъде точно повторение на предишната: всяка трябва да бъде извлечена директно от опита.

Ето нещо, което според мен може да премахне някои тревоги, които биха могли да възникнат в смутените умове относно тази съвременна духовна визия. Много хора днес, с известно основание, виждат величието на най-значимите загадки на съществуването именно в това, че те никога не могат да бъдат напълно решени.

Такива хора се страхуват от филистарство на духовното виждане, което би могло да ги изправи пред твърдението, че загадките на съществуването биха могли да бъдат окончателно „разрешени“ чрез философия. Е, възгледът за живота, който обсъждаме тук, не може да говори за такова „решение“ поради причината, която току-що беше дадена: това, което винаги се забравя, трябва постоянно да се придобива отново.

Но в това се крие неговата жизненост! Връщаме се към живот, такъв какъвто се разкрива външно в природата, за разлика от това, което преживяваме вътрешно, когато виждаме как мислите ни се превръщат в спомени. Може би това, което искам да кажа, ще звучи банално за много хора; но не е предназначено да бъде банално. Никой не може да каже: Ядох вчера и затова съм сит, не е нужно да ям днес, нито

утре, нито вдругиден; по подобен начин никой не може да каже за съвременното духовно виждане: То е завършено, вече е станало част от паметта и ние знаем веднъж завинаги къде сме с него.

Всъщност, не става въпрос само за това, че трябва винаги наново да се борим, за да възприемем това, което се стреми да се прояви на човека; но и за това, че ако се спираме непрекъснато за дълъг период от време върху едни и същи понятия от духовния свят, търсейки ги многократно, ще се случи дори да се появят съмнения и несигурности; характерно за истинското духовно виждане е, че трябва да *побеждаваме* тези съмнения и несигурности отново и отново в жизнения живот на душата. По този начин никога не сме осъдени на спокойствието на завършването, когато се стремим към духовно виждане в съвременния смисъл. Има и друг момент. Това съвременно духовно виждане изисква преди всичко това, което може да се нарече „присъствие на ума“. Духовният визионер от древните източни времена можеше да не бърза. Това, което той постигна, беше постоянно притежание. Ако човекът, какъвто е днес, иска да погледне духовния свят, той трябва да бъде духовно бърз, ако мога така да се изразя; той трябва да осъзнае, че откровенията на духовния свят се появяват, само за да изчезнат отново в следващия момент. Следователно те трябва да бъдат уловени от „присъствие на ума“ в момента на тяхното възникване. И много хора се подготвят внимателно за духовно виждане, но не успяват да го постигнат, като пропускат да тренират това „присъствие на ума“. Само по този начин можем да избегнем ситуация, в която ставаме достатъчно внимателни едва когато самото нещо е отминало.

Вече ви описах много от характеристиките, с които се сблъсква съвременният търсач на духовния свят. В хода на моите лекции ще станат очевидни и други характеристики. Днес бих искал да посоча само още една от тях, тъй като тя ще ни доведе директно до определен исторически поглед върху човечеството.

Когато се опитваме като съвременни хора в този смисъл да намерим пътя си с увереност в духовния свят, без да станем ексцентрични, най-добре е да започнем от понятия и начини на мислене, които сме придобили от фундаментално изучаване на природата и чрез потапяне във фундаментална естествена наука. Никакви понятия не са толкова подходящи за медитативния живот, който описах, колкото тези, придобити от съвременната наука – не само за да *усвоим* тяхното съдържание, но и по-скоро да *размишляваме* върху него. Като съвременни хора, ние наистина сме се научили да мислим чрез науката. Винаги трябва да помним, че чрез науката сме научили мисленето, което е подходящо за нашата настояща епоха. Но това, което получаваме в техниките на мислене от съвременната наука, е само подготовка за истинско духовно виждане.

Никакви логически аргументи или философски разсъждения няма да ни позволят да използваме обикновеното мислене, обучено върху обектите на външния свят, върху експерименти и наблюдения, като нещо повече от подготовка. След това трябва да

изчакаме, докато духовният свят се приближи до нас по начина, който описах. За всяка стъпка, която правим в наблюдението на духовния свят, първо трябва да узреем. Не можем по собствена воля да направим нищо друго, освен да се превърнем в орган, на който духовният свят е готов да се разкрие. Обективното откровение е нещо, което трябва да чакаме. И всеки, който има опит в подобни неща, знае, че трябва да чака години или десетилетия за определени видове знания. Отново, именно това гарантира обективността на това, което е реално в духовния свят – тоест на знанието.

Това не е било така за онези в древността на Ориента, които са търсили чрез своите упражнения пътя към свръхсетивния свят. Природата на тяхното мислене от самото начало е била такава, че е било необходимо само да го разширят, за да намерят пътя към духовния свят, който описах преди два дни. Дори в обикновения живот, следователно, мисленето им е трябвало само да бъде разширено, за да доведе до известно ясновидство. Но тъй като се е развило от обикновения живот на времето, това е било по-скоро сънливо видение, докато зрението, към което ние, като съвременни хора, се стремим, действа с пълно самообладание, подобно на това, което е активно при решаването на математически проблеми. Именно когато обърнем вниманието си към интимните преживявания на духовното изследване, виждаме в тази промяна израз на големи трансформации в човешката природа като цяло в хода на историческите времена. Имам предвид времена, които са „исторически“ в смисъл, че са достъпни не само за всеки, който може да изследва историята както на хората, така и на космоса чрез духовно виждане, но и за всеки, който изследва външните документи съвсем директно. В тези външни документи също можем да разгледаме ранните периоди в духовния живот на човечеството и да осъзнаем как те се различават от позицията в този духовен свят, към която ние и нашето време трябва да се стремим.

Поради факта, че нашето мислене не може просто да се разшири автоматично, за да ни доведе до духовно виждане, а може само да ни подготви да видим духовния свят, когато той ни се появи, то е подходящо да действа в полето на експеримента и наблюдението, в полето, което естествената наука е направила свое. Но само защото осъзнаваме каква вътрешна строгост и сила е постигнало нашето мислене, ще бъдем още по-склонни да го приложим в обучението си и по този начин да можем да очакваме откровението на духовния свят в истинския смисъл на думата. Дори тук е очевидно, че нашето мислене днес е доста различно от това от по-ранни времена.

По-късно ще имам възможности за исторически отклонения. Много от това, което се отнася до външния свят, може да се изведе от това, което имам да кажа днес. Днес ще говоря по-скоро за вътрешните сили на човешкото развитие. Това е тема, която в крайна сметка ни води до мисленето и до трансформацията на това мислене в хода на човешкото развитие. Но в крайна сметка цялата външна история зависи от

мисленето и това, което човек постига в историята, го произвежда от своите мисли, заедно със своите чувства и волеви импулси; и следователно, ако искаме да открием най-дълбоките исторически импулси, трябва да се обърнем към човешкото мислене.

Но мисленето, използвано днес за естествените науки, от една страна, и за постигане на човешка свобода, от друга, се различава доста от това, което откриваме в по-ранните епохи на човечеството. Разбира се, ще има много хора, които ще кажат: мисленето си е мислене, независимо дали се среща при Джон Стюарт Мил или при Соловьев, при Платон, Аристотел и Хераклит или при мислителите на древния Изток. Всеки, който има интуитивно прозрение за начина, по който мислите са функционирали в човечеството, обаче ще заключи: нашето мислене днес е фундаментално нещо много различно от това на по-ранните епохи. Това повдига важен проблем в човешкото развитие.

Нека разгледаме съвременния ни начин на мислене. (По-късно ще имам възможност да дам доказателства от естествените науки за това, което сега излагам исторически.) Това, което наричаме мислене, всъщност се е развило от боравенето с езика. Всеки, който има усет за това, което действа в езика на един народ – за логиката, позната ни от детството, действаща в езика – и с достатъчно психологическа осъзнатост, за да наблюдава това в живота, ще открие, че нашето мислене днес всъщност произтича от това, което езикът прави от потенциалите на нашата душа. Бих казал: от езика постепенно отделяме мислите и законите, на които се подчиняват мислите: нашето мислене днес ни се дава от речта.

И все пак това мислене, което ни се дава чрез речта, е и мисленето, което е зряло в човешката цивилизация от времето на Коперник, Галилей и Джордано Бруно, в периоди, когато човечеството е посвещавало вниманието си главно на наблюдението на природата в съвременния смисъл. Мисленето, което се прилага към наблюдението и експеримента, неизбежно става част от нас; ние усъвършенстваме това, което усвояваме чрез езика, като част от нашето общо наследство, докато то се превърне в мисловна структура, чрез която след това възприемаме външния свят.

Но е нужно само да се върнем сравнително кратко назад в човешката история, за да се сблъскаме с нещо съвсем различно. Нека се върнем например към цивилизацията на Гърция. Всеки, който може да навлезе в света на гръцкото изкуство, гръцката литература, гръцката философия – всъщност може да улови настроението на Гърция – ще открие съвсем емпирично, че гърците все още са преживявали мисли, тясно преплетени с думи. Мисълта и словото са били едно цяло. Под понятието *логос* те са имали предвид нещо различно от това, което ние имаме предвид, когато говорим за мисъл или поредица от мисли. Те са говорили за мисълта, сякаш елементът на речта е нейният естествен физически аспект. Точно както във физическия свят не можем да си представим душата си като

пространствено отделена от физическия ни организъм, така и в гръцкото съзнание мисълта не е била отделена от словото. Двете са се усещали като единство и мисълта се е носила по вълните на думите.

Но това поражда отношение към външния свят, съвсем различно от нашето, където мисълта вече се е отделила от словото. И по този начин, когато се върнем в елинската цивилизация, ние фундаментално трябва да възприемем съвсем различен душевен настрой, ако искаме да проникнем в истинските преживявания на гръцката душа. По същия начин, цялата наука, например, която е създадена в Гърция, вече не изглежда като наука по съвременните стандарти. Днешният учен ще каже: гърците всъщност не са имали естествена наука; те са имали естествена философия. И ще бъде прав. Но той ще е възприел само една четвърт, така да се каже, от проблема. Включено е нещо много по-дълбоко. Какво е това, можем да изследваме само като си възвърнем духовното зрение.

Ако използваме начина на мислене, който е особено подходящ за научни изследвания и към който сега се обучаваме чрез наследство и образование, и развиваме това, което наричаме научни понятия, тогава в природата на нашето съзнание ние стриктно разделяме тези понятия от това, което наричаме художествен опит, и това, което наричаме религиозен опит. Фундаментална характеристика на нашата епоха е, че съвременният човек изисква наука, която не включва елемент на художествено творчество или мироглед, и нищо, което претендира да бъде обект на религиозно съзнание и религиозна преданост към светското или божественото. Това, заключаваме, е характеристика на нашата настояща цивилизация. И откриваме, че тази характеристика е все по-добре развита, колкото по-на запад отиваме в изследването си на основите на човешката цивилизация. Това е характеристиката: съвременният човек държи науката, изкуството и религиозния живот отделно в душата си. Той дори се стреми да формира специална концепция за науката, да предотврати нахлуването на изкуството в науката, да изключи въображението от всичко „научно“, с изключение на частта, свързана с изобретенията; и след това да предложи друг вид сигурност – тази на вярата – да играе своята роля в религиозния живот.

Ако се опитате, по начина, който описах, да се издигнете до духовно възприятие, тогава, започвайки, разбира се, от тренираната научна мисъл на настоящето, ще стигнете до това, което аз характеризирах като витално, пластично мислене. С това пластично мислене също се чувствате подготвени да разберете, по начин, който ще нарека качествено математически, това, което не може да бъде разбрано с обикновената математика и геометрия: живите същества. С виталното мислене се чувствате подготвени да схванете живите същества.

Когато разглеждаме чисто химичните съединения в неорганичния свят, откриваме, че всички техни материали и сили са в състояние на повече или по-малко нестабилно равновесие. Равновесието става все по-нестабилно, а взаимодействието

все по-сложно, колкото повече се изкачваме към живите същества. И тъй като равновесието става все по-нестабилно, толкова повече живата структура се изплъзва от количественото разбиране: само виталната мисъл може да се свърже с жива структура по начина, по който математическата мисъл се свързва с безжизнена. По този начин стигаме (и както вече посочих, сега казвам нещо, което ще шокира много хора) до епистемологична позиция, в която обикновеното логическо абстрактно мислене непрекъснато се превръща в един вид художествено мислене или художествен мироглед, но толкова точен, колкото математиката или механиката могат да бъдат.

Знам как, водени от съвременния дух на науката, хората се страхуват да пренесат нещо точно в сферата на изкуството, което представлява един вид качествен матезис. Но каква е ползата от епистемологията, която настоява, че можем да стигнем до обективно знание само като преминем от едно логическо заключение към друго и като изключим от знанието всички тези художествени характеристики – ако природата и реалността действително действат художествено на определено ниво, така че се поддават само на художествен начин на разбиране?

В частност, не можем да изследваме какво е това, което оформя човешкия организъм отвътре, както го описах онзи ден – което действа в нас като първо приближение до свръхсетивния човек – освен ако не позволим на логическото мислене да се превърне в един вид художествено творчество и освен ако от качествена математика не можем да пресъздадем творческата човешка форма. Всичко, от което се нуждаем, е да запазим научния дух и да поемем художествения дух.

Накратко, ние трябва да създадем от днешната наука художествен поглед, като същевременно запазим целия дух на науката. По този начин обаче се приближаваме до помирението между науката и изкуството, което Гьоте е усетил, когато е казал: „Красивото е проява на тайни закони на природата – закони, които, ако не се бяха появили, щяха да останат вечно скрити от нас.“ Гьоте е бил добре наясно, че ако се стремим да разберем природата или света като цяло единствено с видовете мислене, които се оказват здрави и правилни за неорганичния свят, тогава цялостта на света просто няма да се поддаде на нашето изследване. И няма да намерим моста от неорганичната към органичната наука, докато не пренесем абстрактното познание във вътрешно оживено познание, което е едновременно и вътрешна свобода на действието.

Като се обръщаме по този начин, в рамките на днешните умствени усилия, към разбирането на живите същества, ние също се доближаваме до това, което е присъствало в гръцкия ум, не по контролирания и съзнателен начин, към който се стремим, а по-скоро инстинктивно. И никой не може наистина да разбере какво се е изразявало дори у Платон, още по-малко у предсократическите философи, освен ако не е осъзнал наличието там на сътрудничество между артистичните и

философските и научните елементи в човека. Едва в края на елинската епоха – например във философията при Аристотел – мисълта се отделя от езика и по-късно се развива чрез схоластиката в научна мисъл. Едва в края на елинската епоха мисълта се отсява. По-рано мисълта е артистичен елемент в Гърция. И, по същество, гръцката философия може да бъде разбрана само ако бъде схваната и с артистично разбиране.

Но това сега ни кара да видим Гърция като цяло като цивилизацията, където науката и изкуството все още са свързани. Това е очевидно както в нейното изкуство, така и в нейната наука. Естествено, не мога да навлизам в детайли във всеки аспект на това. Но ако погледнете гръцката скулптура със здрав разум и здраво, духовно информирано око, ще откриете, че гръцкият скулптор не е работил по модел, както се прави днес: неговото пластично творение е произлязло от вътрешно преживяване. Оформяйки мускула, сгънатата ръка, дланта, той е създал това, което е чувствал в себе си. Той е чувствал вътрешен, жив, втори човек – това, което ще нарека ефирен човек; той е преживявал себе си чрез душата си и по този начин е усещал външната си обвивка. Вътрешното му преживяване е преминало в скулптурата. Изкуството е било откровение на това видение. И видението, което е било пренесено в мисълта, живееща в езика, се е превърнало в наука, която е запазила артистичен характер, като е едно с това, което духът на гръцкия език е проявил пред гърка.

Така, заедно с Гърция, ние навлизаме в един свят, достъпен за нас иначе само ако се откъснем от собствената си наука, отделена от изкуството, от един вид знание, което прелива в сферата на изкуството. Бих казал: това, което сега развиваме съзнателно, някога е било инстинктивно преживявано. Всъщност, можем да видим как в хода на историята това свързване на изкуството и науката постепенно преминава в сегашното пълно разделяне на двете.

С развитието на човечеството през римската епоха до Средновековието, повисоките нива на образование и обучение са имали съвсем различна основа от тази, която е преобладавала по-късно. По-късно, в научната епоха, основната грижа е била да се съобщят на хората резултатите от наблюденията и експериментите. В нашето образование ние живеем почти изцяло, усвоявайки тези резултати.

Поглеждайки назад към периода, когато известно влияние на гръцката цивилизация все още е действало, можем да видим, че дори научното обучение е докосвало тясно човека тогава и е било насочено по-скоро към развиване на способности у него. Виждаме как през Средновековието ученикът е трябвало да работи чрез седемте свободни изкуства, както са ги наричали: граматика, реторика, диалектика, аритметика, геометрия, астрономия и музика. Важното е било способностите. Това, което е трябвало да станеш като учен, е постигано чрез седемте свободни изкуства – и въпреки това те вече са били на път да се превърнат в знание и наука, както се е случило по-късно.

Ако изучите сега толкова презряната схоластика на Средновековието, която е мястото, където се срещат по-ранните времена и нашите, ще видите какво прекрасно обучение е осигурила тя в изкуството на мисленето. Човек би могъл да си пожелае хората днес да усвоят само нещо от най-добрия тип средновековна схоластика, която е насърчавала у хората техниката и изкуството на мисленето. Това е особено необходимо, ако, както наистина трябва, искаме да стигнем до ясни понятия. Като се започне обаче от днешното отношение, със строгото му разделение на науката, изкуството и религията, и се проследи човешкото развитие назад през Средновековието, ние се приближаваме до цивилизацията на Гърция. И колкото по-назад се връщаме в това отношение, толкова по-ясно виждаме сливането на науката и изкуството.

Но дори в гръцката цивилизация има нещо отделно от науката и изкуството: религиозният живот. Той засяга хората съвсем различно от научния или художествения опит. Жизненоважният елемент в изкуството и науката съществува обективно в пространството и времето: съдържанието на религиозното съзнание е отвъд пространството и времето. То принадлежи на вечността; разбира се, то се ражда от пространството и времето, но не можем да се доближим до него, като останем в пространството и времето.

Дори от външните документи можем да видим какво трябва да открие духовната наука днес по отношение на тези неща. И бих искал да насоча вниманието към едно произведение, което току-що излезе в Австрия и е изключително полезно в тази връзка. Това е „*История на идеализма*“ на Ото Вилман, книга, която стои с глава над много други, занимаващи се в момента с подобни проблеми. (Човек може да съди за подобни неща безпристрастно, дори ако произтичат от възгледи, противоположни на собствените, стига да водят до нещо полезно за духовния живот.)

В Гърция откриваме, от една страна, това единство на изкуството и науката, а от друга страна, религиозния живот, на който гръкът се посвещава. В народната религия, вярно е, това е представено пластично, но в религиозните мистерии се постига чрез посвещение в по-дълбок смисъл. Но навсякъде можем да видим, че религията не играе никаква роля в душевните сили, развити в науката и изкуството. Вместо това, за да участва в религиозния живот, душата първо трябва да приеме онова благочестие, онази универсална любов, в която може да разбере откровенията на божественото и духовно царство, с които човек може да се съедини в религиозна преданост.

Нека сега погледнем към Ориента! Колкото по-назад се връщаме, толкова повече откриваме, че неговият духовен живот е нещо различно. Тук, отново, можем да се ръководим от това, което сме придобили чрез нашето съвременно духовно обучение: ние се издигаме от опита на жизненоважната концепция до онази вътрешна болка и страдание, които трябва да преодолеем, за да може цялото ни

„аз“ да се превърне в сетивен орган или духовен орган; и преставаме да преживяваме света само във физическото тяло, като съществуваме в света независимо от физическото си тяло. По този начин ние съществуваме в света по такъв начин, че се научаваме да преживяваме реалност извън пространството и времето. По този начин ние преживяваме реалността на духовната сфера и нейното влияние върху времевата по начина, който описах. Но ако чрез преодоляване на болката и страданието в себе си придобием духовно зрение, ще сме внесли в познанието нещо от този друг елемент – елементът, който, макар и да остава непокътнат като истинско знание, истинско духовно познание, непрекъснато води знанието към религиозното преживяване. И докато продължаваме да преживяваме това, което е оцеляло от древни времена като религиозен елемент в почитани традиционни представи, ние също така преживяваме подобен духовен елемент от по-нов произход, ако се издигнем до познание, което може да съществува в сферата на религиозната преданост.

Едва тогава разбираме колко дълбоко в човека лежат изворите на единството на религията, изкуството и науката в древния Изток. Някога те *са били* обединени: това, което човекът е знаел и е допускал до своя корпус от идеи, е било друг аспект на това, което е поставял да блести пред него в художествена красота; и това, което по този начин е знаел и разбирал и е карал да излъчва красота, е било и нещо духовно, на което е посвещавал своите молитви и което е третирал като подчинено на по-висш ред. Тук виждаме обединени религия, изкуство и наука.

Това обаче ни връща в епоха, в която не само мисълта е живяла върху вълните на думите, но и човешкият опит е показвал, че мисълта обитава области, по-дълбоки дори от думите, и е била свързана с най-съкровеният тъкан на човешката природа. Поради тази причина индийският йогин е извлякъл мислите от дишането, което е по-дълбоко от думите. Едва постепенно мисълта се е издигнала до думи, а след това, в съвременната цивилизация, и отвъд думите. Първоначално обаче мисълта е била свързана с по-интимен и по-дълбок човешки опит и тогава единството на религиозния, артистичния и научния живот е могло да се разгърне в пълна хармония.

Днес в Ориента остава ехо от това, което ви описах като хармонично единство на религията, изкуството и философията, както се появява например във Ведите. Но това е ехо, което трябва да бъде разбрано – и което не можем лесно да разберем просто от гледна точка на онази изолация на религията, изкуството и науката, която съществува в западната цивилизация. Ние наистина го разбираме обаче, ако чрез нова духовна наука се издигнем до мироглед, който може отново да създаде хармония на религията, изкуството и науката. Междувременно в Ориента все още имаме пред себе си остатъците от това ранно единство. Ако се вгледате, ще видите, че точно там, където Изтокът докосва и влияе на Европа, ехото все още се запазва. Една минала историческа епоха остава присъстваща на определено място на

земята. Можем да доловим това присъствие у един велик философ от Източна Европа, у *Соловьев*.

Този философ от втората половина на деветнадесети век има съвсем специално въздействие върху нас. Когато погледнем философите на Запада, Джон Стюарт Мил или Хърбърт Спенсър, или други, откриваме, че тяхната гледна точка е израснала от научното мислене, което описах днес. У Соловьев обаче е оцеляло нещо, което представя религията, изкуството и науката като единство. Когато за първи път започнем да четем Соловьев, вярно е, че забелязваме, че той използва философския език, който е открил у Кант или Конт; той владее напълно начините на изразяване на тези философи от Западна и Централна Европа. Но когато се чувстваме комфортно в неговия ум и в това, което той изразява чрез използването на тези начини, нашето осъзнаване за него се променя. Той събужда усещане за миналото; изглежда като някой, който е оживял отново от дискусиите, предшестващи Никейския събор. Всъщност ние възприемаме тона, който преобладава в дискусиите на ранните християнски отци; и в тези ранни векове на християнството със сигурност е оцелял ехото от единството на религията и науката. Това единство, в което волята и мисълта също се преплитат, е в основата на източноевропейската философия на живота на Соловьев.

И ако погледнем културата и цивилизацията около нас днес, наистина откриваме в по-западните части точно това разделение на религията, изкуството и науката; това, което наистина принадлежи на нашия исторически момент, истинската основа на нашите дейности и нашата картина на света, е дисциплината, която е строго изградена върху научното мислене, докато в областта на художествените форми и религиозните въпроси ние превземаме по-стар традиционен материал. Днес можем да видим колко малко нови стилове се създават в изкуството и как навсякъде живеят старите. Жизненоважният елемент в нашето време е това, което е жизненоважно в научното мислене. Трябва да чакаме време, което ще има оживено въображаемо мислене, както го описах – мислене, което отново ще доведе до жизненоважно и ще бъде способно на художествено творчество в нови стилове, без да стане безвкусно алегорично и нехудожествено.

Научната мисъл, както откриваме, е движещият импулс на непосредственото настояще, особено колкото по-на запад се движим; докато на Изток откриваме ехо от по-ранно единство на религията, изкуството и науката.

Тази религиозна нагласа е част от темперамента на източноевропейците, с които те гледат на света. Те са способни да разберат Запада само косвено, чрез духовно развитие, подобно на това, което се съдържа в нашето движение за духовна наука; те нямат пряко разбиране за Запада, именно защото хората на Запад се опитват да разграничат рязко религията и изкуството от научната мисъл.

Ние, които живеем между двете, трябва да позволим на сетивния свят да ни се натрапи и да се замислим за подходящата за него мисъл; но не можем да не се

вгледаме и навътре и да преживеем вътрешното си „аз“, а за вътрешното си „аз“ се нуждаем от религиозен опит. Но бих казал: по-дълбоко заровена в човешката природа от религиозния опит, от който се нуждаем вътре в нас, и научния опит, от който се нуждаем за наблюдение на външния свят, е връзката между двете – художественият опит.

Следователно, художественото преживяване е нещо, което днес не е първостепенно изискване към живота. Видяхме, че западната цивилизация се занимава с научни мисли, а източната – с религиозни. Видяхме, че сме част от една художествена традиция, но че не можем да се чувстваме напълно като у дома си в нея, всъщност самата художествена традиция е в много отношения възраждане. И все пак трябва да се каже: копнежът за баланс от този вид със сигурност присъства в централния регион между Изтока и Запада. Виждаме го например, когато погледнем Гьоте. Защото какъв беше големият копнеж на Гьоте, когато с това, което бих нарекъл предимно артистични таланти, той се сблъска с загадките на природата? Неговото артистично чувство се трансформира естествено в неговия научен мироглед. Може да се каже: в Гьоте, представителя на Централна Европа, откриваме изкуството и науката в едно цяло; в едно цяло е и животът на Гьоте, когато проследим неговото развитие и знаем как да го локализираме правилно в историята на последните времена. Гьоте се чувстваше като у дома си в сътрудничеството на изкуството и науката. Така в него се зароди копнеж, който може да бъде разбран само исторически: стремежът към Италия, към по-южна цивилизация. След като разгледа произведенията на изкуството, които намери на юг, той написа на приятелите си във Ваймар нещо, което произлиза от философията и науката, които беше опознал там във Ваймар. В Спиноза той беше открил божествената сила, представена философски. Това не го задоволи. Той искаше разширен и одухотворен подход към света и към духовността. И пред погледа на южните произведения на изкуството той написа на приятелите си: „Ето необходимостта, ето Бог!“ „Имам представа, че гърците са действали според законите, по които действа самата природа; аз съм на техния път.“ Тук Гьоте се опитва да слее науката и изкуството.

Ако в заключение въведа лична бележка, правя го само за да ви покажа как един-единствен намек може да разкрие начина, по който Средният регион може да заеме позиция между Изтока и Запада. Срегнах този намек преди около четиридесет години тук, във Виена. В младостта си се запознах с Карл Юлиус Шрьоер – тогава той изнасяше лекции по история на немската литература от Гьоте насам. В уводната си лекция той изложи редица важни моменти; и след това каза нещо, напълно характерно за копнежа, който инстинктивно вдъхновяваше най-добрите улове в Централна Европа. Думите на Шрьоер също бяха инстинктивни. И все пак той изрази копнеж да съчетае изкуството и науката, да съчетае западната научна мисъл и източната религиозна мисъл в художествена визия; и обобщи това, което искаше да каже, в значимите за мен думи: „Германците имат естетическа съвест.“

Разбира се, това не описва действително състояние на нещата. То изразява копнеж, копнежът да се гледат изкуството и науката заедно. И чувството, когато ги гледаме заедно, е било прецизно изразено от друг централноевропейец, когото току-що характеризирах: когато можем да гледаме науката и изкуството заедно, тогава можем да се издигнем до религиозно преживяване, стига само науката и изкуството да съдържат истинска духовност в смисъла на Гьоте. Ето какво е имал предвид той, казвайки:

Който има наука и изкуство,
има и религия;
който ги няма,
нека има религия.

Всеки, който има естетическа съвест, постига и научна и религиозна съвест. От това можем да видим къде се намираме днес.

Не обичам да използвам думата „преход“ – всички периоди са преходни – но днес, във време на преход, това, което има значение, е видът *на* прехода. В наше време ние преживяхме и развихме до върховен триумф разделянето на религията, изкуството и науката. Това, което сега трябва да се търси и което единствено може да осигури разбирателство между Изтока и Запада, е хармонизацията, вътрешното единство на религията, изкуството и науката. И това вътрешно единство е това, което философията на живота, за която говоря, се стреми да постигне.

4. Антропософия и география

Ние описваме характеристиките на Земята в съответствие с принципите на физическата география. По същия начин духовните импулси, действащи на Земята (и вече накратко характеризирани в тези лекции), могат да бъдат описани чрез един вид духовна география – особено взаимодействието на източните и западните импулси в човешкия живот, с всичките им разнообразни различия. Това, което имам да кажа днес в тази насока, със сигурност ще остане доста схематично; но е важно да се намери специфична гледна точка за разглеждане на много от това, което вече очертах, отколкото да се даде подробно описание.

Връзката между Изтока и Запада често се изразява символично, като се казва, че светлината идва от Изтока. Гледайки Изтока, западният човек – човекът на съвременната цивилизация като цяло – получава впечатлението за духовен живот, подобен на сън. Съвременният духовен живот е свикнал с рязко очертани понятия, тясно свързани с външното наблюдение; за разлика от това, представите на Ориента – променливи, колебаещи се, по-малко тясно и по-малко остро свързани с външните – се проявяват като подобни на сън. Разбира се, от този духовен живот, подобен на сън, възплетен в най-великолепните поеми, Ведите, разбира се, след това са се развили ясните понятия на една всеобхватна философия – например Веданта. Тези понятия не са получени чрез изследване на външни данни, тоест аналитично, а са произлезли от вътрешно преживян и осмислен духовен живот. Когато обаче този подобен на сън духовен живот действа върху нас и ние с любов му се подчиняваме, без първоначално да забележим колко много се различава от нашия, той има любопитен ефект. След като позволим на различните му конфигурации да повлияят на душата ни, не можем да спрем дотук. Не можем просто да възприемем неговите понятия и идеи. Поглъщайки ги, независимо дали от литературата или философията (включително такива форми, които са оцелели на Изток до наши дни), ние чувстваме духовна нужда да отидем отвъд тези образи, идеи и понятия. Когато една ориенталска идея, като тази за отношението на човека към тайните и мистериозните механизми на природата и света, ни засяга, тя често е съпроводена в ума ни от нещо, което я символизира и за Ориента: цветето на лотоса, докато той съгва своите венчелистчета около това, което трябва да остане мистериозно скрито. Можем да се потопим с любов в променящи се понятия, които са по-подходящи нежно да докосват външни явления и да ги обгръщат с мъгла, отколкото да ги възприемат в остри контури, и можем да навлезем в техните преплетени клони; и ако го направим, неизбежно ще ни се яви цялата преплетена, разклонена растителност на Изтока и заедно с нея всичко, което човешката ръка, човешкият дух и цивилизация са създали от камък и други материали в съответствие с тези течащи, разклоняващи се понятия. Можем да кажем: потапяйки се в тези понятия, нашата душа неизбежно вижда пред себе си природа, подобна по

своя живот, разнообразие и въображение на преживяването на самите понятия от душата.

Изглежда няма обективна причина човекът да изостави тази ориенталска духовна дейност в полза на „вярно наблюдение на природата“; всъщност, по-скоро ми се струва, че в самите ориенталски понятия има стимул не просто да ги приемем, но и да ги приложим към външния свят. Европейците може да смятат, че подобни неща не могат да бъдат приложени към външния свят поради тяхната неяснота, техния (за тях) фантастичен характер. Ако е така, можем да се запитаме: Как тогава можем да проследим, с ясно очертани понятия, формите на облаците, които се колебаят и бързо променят? И все пак трябва да ги проследим, ако искаме да наблюдаваме природните процеси в непосредствено откровение, такива, каквито се появяват на човешките сетива и човешката душа.

Защо е така? Струва ми се, че може да има само една причина: че в това, което достига до нас от тази източна духовна дейност, е оцелял елемент, от който то някога е било пряко създадено.

По времето, когато ориенталският човек развивал най-хубавата част от своята житейска философия (която оттогава е достигнала до неговите потомци в частично упадъчно състояние), Изтокът е създал всичко с всеотдайна любов. Любовта живее във всяка негова идея, понятие и образ и в тях ние възприемаме любовта. Любовта се стреми да се влее в обектите. И тя се влива според своята природа и извиква пред душата ни символите, които ориенталският човек е установил, с вътрешно разбиране за много неща, които функционират свръхсетивно, стремейки се да установи това, което е възприемал като духовна лудост в нещата. Разбира се, това не означава да се твърди, че тази конфигурация на духа, ако се разпростре върху цялата земя, би била чиста благословия за развитието на света. Но след като се е появила на земята и е упражнила влиянието си върху други региони, тя трябва да се разглежда обективно, особено във време, когато трябва да насърчаваме разбирателството между хората.

Срещу него можем да противопоставим специфичния възглед, който се е развил, разбира се, с не по-малко основание, но в съвсем различна форма, по-на Запад – и в това отношение ние самите принадлежим в много отношения към Запада. Тук откриваме, че се счита за идеал да се отдръпнем от това, което сетивата наблюдават директно, което се простира в пространството и времето, и да изпитаме това, което природата предлага и което би трябвало да ни отведе до тайната на света, за положение, движение, размери и тегло. Това, което се представя директно на окото, се дисектира и поставя под микроскоп и поражда представи, които биха могли да се появят само под микроскоп.

Нека си представим за момент, че сме в лабораторията: колко добре екипирани сме с тези понятия, толкова далеч от прякото наблюдение! Вижте как възприемаме светлината, която залива света! Как я възприемаме посредством абстрактни

понятия! Те са ни необходими, ако искаме да постигнем разбиране. Но колко далечни са наблюденията, които записваме върху светлината и цвета, от това, което срещаме в гората и поляната, формата на облака и слънцето! Можем да кажем: това, което формулираме в нашите ясно очертани понятия – с везните, измервателния прът, най-разнообразните устройства за броене – ни отвежда в някои от плитчините на природата и решава някои загадки, но не ни отвежда до пряко наблюдение на природата. Много е добре да се каже: насочете вниманието си към сетивното наблюдение и след това се опитайте да изведете от него своята философия за живота. Но това изобщо не се случва! Научният възглед за живота, който установяваме, е далеч от това, което сетивата наблюдават.

Това, което трябва да кажем, е следното: ако изградим знанията си, използвайки инструментите на обучение, с които сме събрали може би най-добрите плодове на съвременната естествена наука, ще трябва да пренастроим душата си, преди да можем отново да се доближим до природата. Ако като ботаници сме използвали широко микроскопа и сме изучавали клетъчния живот и сме формирали понятия по атомистичния начин на днешния ден, ще трябва да пренастроим душата си, преди да можем да възвърнем любовта към непосредствения свят на растенията, докато той расте и цъфти. Ако сме формирали научна концепция за структурата на животното и човека, отново ще трябва да пренастроим душата си, ако искаме да преминем към пряко наблюдение на формата и действията на животното и да се наслаждаваме на начина, по който то играе на поляната или насочва меланхоличния си или неподвижен поглед към нас, или ни гледа доверчиво. По същия начин ще трябва да пренастроим душата си, за да споделя това, което окото може да види, когато гледа човешката форма, проследявайки нейните плоскости с артистично око. Ориенталецът няма какво да прави с пренастройка. Тъй като това, което той наричаше своя наука, беше пронизано с любов, това го доведе до непосредствено наблюдение. И това беше пряк отзвук от преживяното в душата му. Това са разлики в темперамента в отношението към живота на Изтока и Запада. И тези различни темпераменти се съчетават многообразно в човека от региона между тях. В това, което преживяваме научно, артистично и религиозно, се влива голяма част от темперамента, който току-що характеризирах като този, който идва при нас от Ориента. В други отношения отново сме движени от нещо от начина, по който преживяваме света, разпален от онова научно отношение, което Западът е развил – от младата наука и знание, така да се каже, за разлика от старомодните на Изтока. И във всяка душа в цивилизацията, която се намира между тях, тези две течения текат заедно. В крайна сметка животът, който ни заобикаля в Европа, е сливане – и това е сливане, чиито съставни течения наистина трябва да разберем. Контактът между темпераментите на Изтока и Запада в нашия настоящ духовен живот може да се характеризира по друг начин.

От казаното току-що за Изтока, едно нещо е ясно за ориенталския човек. Враствайки в духовния си живот, той го преживява като непосредствена реалност; носи го в душата си като самоочевидна за него реалност. Външната природа и всъщност целият външен свят чак до съзвездията му се струва като ехо, което обаче е фундаментално същото като това, което носи в себе си. И все пак той не може да счита за реалност това, което го поразява като ехо, това, което му се струва като отражение, както може да счита за реалност това, което преживява директно в душата си. Той е тясно свързан с това, което преживява в духовната сфера, и може да каже „То е“, защото чувства неговото съществуване като свое собствено и по този начин разбира начина му на съществуване. Когато погледне отражението на това съществуване, той знае, че то не е реалност в същия смисъл. Ако не го освети със светлината, която струи от него, то би било няма и тъмно. И осъзнавайки това все повече, той стига до душевно състояние, което казва: истината и реалността се намират в това, което душата преживява директно. Това, което се отразява към него отвън, е илюзия, мая, непълна реалност, която става реалност само когато е докосната от това, което първо трябва да се разкрие чрез човешката душа. Така виждаме как Изтокът е развил възгледа, че духовният свят е реалност, а външният свят, този на сетивата, е привидност, великата илюзия, мая. Би било обаче погрешно да се вярва поради това, че например в предбудисткия период ориенталският човек е отклонявал напълно погледа си от външния свят. Той го приема, дори ако в по-висш смисъл трябва да признае, че в това, което се простира в пространството и времето, не си има работа с пълна реалност, а с илюзия, великото небитие, мая. Но това от своя страна придава особен характер на живота на душата на Изток: душата чувства тясна връзка с духовния свят и вижда във всичко, което съществува във външния свят на сетивата, копие на оригиналната форма на света, каквато съществува в духа. И накрая това прераства във възгледа, че собствената човешка сетивна субстанция е копие на човешко същество, чието истинско съществуване е в духовния свят. И тук бих казал: ориенталският човек, съвсем последователно, разглежда света като съставен от копия на духовен свят, точно както разглежда себе си като копие на това, което е бил, преди да слезе във физическия и сетивния свят. От негова гледна точка, възгледът за човека и възгледът за природата са в пълна хармония.

Тази хармония е възможна; макар и вече да не е в съответствие с нашите възгледи, тя наистина изразява една истина, макар и донякъде едностранчиво, както можем да видим отново, ако с методите на изследване на духовната наука, които описвах през последните няколко дни, самите ние погледнем към този ориенталски начин на познание.

Както показах, чрез пробуждане на дремещи в душата сили, можем да постигнем поглед върху духовния свят, който все още е подходящ за съвременния човек; можем да погледнем отново в духовния свят; и да открием, че този духовен свят се

разгръща пред „умственото ни око“, точно както физическият и сетивният свят се разгръща пред нашето физическо око. Когато развием този поглед обаче, духовният свят не остава просто пантеистично и мъгляво възплъщение на универсалната духовност; той става също толкова конкретен в своите индивидуални форми, колкото светът на сетивата в тези на природата. След това ще последва един поглед върху човека, който сега бих искал да характеризирам.

Нека започнем с нещо, което ни е познато във всеки момент от живота ни: преживяване на външния свят. Ние сме навлезли в това външно преживяване чрез сетивното си възприятие и може би също чрез задействие на волята си в някаква дейност. Ние живеем във връзка с данните на външния свят. За нас това е непосредствено преживяване. В крайна сметка човешкото съществуване на земята е съставено от такива преживявания. От тях ние запазваме мисловни образи, които се превръщат в наши спомени. Можем да погледнем назад към преживяванията си, като носим в себе си избледнели, сенчести и всъщност ментални образи на тях. Нека бъдем съвсем честни със себе си и да се замислим дали във всеки един момент от живота ни съзнанието съдържа много повече от спомени за външни, фактически, сетивни преживявания. Разбира се, много мъгляви мистици вярват, че могат да приззоват вечни неща от дълбините на душата си. Ако се вгледат по-внимателно и наистина могат да изпробват структурите, които призовават от душата си, ще открият, че като правило те не са нищо повече от трансформирани външни възприятия. В човека спомените не само се съхраняват вярно; те също се трансформират по много начини и тогава човек не успява да ги разпознае. Той си мисли, че действа като мистик и призовава нещо от дълбините на душата си, когато е извикал от паметта си само трансформирано външно преживяване. Разбира се, трябва само да помислим за математически истини, за да осъзнаем, че всякакви ментални структури се установяват в живота на душата. Но като правило не тези структури търси мистикът.

Обаче, всеки, който просто иска да приеме ежедневието на душата, както се появява в обикновеното съзнание, трябва да каже: Този живот е съставен от образи, които са останки от нашите преживявания, придобити чрез възприятия, и от други преживявания във външния сетивен свят. Когато погледнем душата си и духовния елемент, който я прониква, както го имаме във физическия живот на земята, можем да кажем: отвън е физическият свят, простиращ се в пространството, светът, който разгръща своите причини и следствия във времето, тоест светът на фактите. Тук, вътре, е светът на сенките в душата; ние наистина го преживяваме като цяло като нещо духовно и жизнено, но съдържанието му преживяваме само като копие на света на фактите и на сетивата. Колкото и парадоксално да е днешният мироглед, за отношението, което излагам през последните няколко дни, се получава обратното: в празното съзнание, в резултат на медитацията, духовното в света, духовното в природните явления, наистина се преживява; то се наблюдава и като душевно-

духовния елемент в самия човек, какъвто е той, преди да слезе във физическото си съществуване от духовния свят; духовното се наблюдава конкретно чрез духовния орган, който сме развили; светът около нас става духовен, точно както за нашите сетива е сетивен и физически. И когато всичко това се случи, ние започваме да възприемаме – сякаш в спомен за времената, когато сме живели като духовни същества в чисто духовни светове – как в своите подробности нашият физически организъм е копие на духовния свят, който ни заобикаля. С физиологията и анатомията можем да наблюдаваме белите си дробове, сърцето и другите органи само като външни обекти; но когато можем да видим духовния свят около нас, тогава белите дробове и сърцето, каквито наистина са вътре в нас, ще станат за нас копие във физическата сфера на това, което е духовно предобразувано. Точно както в нашето обикновено съзнание светът отвън е физически, а душата ни създава копия като свои преживявания; така сега научаваме, че има духовен свят отвън и че копия на този духовен свят съществуват в нашите собствени органи. Ние опознаваме структурата на човека само като опознаем духовния свят. Това, което обикновено се нарича материя, тогава престава да има значението, което е придобило в неотдавнашната цивилизация, точно както духът престава да има значението на нещо абстрактно, което е имал в неотдавнашната цивилизация. По този начин можем да видим, че в нашето органично функциониране всъщност има копие на това, което сме били, преди да слезем в земното си съществуване. На този етап вече не е нужно да се плашим дори от материализма, доколкото има основание за него – и дори материализмът е донесъл добри резултати и ни е донесъл безброй открития. Разглеждаме човешкия мозък и човешката нервна система в тяхното физическо функциониране. Разбира се, съгласни сме, че обикновеното, ежедневно мислене е функция на тези физически органи. Напълно сме съгласни с това, което точната наука трябва да твърди по тези въпроси днес. Но от друга страна, знаем, че материалните форми, действащи в нас, самите те са просто трансформирано отражение на духовната сфера. Поради тази причина материалното е приемливо и защото, трансформирайки се в смъртен човек, духовното е потърсило способността на мозъка и нервите да постигне в материално копие това, което е духовно предобразувано.

Съвременният човек може да види това с „внутреното си око“, като развие познавателните сили, за които говорих през последните няколко дни. И все пак, бих казал, има едно подобно на сън очакване за това в ориенталската философия на живота, която очертах. Тази философия е остаряла и сенилна, но някои от нейните черти все още действат ефективно в сърцето и душата ни. В инстинктивното си ясновидство древният Ориент е усещал, че духовният свят е реалност, с която се чувства тясно свързан, и че природата, и природният елемент в самия човек, е копие на духовното; тя осигурява външна одежда за разкриването на това, което е вътрешно духовно.

И все пак би било погрешно да се каже, че ориенталският човек не е наблюдавал природата. Неговите органи са били фино настроени за нейното наблюдение. За него обаче от всичко, което е наблюдавал вярно и е почитал с любов като копие, е блестело нещо от духа. Природата му е разкривала дух, озарявала го е с дух на всяка крачка. И този дух е бил неговата реалност. Това, което е лежело пред него отвън, е била мая.

Дори в будизма, който е оказал много по-голямо влияние върху ориенталския живот, отколкото обикновено си мислим – тъй като по-късно е приел най-разнообразни форми – можем да видим как чувството за обитаване на духовен свят е избледнявало с развитието на човека и света. Погледът е бил все по-насочван към това, което е била мая, а преживяването на великата илюзия, великото небитие, мая, постепенно е ставало преобладаващо. Така е възникнало осъзнаването на необходимостта от изкупление от това, което може да бъде преживяно в мая – преживяно, тоест, по начина на Буда, който е разглеждал нашите преки преживявания на тази мая като тълпа от скърби, които се вливат върху човека.

Но то избледня, това чувство за обитаване на духовен свят; и това е, което ни оправдава да разглеждаме ранната ориенталска философия на живота като нещо инстинктивно и дори частично: ако се *върнем* към нещо подобно, трябва да го направим с пълно самообладание и ясно съзнание. Нарушаването на човешката дейност спрямо изискванията на физическия, външен свят не трябва да се случва втори път в развитието на света. Човек никога повече не трябва да се впуска в духовна дейност и по този начин да се предпази от това да посвети пълната си сила на земни задачи – които ориенталският човек възприема като мая, дори и в знак на уважение към съвременните концепции да не го казва; докато той възприема като реалност това, което се разкрива в него. Той има в себе си светлина, която е пряко отражение на божествените и духовните елементи в света.

Срещу това, което описах като духовна география, влияеща върху съвременния ни живот, бих искал да посоча друг пример от развитието на човешкия дух и света, но този път от непосредственото настояще. Нашата цивилизация, която дори в Европа вече е с известна древност, е подложена на натиск от определени сфери, откъдето възникват социални копнежи, а също и социални конфликти. Всеки, който се е движил в тези сфери, е попаднал на феномена, който ще опиша.

Въпреки че никой не можеше с основание да ме обвини в социалистически възгледи, аз дълго време бях учител в социалистически среди. Намерението ми беше да направя нещо, за което всъщност времето все още не беше дошло (вече са минали повече от двадесет години): да разпространявам духовен живот, който би могъл да доведе до теории, които са в по-голямо съответствие с реалността, отколкото тези, произлизащи от абстрактния или модифициран марксизъм, който в много отношения всъщност изобщо не е реалистичен. В тези среди съществува едно

основно отношение – нещо, което можем да разпознаем като първа стъпка, но което е толкова дълбоко вкоренено в душата, колкото е било чувството за мая, до което ориенталците най-накрая са стигнали. И наблюдавайки това отношение, ние сме дълбоко поразени от дума, която изразява много несъзнателни чувства, несъзнателни идеи и понятия, а също и несъзнателни копнежи, дума, която чуваме отново и отново и трябва да разпознаем като характеризираща широки кръгове от човечеството в продължение на векове. Обхваща милиони хора и е настроение, което тази дума изразява. Думата е „идеология“, с което се разбира „идеалистично теоретизиране“. То произлиза от отношение, което пролетарската класа по-специално е възприела в своето образование. Научният метод, с нарастващия си акцент върху материята, е породил възгледа, че историческата реалност се състои просто от икономически борби, икономически модели, класови борби, а не от непосредствените материални елементи, външно сетивни и физически, в човешкия живот и история; и че следователно икономическите сили са истинската реалност. Този икономически материализъм, който е далеч по-разпространен, отколкото много хора от висшата класа днес вярват, е следствие от общия материалистичен мироглед. Днес това се счита за преодоляно дори в науката; въпреки това има широка аудитория, особено на Запад.

И какво е тази „идеология“? Това е закон, морал, царството на красивото, религиозните концепции, политическата теория, накратко всичко, което съставлява духовния живот. Тези неща не са истинска реалност, а мехурчета и дрънкулки, произтичащи от истинската реалност, която се крие в материалните борби и модели. „Идеология“ е начин да се посочи, че това, което човек преживява в себе си – независимо дали е изкуство, наука, закон, максими на държавата или религиозни импулси – е мая, ако използваме ориенталския термин.

Ако не го приемаме просто за чиста монета, а можем да усетим какво мислят милиони хора, тогава думата „идеология“ сочи към нещо, което неизбежно ще приеме най-страшни измерения, освен ако не може да бъде насочено по правилния път своевременно. Това, което душата преживява и формира вътрешно, не е реалност: истинската реалност е само това, което съществува външно в осезаеми факти.

Следователно, в западната цивилизация се е развил възглед, диаметрално противоположен на този, който дълго време е управлявал Ориента и все още оцелява дори днес като вид остаряла украса. Там истинската реалност е това, което се преживява в духа, а мая - това, което се случва навън във физическата реалност; тук мая или „идеология“ (което наистина е превод на думата „мая“, но приложено към духовната сфера) е това, което се преживява в духа, а реалността - това, което се проявява осезаемо, осезаемо там в света.

В своето развитие светът се стреми към пълна реализация на своите разнообразни потенциали. Точно както едната крайност се е развила в Ориента, така и другата е

била длъжна на свой ред да завладее човечеството. За да се постигне плодотворно развитие на човека и света и да се променят силите на упадъка в конструктивни, трябва да разберем значението на това настроение, на тази „идеология“. Тя е скорошна и следователно е първа стъпка.

Нека разгледаме още веднъж какво може да ни каже съвременната духовна наука. В Ориента е имало едно сънливо, мрачно, инстинктивно знание, че съществува духовна реалност, със сетивно копие тук, във физическия свят. Тъй като вниманието на душата е било насочено предимно към тази духовна реалност, сетивната реалност е започнала да се разглежда като нереалност, външен вид, мая. И все пак тази мая е важна по повече от един начин. Въпреки че светът може да е мая, нашите усилия, които са реалност за нас, все пак трябва да бъдат насочени към него на първо място. Но това е важно и за предписанието „Познай себе си“, за истински човешко отношение. Защо? Е, вярно е, че сега можем да се издигнем до живот в духовния свят, както описах; че можем да виждаме чрез ясно очертани понятия и по този начин да разбираме това, което на Ориента е изглеждало като сън. Но преживяването на такъв свят никога не би създало в човешкото развитие импулса към свобода.

Когато човек се чувства тясно свързан с духовния свят, той едновременно се чувства вътрешно обусловен и зависим от него. Следователно той и неговото съзнание е трябвало да се изнесат от него и за един преминаващ етап от историята (в който се намираме сега) да се обърнат към свят на чисти факти. Изправен пред тази външна реалност, животът на човешката душа се превръща в неин образ.

Духът, който вдъхновява този живот, се превръща в абстрактни понятия и постепенно става просто образ, който бива разпознат като копие.

Вече предположих, че като имаме образи в себе си, можем да бъдем свободни.

Огледалните образи не определят действията ни. Ако искаме да се съобразяваме с огледалните образи, които сами по себе си са безсилни, импулсът за това трябва да дойде от нас. Същото важи и за абстрактните понятия. И проявявайки се в чистото мислене, най-благородната ни черта, моралният и религиозен елемент, се превръща за нас в импулс на свобода. Тя е най-ценният компонент на човешкия живот. Но в период, когато човек се сблъсква с физическата реалност, тя се проявява в абстрактното мислене.

В момента, когато моралният елемент, под формата на морална интуиция, се проявява в чистото мислене, задачата на епохата е изпълнена. Епохата се е развила от духовна реалност до духа като абстракция и (бих казал, преувеличавайки малко) сега тя интерпретира всичко духовно като мая, като чиста илюзия, като „идеология“. Имаме известно право да интерпретираме като „идеология“ всичко, което е отражение на външното природно съществуване. В момента, когато моралният елемент, под формата на интуиция, навлезе в това майа-мислене, в тази „идеология“, ние достигаем първия етап, на който можем отново да осъзнаем, че

трябва да събудим тази „идеология“, която преживяваме като чиста привидност, за вътрешен живот, като се заредим с енергия и позволим на живота, който е скрит в нас, да блика. Смисълът на света трябваше да стане „идеология“ за човечеството, за да може самият човек да го влее със собствената си реалност.

Това беше необходимо за човешкото преживяване на свободата, което е нещо, постигнато едва на Запад и в по-новата цивилизация. Беше необходимо човекът първо да почувства, че се намира в сфера на нереалност, когато е в контакт с всичко, което е най-ценно за него - неговото изкуство, неговата наука, неговите морални понятия, накратко целия му духовен живот - и всичко преходно, което го е обзело, да му се струва единствената реалност. Защото тази реалност, правилно обмислена, не може по никакъв начин да накърни неговата свобода - свободата, която зависи от това самият той да бъде духовно същество, което създава във физическата и сетивната си реалност само отражение на духа.

Следователно виждаме, че „идеологията“ представлява в крайна форма отношение, от което наистина се нуждаем пред лицето на такива понятия за природата като положение, движение, измерения и числа. Ако природата ни предоставяше нещо различно от понятия, тя никога нямаше да ни направи свободни. Само ако се издигнем до понятия, които след това ще изглеждат като просто „идеология“ за някой, който все още е заседнал на предишния етап, може нова и духовно реална форма на висшия свят да влее тези първоначално нереални понятия. Това е първата стъпка, от която за човека трябва да се появи нова форма на духовния свят. И когато се сблъскаме с преувеличеното понятие за „идеология“, онези от нас, които не са затынали в непосредствените мнения на деня, а могат да видят отвъд тях развитието на света, трябва да заключат: необходимо е било човекът да достигне етап на развитие, на който, гледайки само едната страна на света и себе си, да може да говори за „идеология“; също толкова необходимо е сега той да постигне решителността, убеждението, силата и смелостта да влее в тази „идеология“ духовно възприеман и преживяван свят. В противен случай, макар че може би може да се обсъжда философски, „идеологията“ ще си остане просто „идеология“. И както ще видим във втората част на тези лекции, която ще бъде посветена на *антропософията и социологията*, в този случай силите на упадъка със сигурност ще се размножат.

Пред нас са две картини: духовният свят като реалност и сетивният свят като мая – сетивният свят като реалност и духовният свят като мая. Нуждаем се от философия на живота, която е способна да вдъхне духовния свят, разглеждан като „идеология“, с духовна интуиция, духовно въображение и вдъхновение, така че това, което днес изглежда неизречимо празно, да се изпълни отново с духовен смисъл. В същото време тя трябва да може да възприеме, че това, което Ориентът смята за илюзия и мая, е реалност в смисъл, че е истинско и достоверно копие, трансформация на духовния свят, която е била необходима за развитието на човечеството в свобода.

Ако искаме да разберем тези две диаметрално противоположни картини на света, ни е необходима философия, която може да ги комбинира, а не просто да ги събира механично, такава, която ще се развива чрез собствения си вътрешен живот, не от едната или другата, а в духовна прогресия от самата човешка субстанция.

И тези картини на света в крайна сметка влияят на всичко, което преживяваме духовно. Те със сигурност обуславят индивидуалните черти на живота и човешките нагласи. Като централноевропейец тук, в Централна Европа, предпочитам да не давам собственото си мнение по този конкретен въпрос. Предпочитам да предам мнението, изразено преди няколко години от един англичанин, който сравнява западните и...

Централна Европа във връзка с определен аспект на духовния живот. Този англичанин искал да илюстрира начина, по който духовният живот се е разкрил в определени явления. Той се позовава на появата в края на петдесетте и началото на шейсетте години на миналия век на важния труд на Бъкъл „*История на цивилизацията*“. Бъкъл, отбелязва той, разглежда историята главно – ако не и толкова изключително, както например марксистите – от гледна точка на икономическите движещи сили, така че в крайна сметка духовният живот се приема, че произтича от действието и взаимодействието на икономическите сили. Не винаги е нужно да осъждаме подобен възглед; можем да заемем положителна позиция и да кажем: тъй като човекът е отчасти икономическо същество, историческото разглеждане на човешкия живот от тази гледна точка също е било необходимо на определен етап от човешкото развитие. След това англичанинът се позовава на друга книга, която е създадена в Централна Европа по същото време, когато Бъкъл е написал своята „*История на цивилизацията*“ – „*Цивилизация на Ренесанса в Италия*“ от Якоб Буркхард. Самият англичанин отбелязва, че тук преобладава съвсем различен дух; Буркхард описва как се чувстват хората, какво е отношението им един към друг и как чрез мненията, които имат един за друг, те влизат в определени взаимоотношения, които от своя страна определят други събития, случващи се между тях. И англичанинът накрая обобщава - просто цитирам неговото мнение тук - като казва, че Бъкъл описва човека такъв, какъвто яде и пие, докато Буркхард описва човека такъв, какъвто мисли и чувства.

И ако мога сега да добавя нещо от себе си: ако, както чухме, Западът гледа към вечната действителност и извлича духовен живот от нея, а Централноевропейецът гледа към това, което обитава сферата на душата, но душата в нейното земно съществуване, тогава би трябвало да се добави, трето, че източният човек (и в много отношения дори източноевропейецът) описва човека така, както той проповядва и се жертва.

И така, бихме могли да кажем, допълвайки присъдата на англичанина: на Запад човекът е описан такъв, какъвто яде и пие (казвам това без пренебрежителен смисъл); в Средния регион, такъв, какъвто мисли и чувства; на Изток, такъв, какъвто

проповядва и се жертва. В това проповядване и жертване действа това, което описах като отношение на Изтока. По подобен начин, в гледната точка за историята, която е станала общоприета днес и която се отразява и в понятието „идеология“, действа това, което описах като отношение на Запада. Но ние също трябва да видим как в начина, приписван на Центъра, където човекът е представен такъв, какъвто мисли и чувства, двете течения се срещат. Днес сме призовани да разберем правилно това сливане, като направим първата крачка, която постепенно ще ни отведе напред към духовността.

Ще се опитам да обобща в един образ двете нагласи, които се опитах да представя, за да покажа къде е наистина необходимо разбирателство между Изтока и Запада. За да направя това, бих искал да припомня, че по време, когато физическият и сетивният свят, както и човешкото съществуване, вече се е усещало като мая на Изток, този, когото наричат Буда, се е сблъсквал в своите скитания с най-разнообразните проявления на човешкото страдание на земята. Сред тези проявления е бил труп; смъртта се е изправила пред Буда и чрез съзерцание на смъртта той е стигнал до своето заключение: Животът е страдание.

Това е бил тонът на ориенталската цивилизация шестстотин години преди установяването на християнството. Шестстотин години по-късно е основано християнството и оттогава нататък имаме важен символ: разпятието, издигнатият кръст със Спасителя, човешкото тяло върху него. На Запад безброй мъже гледат това тяло, неговия образ; точно както безброй мъже, станали ученици на Буда, са гледали тялото, от което Буда е черпил своето учение. Изтокът е признавал: Животът е страдание, ние копнеем за изкупление. Западните мъже, гледайки образа на мъртвото тяло, обаче, не са казвали просто: Животът е страдание! За тях гледката на смъртта се е превърнала в символ на възкресение, възкресение на духа чрез вътрешна човешка сила. Тя се е превърнала в символ на факта, че страданието може да бъде изкупено чрез преодоляване на физическото; че то се преодолява не като се отвърщаме от него в аскетизъм, а като го държим пред очите си, не го разглеждаме като мая и го преодоляваме чрез работа, дейност и силата на волята. От интроспективния живот на Изтока произлиза съзерцанието на мъртвото тяло, със заключението: Животът е страдание, човек трябва да бъде изкупен от живота. От живота на Запада, опитващ се винаги към активност, възниква, при вида на тялото, възгледът: Животът трябва да развие сила в себе си, така че дори силите на смъртта да могат да бъдат победени и човешкият труд да може да изпълни задачата си в развитието на света.

Едната философия е стара и изтъркана. И все пак тя съдържа неща с толкова голяма стойност, че дори да я третираме като старческа, ние все пак подходим към нея като към нещо почитено. Ние почитаме един старец, без да очакваме той да изповядва възгледите на младостта. Това, което срещаме на Запад, обаче, има характера на първа стъпка. Показахме в какво трябва да се превърне „идеологията“

в нейното отношение. Тя е млада, тя трябва да развие младежка сила в себе си, за да може да постигне духовен смисъл по свой собствен начин, точно както е направил Ориентът.

Почитайки Ориента заради неговата духовност, има нещо, за което все още трябва да сме наясно: ние трябва да изградим собствената си духовност от първата стъпка, която сме направили тук, на Запад. Трябва обаче да я оформим така, че да можем да постигнем разбирателство с всеки възглед, който може да съществува на земята, особено със старите и почтени. Това ще бъде възможно, ако като хора от Централната и Западна Англия разберем, че макар нашата философия за живота да има недостатъци, те са недостатъци на младостта.

Ако разбираме това, то е призив да имаме смелостта да бъдем силни. Ако въпреки цялото ни уважение, любов и възхищение към неговата духовност, вземем това, от което се нуждаем, от Изтока, не с пасивна възприемчивост, а с активна дейност, вкоренена в това, което днес на Запад може би все още е недуховно, но все пак съдържа зародиша на духовността – ако добавим сила към уважението, тогава ще направим правилното нещо за човешкото развитие.

5. Антропософия и космология

В днешно време, ако започнете да обсъждате с някой, който се интересува от тези въпроси, възможността за постигане на познание за духовния живот във връзка със сетивния и физическия свят, обикновено ще срещнете съчувствие. Във всеки случай ще бъде повдигнат въпросът: Има ли пътища, по които човек може да достигне до някакъв вид духовно познание?, въпреки че често може да се окаже, че единственото позволено познание за духовния свят е това, което приема формата на общи понятия и идеи, може би неясен пантеизъм или концепция за живота, напомняща мистицизъм. Ако обаче се опитате, както стана необходимо за мен в книгата ми „*Окултна наука*“, да опишете истинска космология, наука за произхода и развитието на света с конкретни термини, дискусията с рационалист обикновено е приключила. Той реагира остро на предположението, че всеки днес би могъл да бъде в позиция, на някаква епистемологична основа или друга, да направи твърдение за духовен произход на света, за сили, действащи духовно в развитието на света, и за възможността това развитие, след като е преминало през сетивна и физическа фаза, да доведе отново до духовна форма на съществуване. Реакцията на рационалиста на подобно предположение, имплицитно заложено в специфичните описания в „*Окултна наука*“, например, е да избягва да има каквото и да било общо с някой, който прави твърдения от този род. Той ще си помисли, че ако човек се заеме да прави конкретни твърдения по подобни въпроси, вероятно е на прага да загуби разума си; поне не можем да се компрометираме, като се въвлечаме в обсъждането на тези подробности.

Естествено е невъзможно в една лекция да се представят каквито и да е подробности от космологията, както те произтичат от философията на живота, която защитавам. Вместо това, днес бих искал да се опитам да ви покажа как духовната наука може да стигне до космология и познание за духовните импулси, лежащи в основата на развитието на света. Упрекът, който обикновено се отправя към всеки, който сега се опитва да се справи с подобна задача, е този за антропоморфизъм, тоест за вземане на черти от човешкия психически живот и проектирането им – в съответствие с желанията или някакви други предпочитания или предразсъдъци – върху космоса. По-внимателното разглеждане на начина, по който представената тук философия на живота достига до своите космологични резултати, обаче би трябвало да е достатъчно, за да покаже, че не може да има и най-малкото съмнение за антропоморфизъм. Напротив, тази философия търси своите данни за света и неговото развитие чрез духовно познание, което е също толкова обективно, колкото и научното изучаване на природата.

От лекциите, които изнесох досега, сигурно сте разбрали какво цели светогледът, който защитавам, в своите изследователски методи. От една страна, той желае да запази всичко, което човечеството е придобило през последните три или четири

века в научна съвест и сигурен и внимателен метод за търсене на истината. По-специално, този възглед за живота със сигурност не желае да прекрачва границите на естественото познание, доколкото това е уместно, а да наблюдава внимателно къде се намират границите на чисто естественото познание. Съществуването на такива граници е много обсъждано днес и е от дълго време. Можем да кажем, че мненията на обучените учени по този въпрос днес се основават на представи, които по-философски настроените умове черпят от Кант, а други умове, до които се харесва по-популярно тълкуване, от Шопенхауер и други. Може да се даде много материал по този въпрос.

Вероятно е вярно да се каже, че Кант и Шопенхауер, както и всички, които ги следват, са опасни водачи в разпознаването на границите на естественото познание, защото тези мислители, както бих казал много примамливо, са спрели в определен момент в разглеждането на човешката когнитивна способност и възможностите на човешката психика. Те са поставили границата в определен момент; и подходът им към този момент е изключително проникателен. И все пак факт е, че веднага щом осъзнаем необходимостта да разглеждаме човека като цяло и да вземем предвид всичко, което може да произтича от физическия и духовен организъм на човека под формата на когнитивна дейност и вътрешен опит, ще осъзнаем също, че едностранчивата критика на когнитивната способност може да доведе само до едностранчиви заключения. Ако искаме да изследваме отношението на човека към света, за да установим дали има път, който води от човека към познанието за света, трябва да го вземем като цяло и да го разгледаме в цялото му същество.

От тази гледна точка бих искал да повдигна въпроса: Ако приемем, че границите на нашето познание за природата, които учените също обсъждат от времето на Дю Боа-Реймон (макар че днес те се разглеждат много различно от начина, по който той ги е виждал преди половин век), не съществуват, какво би било положението на човека в света? Ако приемем, че теоретичната познавателна способност на човека, чрез която той свързва своите понятия с наблюдения и резултати от експерименти, за да стигне до законите на Вселената, би могла без затруднения да проникне и в органичната сфера; ако тя можеше да стигне до живота, нямаше да има причина да спре преди по-висшите начини на съществуване – сферата на душата и духа. Ако приемем следователно, че обикновеното съзнание, което използваме в науките и с което работим в обикновения живот, е способно по всяко време не само да се доближава до външната страна на живота, но и да прониква под повърхността на нещата до тяхната вътрешна същност: ако по този начин нямаше граница на познанието, от какъв вид конституция би се нуждаел човек? Е, отношението му към света би било такова, че цялото му същество, най-съкровеният му опит, би се впускало непрекъснато във всичко със своите духовни антени. Макар че това може да изглежда парадоксално за някои хора, безпристрастният наблюдател на живота

и на отношението на човека към света ще осъзнае: същество, чието обикновено, ежедневно съзнание е неограничено, неизбежно би било лишено от способността да обича.

И ако размислим върху значението на тази способност за целия ни живот и върху това, което сме в живота, защото можем да обичаме, ще заключим: на тази смъртна земя не бихме били хора, в смисъла, в който всъщност би трябвало *да бъдем* хора, ако няхаме любов. Но любовта изисква да срещнем друг индивид, към която и сфера на природата да принадлежи, като самостоятелни индивиди. Не трябва да нахлуваме в този друг индивид с ясното и ясно мислене; напротив, в самия момент, когато развием любовта, нашата същност трябва да стане активна - онази част от нас, която е отвъд ясните и прозрачни понятия! В момента, в който успеем да нахлуем в другия индивид с ясни и прозрачни понятия, любовта ще умре. Тъй като човекът трябва да бъде създание на любовта по силата на своята задача на земята и тъй като когато човекът има определена способност, тя обуславя цялото му същество, можем да заключим: човекът определено се нуждае от граници на познанията си за външния свят и не трябва да прониква отвъд тях, ако в рамките на обикновеното си съзнание иска да изпълни задачата си тук, на земята. Свойството, което му позволява да бъде създание на любовта, има и обратната си страна в обикновеното му познание, което трябва да се ограничи до границата, която ни е поставена, за да можем да бъдем същества, способни на любов.

Това е само план, който всеки може да попълни сам за себе си; въпреки това, той разкрива нещо, което има определени последици. Той показва например, че трябва да излезем от предпоставките на Кантианската философия и да разгледаме човека като цяло, обитаващ живота като живо същество. Това е първото нещо, което светогледът, който защитавам, казва за границите на научното познание – и ще чуем повече за тях.

Ето един от двата водещи принципа за всеки поглед върху живота и света, който трябва да се приема сериозно днес. Другият, на който вече обърнах внимание през последните няколко дни, може да се опише така: всеки поглед върху живота и света, който трябва да се приема сериозно днес, не трябва да се губи в мъглав мистицизъм. Факт е, че дори благородните умове в днешно време, наблюдавайки, че естествената наука е ограничена и не може да ни осигури трамплин към духовния свят, се хвърлят в обятията на мистицизма, особено на по-старите форми на мистичните стремежи на човечеството. Но пред лицето на другите видове знания, от които човек се нуждае* днес, това със сигурност не може да бъде правилният път. Мистицизмът се стреми, като гледа в човека, да достигне до действителните основи на съществуването. Но отново, човешкото познание е ограничено, когато става въпрос за гледане в човека. Ако приемем, че човекът е способен да се вглежда в себе си безгранично, до степен, в която се проявява най-дълбоката същност на човешката природа, където човекът е в контакт с вечните

извори на съществуването и свързва личното си съществуване с това на космоса: без какво би трябвало да се занимава тогава? - Тези, които получават голямо вътрешно удовлетворение от мистицизма, често извикват най-разнообразни неща от себе си. Вече посочих, че това, което се издига по този начин, в крайна сметка се оказва, при по-внимателно разглеждане от истинския изследовател на душата, че се основава на някакво външно наблюдение. Това наблюдение потъва в подсъзнателни дълбини, прониква се от чувство, воля и органичен процес и след това се появява отново в променена форма. Всичко наблюдавано може да претърпи толкова голяма трансформация или метаморфоза, че мистикът ще повярва, че извлича от дълбините на душата си нещо, което трябва да демонстрира вечните основи на самата душа. Дори такива изключителни мистики като Майстер Екхарт или Йоханес Таулер не са напълно свободни от грешката, която се прокрадва, когато бъркаме променените понятия за обикновеното съзнание с независими откровения на човешката душа.

Обективното размишление върху това състояние на нещата обаче ни позволява да отговорим на въпроса: Без какво би трябвало да се справя човекът, ако в обикновеното си съзнание можеше да вижда право в себе си във всеки един момент? Той би трябвало да се справи без нещо, което е съществено за добре подредения живот на нашата душа: надеждна памет.

Защото каква е връзката на паметта с твърденията на мистицизма? Това, което сега ще очертая по доста популярен начин, бих могъл да представя и съвсем научно. Но ни е нужно само обяснение и то може да бъде предадено с популярни термини. Когато наблюдаваме външния свят и вътрешно трансформираме това, което преживяваме там като цялостни хора, така че по-късно да може да се появи отново като памет, духовният резултат от нашето външно наблюдение всъщност попада върху нещо като огледало вътре в нас. Това е сравнение, но в същото време е повече от сравнение. Впечатленията отвън не бива да ни стимулират толкова много, че да ги пренесем в най-дълбокото си аз. Трябва да е възможно външните стимули да бъдат *отразени*. Нашият организъм, нашата човешка същност, трябва да се държи като отразяващо устройство. Трябва ли тогава да пробием това отразяващо устройство, за да достигнем до това, което се крие зад огледалото?

Това е, което мистикът се опитва да направи, без да го осъзнава. Но ние *се нуждаем* от нашата надеждна, добре подредена памет. Ако в нея има някакви пропуски, доколкото си спомняме от детството, ще станем жертва на патологични психични състояния. Човекът трябва да е така устроен, че да запазва преживяванията, които идват отвън. Следователно той не може да бъде така устроен, че да може да проникне директно в най-дълбокото си аз. Ако направим опита на мистика да проникнем в най-съкровеното си аз с обикновено съзнание, ще стигнем само до отразяващото устройство. И е правилно, от гледна точка на нашата човечност, там да се сблъскаме с понятията, които сме усвоили отвън. Тук отново

трябва да погледнем целия човек, такъв, какъвто трябва да бъде, ако иска да притежава памет, за да видим, че мистицизмът е невъзможен за обикновеното съзнание.

Следователно, обикновеното съзнание има две граници: граница на естественото познание по отношение на външния, физически и сетивен свят; и граница по отношение на мистичните стремежи. И само от ясното прозрение на тези две граници може да възникне онова друго стремеж, който описах тук като подходящ за съвременно търсене на духовния свят. Имам предвид стремежа да се извлекат от душата спящи сили на познанието, така че чрез постигане на различна форма на съзнание да можем да надникнем в духовния свят.

С видовете знания, за които говорих през последните няколко дни, можем да гледаме на човека като на същество, способно на любов и като същество, способно на памет. Когато направим това, ще осъзнаем, че обикновеното съзнание (действащо чрез сетивата, интелекта и логическите способности) трябва да спре пред външния свят: защото само като се третира като обикновен инструмент за систематизиране на външния свят, то може да стане способно да се развива по-нататък и да създава онова оживено мислене, за което говорих в предишни лекции. Когато изследваме собствената си реакция към природата посредством това оживено мислене, откриваме, че точно в момента, в който сме развили логическата си способност до степен, в която тя ни осигурява средство за систематизиране на външни явления, нашето обикновено съзнание угасва в акта на познание. Колкото и ясно да е съзнанието ни до определен момент в даден процес на познание на природата, в този момент то наистина преминава отчасти в състояние на сън, в подсъзнанието. Защо е така? Защото в този момент трябва да влезе в действие способността, която разпространява нещо повече от абстрактно мислене в света около нас: такава, която пренася нашето *същество* навън в него.

Защото, доколкото обичаме, отношението ни към света около нас не е отношение на познанието, а отношение на реалността, истинско отношение на битието. Само чрез развиване на витално мислене сме способни да пренесем опита си в реалността на нещата. Ние изливаме оживените си мисли; следваме наченките на духовния живот, които съществуват отвън (под формата на духовния свят - ритъм и привидност); и чрез култивиране на празно съзнание, както описах, напредваме все по-навътре в духовния свят, който е свързан с физическия и сетивния. В сравнение с обикновеното съзнание, в свръхсетивния акт на познание от този вид, ние се чувстваме сякаш сме се събудили от сън. Подслушваме битието си, докато то се превръща в живо същество.

Ето нещо, което може да направи по-разрушително впечатление върху търсещия духовно преживяване, отколкото всичко, което може да получи, повтаряйки преживяването на най-дълбокия мистик.

По-трогателен от поглъщането на последния във вътрешното му „аз“ е моментът на осъзнаване, че в определен момент на висше познание човекът трябва да излее собственото си „аз“ като същество във външния свят и че актът на познание превръща простото знание в реален живот, в истинска симбиоза с външния свят. В началото обаче това е свързано с осезаемо засилване на чувството за себе си. Случва се нещо подобно: при обикновеното познание на външния свят нашето его стига до границите на природата. Тук егото е отблъснато. Чувстваме се обградени от всички страни с психически стени, така да се каже. Това от своя страна има последици върху чувството за себе си. Чувството за себе си има своя собствена сила и получава правилния характер именно чрез факта, че наред с това чувство за нещо като затвореност се преплита онова себеотдаване на света и неговите създания, което идва от любовта. В свръхсетивното познание азът става още по-силен и съществува, можем да кажем, опасност то да превърне любовта, която по право съществува на земята, в егоистично потапяне в нещата, да се нахлуе и промъкне ентузиазизирано в тях. По този начин азът ще се разшири.

Ето защо в книгата си *„Познание за висшите светове и неговото постигане“* отдавам толкова голямо значение на подготвителните упражнения. Тези упражнения са насочени към самодисциплина по отношение на чувството за себе си и към това да ни помогнат да развием необходимата способност за любов в обикновения живот и обикновеното съзнание, преди да се опитаме да се придвижим в свръхсетивния свят посредством висшето познание. Трябва да сме психически, физически и духовно здрави в това отношение, преди да можем да влезем в духовния свят по здравословен начин. Ако сме, тогава никой няма да може да повдигне повече или по-малко филистерското възражение, че има нещо неудобно в това да слушаме собствената си способност за любов. Да направим това прави съкрушително впечатление, вярно е. Виждаме себе си както никога досега в обикновеното съзнание. Това, което постигаме във висшето познание, обаче, не се включва в паметта – ако беше така, щяхме да можем да крачим през живота, с умиление съзерцавайки собствената си способност за любов, което би ни направило неадекватни като хора. И като си спомните това, ще знаете какво да правите с тези изисквания към свръхсетивното познание.

Толкова за връзката между свръхсетивното познание и способността за любов, от интелектуална гледна точка. Но какво преживяваме в резултат на това?

От казаното дотук става ясно, че ние изливаме засиленото си „аз“ в обкръжението си. По този начин „аз“-ът се придвижва напред към духовната сфера и сега се сблъскваме с любопитния факт, че като правим себе си все по-способни да навлизаме във външния свят, ние всъщност достигаем до познание за нашето психическо и нашето духовно „аз“.

Инстинктът на Гьоте да отхвърля познанието за себе си, което е резултат от задълбочена интроспекция, беше, бих казал, здравословен. Той имаше трудни неща

да каже за този вид мистично себепознание. Човек може да постигне истинско себепознание само ако, като укрепи иначе спящите си сили на познание, постигне способността да изследва със себе си външния свят. Именно във външния свят човек намира истинското си познание за себе си! Трябва да се научим да достигаем до истинско познание за света, в съвременния смисъл, като обърнем много познати понятия почти с главата надолу. И така е с понятието за себепознание: погледнете към света, пътувайте все по-далеч и по-далеч в далечината; като укрепвате, чрез развитието на когнитивните сили, способността си да изследвате тези разстояния, ще откриете истинското си аз. Следователно можем да кажем: космосът ни позволява да проникнем в него, за да получим свръхсетивно познание; и това, което ни дава обратно в резултат на това проникване, е именно нашето познание за себе си.

Нека разгледаме този друг аспект на преживяването, който понякога се търси по фалшив мистичен път. Показах как може да се развие човешката воля и как е възможно да се развият спящи сили. Волята може да се развие до такава степен, че целият човек да се превърне в един вид сетивен орган, или по-скоро духовен орган – да стане, тоест, толкова прозрачен по душа и дух, колкото е прозрачно човешкото око. Трябва само да си припомним колко безкористно (в материален смисъл) трябва да бъде човешкото око, за да действа като орган на зрението. Ако окото се изпълни със самоутвърждаващ се материал, нашето зрително поле веднага ще се помрачи. Цялата ни човешка природа трябва да стане такава, на духовен план. Цялото ни същество, душата и духът, трябва да станат прозрачни. С това, което е жизненоважно във волята ни, можем да влезем в духовния свят още по време на земното си съществуване. Сега обаче следва това, за което вече намекнах вчера: виждайки духовния свят, ние сме способни да разберем вътрешното си „аз“. И както обясних вчера, когато като физически и сетивни същества се сблъскваме с външния свят, ние навлизаме в неговите сетивни и физически явления с цялото си същество и отнасяме със себе си психически спомени-образи. Всъщност, нашата душа е съставена от тези образи. Следователно можем да кажем: това, което е физическо и сетивно отвън, се вижда като привидност отвътре. И обратното, бих казал: постигайки способността да гледаме навън, чрез духовния орган, който е нашето аз, към външния свят като духовен, с духовни същности и събития, ние възприемаме собственото си вътрешно физическо тяло. Учим се да познаваме субстанцията на нашите бели дробове, сърце и други органи. Духовността на външния свят се отразява от физическата природа вътре в нас, точно както физическият външен свят се отразява от нашата духовна, абстрактна природа.

Но пътят, който ни се открива по този начин, за да опознаем себе си чрез съзерцание на външния свят, се оказва много конкретен. Ние опознаваме мястото на отделните органи в цялостната човешка субстанция. Постепенно се научаваме да възприемаме хармонията между отделните процеси в тези органи.

Първото откритие, което правим, е следното: това, което мистикът търси в мътните си води, в крайна сметка се оказва трансформирани спомени; но те често съдържат примес на нещо, произведено от органична дейност. Той, разбира се, не знае това. Той вярва, че пронизва вътрешното огледало, което е в основата на паметта. Той не го пронизва. Процесите на нашето органично същество бият като вълни от другата страна на огледалото. Мистикът не осъзнава какво всъщност се случва: той осъзнава само промяната в спомените, които се отразяват. Без да се виновни за филистерство в процеса, ние сме принудени да сведем много от красивото, поетичното, мистичното до проза и да кажем: много от това, което този или онзи мистик е извлякъл от душата си по този начин, не е израз на духовно съществуване, а само следствие от вълната на вътрешните органични процеси. Прекрасните мистични разкази за древни и близки времена – от които онези, които се наслаждават на такива неща, могат да получат изключително поетично впечатление – в крайна сметка, за всеки, който може да вижда нещата обективно, са не повече от израз на вътрешни процеси в самата човешка природа. Изглежда ефилистимско да се каже: нещо мистично се появява; то ни се струва поетично, но за всеки, който разбира, то представлява въздействието на определени жизнени процеси върху спомените. За сериозния търсач на знание то не става напълно безценно поради това. Защото истината във всичко, което се казва, не се крие в начина, по който е представено, което може да е приемливо за ограничените умове, а по-скоро във факта, че се прави истински опит да се стигне до корена на въпроса. Мъгливият мистик остава в капана на обикновеното съзнание. Човекът, който надхвърля това и след като първо се е погрижил за психичното си здраве чрез подготвителни упражнения, които наблягат на формирането на здрава памет, пониже това огледало на паметта и наистина се вгледа в себе си, ще види там ефектите на широкообхватни процеси, произхождащи от духовния външен свят и продължаващи все още в духовния свят. По този начин ние опознаваме човека и си казваме: това, което абстрактният идеалист може да смята за нещо низменно в човека, защото го гледа само физиологично или анатомично, отвън – вътрешният организъм на човека – е прекрасно следствие от целия космос. И когато наистина опознаем този вътрешен организъм, ето какво откриваме: когато се вгледаме в духовното си аз и се върнем в паметта си към много неща, които сме преживели в живота, тогава можем, от това, което съживяваме в себе си в подходящ час, да извикаме тези преживявания пред въображението си, макар и само като сенки. От образното съдържание, което душата ни е попила от външния свят, можем отново да извикаме този свят пред душата си по начин, който ни удовлетворява. Ако се научим да познаваме и нашия всеобхватен вътрешен организъм и да научим как отделните му части са духовно извлечени от космоса, цялото ни същество, както го възприемаме сега, ще се представи като запис на *космически* спомени. Ние се вглеждаме в себе си, не с око на мъгливия мистик, а с пробуден „умствен поглед“.

и можем да възприемем природата на белите дробове, сърцето си, целия останал организъм, погледнати духовно, навътре. Всичко това ни се представя като памет за света, записана в човека, точно както паметта ни за живота между раждането и настоящето е записана в душата. Сега в нас се появява това, което можем да наречем познание за човека като памет за света, отражение на развитието на света и на хода на Космоса.

Първото нещо, което трябва да направите, е да се запознаете с подробните упражнения, които трябва да бъдат предприети, преди човекът да стигне до такова познание за себе си – не до мрачното самопознание на обикновената интроспекция, както се нарича, а до самопознанието, което вижда във всеки от нашите вътрешни органи нещо като комбинация от духовни елементи, произтичащи от определени духовни процеси в космоса. След като разберат този аспект на човека, хората вече няма да ни обвиняват, че антропоморфно пренасяме това, което е в душата ни, в света, за да обясним света по духовен начин. Вместо това, те ще кажат: Първо се опитваме, предпазливо и сериозно, да проникнем вътре в човека и тогава ще ни се разкрие космосът, точно както когато гледаме спомените, се разкрива сумата от личния опит.

Такива неща може да изглеждат парадоксални за съвременното съзнание, но въпреки това това съзнание е на път да ги схване. Съществува копнеж да се проследят определени насоки на мислене, които вече са налице. Когато хората правят това – разбира се, необходима е известна практика – мислите, които лежат в тази насока, ще се развиват все повече и повече в оживени мисли. И когато освен това е развита и волята, хората все повече ще навлизат в този вид себепознание и ще виждат, че докато от една страна непрекъснатото напредване на аза във външния свят води до познание за себе си, проникването в дълбините на човешката природа води навън от човека към познание за света.

За да се култивира безпристрастен подход към тези въпроси, е необходимо да се погледне на природата на човека по начин, различен от обичайно възприетия днес. Хората днес анализират костната, мускулната и нервната система на човека и приемат резултатите като определение за неговото физическо същество. След това те могат да си представят човека като същество от твърди материални съставки. И все пак днес всеки знае, че по същество човекът не е съставен от твърди съставки: в по-голямата си част – около деветдесет процента всъщност – той е воден стълб. Днес всеки знае, че въздухът, който току-що вдишах, преди е бил отвън в света и че въздухът, който сега функционира в мен, по-късно ще бъде отново отвън и ще принадлежи на света. И накрая, всеки може да разбере, че човешкият организъм има непрекъснат обмен на топлина. Когато гледаме човека по този начин, ние постепенно се освобождаваме от илюзията си за неговата плътност. Разпознаваме я като илюзия и въпреки това се вкопчваме в нея в душата си, сякаш вярваме, че човекът прилича на грубата скица, която анатомията му дава. Със същото основание

ще започнем да разглеждаме течността в човека като част от неговото същество – това, което вибрира, бушува и създава в човека течното същество. Ще осъзнаем, че въздухът в човека също е част от неговото същество. И накрая, може би ще разберем, че въздухът вътре в нас, който вибрира, бушува, движи се нагоре и надолу, разпространява се чрез теченията във вените ни и функционира в нас, се затопля на някои места и се охлажда на други.

Душевно-духовният елемент, който носим в себе си днес в тази повече или по-малко абстрактна форма, страда от подчертан привиден характер, така че можем да го възприемем наистина само отвътре, както казваме. Нито пък можем да избегнем това вътрешно възприятие, като разгледаме какво ни казват физиологията и анатомията за човека. Всички великолепни резултати, които обикновената наука е постигнала, ни представят солидна форма на сложна структура; но тя е съвсем различна по вид от това, което наблюдаваме в себе си, когато визуализираме нашето мислене, чувство и воля, и не можем да намерим мост от едното към другото. Можем да наблюдаваме борбите на психолозите да установят връзка между това, което те разбират в неговата абстрактност и привидност – единственият път, който е отворен за тяхното вътрешно възприятие – и това, което съществува отвън. Двете неща са толкова далеч едно от друго, че не можем да установим връзка между тях директно, чрез обикновеното съзнание. Но ако действаме без предразсъдъци и съсредоточим погледа си не върху илюзията за плътния човек, а върху човека като същество от течност, същество от въздух и топлина, тогава чрез процес на емпатия към себе си ще осъзнаем потока от топлина и студ в потоците на дихателната ни циркулация, ако осигурим основа, върху която можем да го направим.

Можем да достигнем до такава основа по пътя на висшето познание, както се опитам да го опиша през последните няколко дни. Учейки се да възприемаме въздуха, който вибрира вътре в нас, ние оставаме горе-долу във физическия свят; но когато го възприемем и след това пренесем оживеното мислене, което открива нещо от реалността вътре, мостът е изграден за нас. И ако осъзнаем човека до детайлите на неговите температурни вариации и кондензираме психическия елемент, докато от неговата абстрактност достигне реалността, ще намерим моста. Кондензиран по този начин, животът на душата може да се свърже с разреден физически опит. Когато започнем да проникваме в себе си и по този начин да възприемаме как оживената мисъл се движи в нашето същество от въздух, ако мога така да се изразя, в което има определени температурни вариации, ние постепенно виждаме как всъщност различията в мисленето могат да действат и в нашия човешки организъм. Така една симпатична мисъл, например присъдата: „Да, наистина дървото е зелено“, всъщност предизвиква състояние на топлина, докато мисъл, в която присъства антипатия, например негативно съждение, има охлаждащ ефект върху нашата въздушно-топлинна субстанция.

По този начин виждаме как психичният елемент продължава да вибрира и да твори чрез по-фина материалност към по-плътна материалност. Смятаме за възможно да насочим пътя си на познание и в човешкия организъм по такъв начин, че да започнем с психичното и да продължим в материалното.

Това от своя страна ни дава възможност да напредваме все по-напред към това, което току-що описах: вътрешно познание за човешкия организъм. Защото психиката няма да ни се разкрие, докато не можем да проследим различните нива на материалност – вода, въздух и огън – в отделните органи. Първо трябва да кондензираме психическия елемент; едва тогава ще достигнем до физическата природа на човека и на свой ред, преминавайки през нея, ще стигнем до духовната основа на нашия физически организъм. Точно както, когато пробиваме стрели в себе си с помощта на паметта, откриваме натрупаните преживявания от нашето индивидуално съществуване на земята, така и, слизайки по този начин в целия човек, ще открием духовния елемент, който е слязъл от духовния свят чрез зачеването, развитието на плода и т.н. Обличайки се в нас, с това, което придобива от земята, този духовен елемент се превръща в световна памет. Намираме космоса, съхранен като спомен вътре в нас. И по този начин намираме за възможно – точно както в обикновеното съзнание можем да си спомним индивидуалния опит на личното съществуване – да изследваме космоса чрез вътрешно съзерцание.

Може би ще попитате: Да, но когато се върнем към много ранни състояния на Земята посредством тази световна памет, как можем да избегнем опасността едно общо описание на духа да узурпира конкретния световен спомен? Отново, трябва само да направим сравнение с обикновената памет. Тъй като нашата памет е добре подредена, ние, усещайки как някакво преживяване, случило се преди десет години, изплува на повърхността, няма да го отнесем към събития, които току-що са се случили. Самото съдържание на паметта ни помага да я датираме правилно. По подобен начин, когато разбираме правилно нашия организъм, откриваме, че всяка от отделните му части сочи към съответния момент в развитието на света. В крайна сметка, това, което естествената наука произвежда теоретично, като разширява своите наблюдения от настоящето назад в по-ранни епохи, може да бъде правилно завършено само чрез самосъзерцание на човека, което води до реален световен спомен, световен спомен. В противен случай винаги ще бъдем осъдени да изпадаме в любопитни грешки, когато изграждаме хипотетични теории за световната еволюция.

Това, което ще кажа, може да звучи тривиално, но ще илюстрира моята гледна точка. Така наречената теория на Кант-Лаплас, сега, разбира се, модифицирана – теорията за това как отделните тела в Слънчевата система се отделят от мъглявина във Вселената – обикновено се илюстрира, като се вземе капка масло, направи се дупка в кръгло парче картон, закрепим се карфица през нея и се завърти капката масло посредством карфица. Отделните капчици се отделят и продължават да се

въртят около основната капка. Образува се миниатюрна слънчева система и от гледна точка на обикновения учен може да се каже: Същото нещо, в по-голям мащаб, се е случило там в космоса! Но е вярно и нещо друго: всеки, който демонстрира нещо подобно, за да илюстрира произхода на нашата слънчева система, би трябвало да вземе предвид всички фактори; следователно би трябвало да вземе предвид учителя, който стои там и върти капката масло. Той би трябвало да постави огромен учител в космоса, за да върти облака. Тази гледна точка обаче е забравена в експеримента, който описах. На други места в живота е много хубаво да забравим за себе си; но в един експеримент, при илюстриране на важни и сериозни проблеми, човек не бива да забравя такива неща. Е, философията на живота, която защитавам, не ги забравя. Тя приема това, което е оправдано в естествената наука, но добавя и това, което може да се види в духа. И тук, разбира се, не откриваме огромен индивид, а по-скоро духовен свят, който трябва да се наслаждава върху материалното развитие. По този начин ние проникваме в първичната мъглявина на Кант-Лаплас, която може би с право е била постулирана, с духовните същности и сили, действащи в нея. И ние проникваме в това, което ще стане със земята в така наречената топлинна смърт, за която говори съвременната наука, с духовни същности и сили. След топлинната смърт те ще пренесат духовния елемент в други светове, точно както духовният елемент в човека се пренася в други светове, когато тялото се разпадне на своите земни елементи. По този начин ние постигаме нещо значимо за нашето време.

Мисля, че демонстрирах, че това, което обикновено се схваща само в абстрактното познание – духовният елемент, който не може да се съгласува с материалния – е безкрайно далеч в мислен план от материята. Какво е последвало от това за целия ни културен живот? Тъй като в обикновеното си съзнание не сме в състояние да съгласуваме духовното и материалното, имаме чисто материален поглед върху световната история: ние си формиране представи за чисто физически процес, с начало, замислено в чисто физически термини, в съответствие със законите на механиката, и край, замислен, в съответствие с термодинамиката, като топлинна смърт на земята. В същото време ние осъзнаваме себе си като хора, стоящи вътре в този процес и развиващи се от него по начин, който със сигурност е неразбираем за съвременната наука. Ако сме честни обаче, трябва да признаем, че никога не можем да свържем нашия умствен опит с това, което се случва отвън в материалната сфера. И на това най-дълбоко ниво на душата, преплетени с нашето мислене, чувстваме и воля, се намират морални импулси и религиозни сили. Те живеят в нас, в духовния елемент, който не можем да съгласуваме с материалния.

И така, може би, днешният човек, със своето съзнание, може да заключи: естествената наука ни води само до материален процес; само това съставлява точната наука; за моралните импулси и религиозните сили са ни необходими понятия за вяра!

Този възглед обаче е несъвместим със сериозния душевен живот. И в подсъзнанието си сериозните хора днес чувстват (макар и да не признават), че земята е еволюирала от чисто материалното. От това се появява един вид балон. Възникват облачни образувания и всъщност форми, по-тънки дори от облаците, просто илюзии. В тях се крие най-голямата ценност, която можем да усвоим като хора, всички наши културни ценности. Живеем известно време и един ден настъпва навлизането на земята в нейната топлинна смърт, която може да бъде предсказана въз основа на външни научни доказателства. В този момент сякаш целият живот на земята е погребан в огромно гробище. Най-ценните неща, които са възникнали от нашия човешки живот, нашите най-фини и благородни идеали, са погребани редом с това, което е било материалната субстанция на земята. Можете да кажете, че не го вярвате. Но всеки, който реагира честно на това, което днес често се мисли за тези неща от хора, отхвърлящи независимото духовно изследване, не би могъл да избегне вътрешния дисонанс и песимизма, които възникват пред въпроса: Какво ще стане с нашата духовна дейност, ако разглеждаме света в чисто материален смисъл, както сме свикнали да правим в точната наука, както я наричат? Това е произходът на широката пропаст, която зее в наше време между религиозния и морален живот и естествения подход към нещата.

Струва ми се, че при тези обстоятелства е необходимо истинско прозрение, точно виждане, подходящо за съвременния човек, за да се установи мост между духовното и материалното, като се осигури основа на реалността за духовното и се вземе от материалното неговата грубост, както бих го нарекъл.

Това е преди всичко, което представяме пред себе си, когато гледаме на нещата така, както го направихме днес. Видяхме как духовното в самия човек постепенно преминава в неговите топлинни и въздушни вариации. Като се спуснем в по-грубата материална сфера и видим как по-финият елемент се влива в оживеното мислене, ще можем да мислим за космоса и да разберем правилно нещо като топлинната смърт на земята - защото знаем как нашата собствена човешка топлина в нейната диференциация е проникната от оживеното мислене. И от гледна точка на световната памет, която се появява в нас самите, можем да погледнем какво е духовно активно в материалните процеси на света. По този начин ние достигаме до истинско помирение между това, което ни се представя духовно, и това, което ни се представя материално.

Вярно е, че днес в сърцата на хората има много неща, които все още противоречат на подобно помирение. Защото през последните векове сме свикнали да считаме истините за точни само когато те се основават на солидна основа на сетивно наблюдение, при което ние пасивно се предаваме на външния свят. Това, което е наблюдавано на такава солидна основа, след това се изгражда в природни закони и природни теории; и теориите се приемат за валидни само когато се основават на тази солидна основа на сетивно наблюдение.

Тези, които мислят така, са хора, които ще допуснат само обикновената гравитация да действа в пространството и които казват: „Земята има своята гравитация и телата трябва да падат към земята и да имат опора, защото не могат да се носят свободно в пространството.“ Това е вярно, докато стоим на земята и разглеждаме земната гравитация спрямо непосредствената ѝ околност. Но ако погледнем в пространството, знаем, че не можем да кажем: „Небесните тела трябва да бъдат поддържани“, а трябва да кажем: „Те се поддържат едно друго.“ Трябва да постигнем това отношение, във форма, подходяща за духа, за нашата вътрешна вселена на познанието.

Трябва да сме способни да развиваме истини, които не изискват подкрепата на сетивното възприятие, а се подкрепят взаимно, както правят небесните тела в космоса. Това всъщност е предпоставка за постигането на истинска космология, която не е съставена просто от материални процеси, а в която материалът е пропит с душа и дух. И такава космология е необходима на съвременния човек. Ще видим как той се нуждае от нея дори за своите непосредствени социални задачи. Но едва когато осъзнаем как наистина значимите истини се подкрепят взаимно, ще разберем как можем да се справим с такава космология.

Такава космология се получава, когато приемем за валиден начина, по който се постига истинското себепознание. Ние не го постигаме антропоморфно, като излизаме във вселената със собствения си опит за себе си. Като навлизаме във външния свят, ние откриваме все повече и повече за нашето его и по този начин постигаме познание за себе си. А когато след това се спуснем в него, нашето вътрешно аз се превръща в световна памет и ние научаваме световно познание. Много хора вече усещат природата на тайната, свързана с познанието за света. Бих искал да изразя в две изречения това, което те предвиждат. Себепознанието и световното познание трябва да бъдат истини, които се подкрепят взаимно. И от този характер, движещи се напред-назад в движение на махало, са истините, които се постигат чрез философията на света и живота, която описвам тук: като себепознание и като светопознание. Двете изречения, в които бих искал да обобщя това, са следните:

Ако искаш да познаеш себе си, потърси себе си във вселената; ако искаш да познаеш света, проникни в собствените си дълбини. Твоите собствени дълбини ще ти разкрият, като в световна памет, тайните на космоса.

6. Индивид и общество

Следващите лекции ще се основават пряко на вече направените от мен наблюдения. С това не искам да кажа, че можем да кажем нещо съществено за съвременния социален живот, само като обмисляме социални реформи, изхождайки от първи принципи, по абстрактен и утопичен начин; а по-скоро, че изложената тук духовна философия би могла, ако се трансформира в импулси на целия човек, в човешко отношение на ума, да осигури рамка, в която бихме могли да разберем социалния живот и да оформим социалните сили. Следващите лекции ще трябва да покажат, че философия от този вид, ориентирана към духовното, не остава на абстрактно и утопично ниво, а е особено добре подготвена да се справя с непосредствената конкретна реалност. Днес обаче искам да установя връзка между лекциите, които вече изнесох, и тези, които тепърва ще изнеса.

Всеки, който е осмислил пълното значение на моите лекции досега, ще се съгласи, че изложеното не е предполагало концепция за живот в отшелничеството, за съзерцателно съществуване в тиха килия. Предложената концепция за живот има и своята социална страна – тя води не само към духовните светове като такива, но и към света на духа и душата, който ни заобикаля непосредствено в нашите близни. Разбира се, по-лесно е да се говори за социални въпроси днес, ако се идентифицирате с определена политическа партия. Тогава имате платформа, имате готови идеи и можете да кажете: Това е нашата епоха! Това са нейните нужди! Но ние тук със сигурност не можем да започнем от никоя от тези готови политически програми. На първо място, аз съм напълно убеден, че – да говоря малко обобщено – всъщност няма партия, която да греши напълно в това, което твърди.

Единственото нещо е, че партиите обикновено не успяват да разпознаят границите, отвъд които твърденията им не могат да се издържат. От друга страна, не вярвам, че някоя партия е напълно права; в известен смисъл тя винаги трябва да греши.

Единственото нещо е, че предвид специфичния начин, по който хората гледат на света, можем да разберем достатъчно добре тази погрешност. Едно дърво също може да бъде фотографирано адекватно само от няколко страни. Всички твърдения, които обикновено се правят от политическите партии, изглеждат като снимки на живота от различни страни. И все пак хората се отнасят към тези различни гледни точки точно така, сякаш някой би погледнал снимка на дърво, направена отдясно, и би казал: „Тази снимка е напълно погрешна“, познавайки само гледната точка отляво. По този начин всички възражения от определена гледна точка срещу представените тук възгледи са ми познати и ако трябваше да ги изложат всичките, това, предвид философията на живота, която защитавам, не би се оказало много трудна задача.

Трябва да кажа това предварително, за да покажа, че само като подходим към социалния живот и социалните проблеми от най-разнообразни посоки, както се прави в следващите лекции, можем да си изградим реалистична картина за тях. В днешно време се говори много за социални нужди. Ако обаче погледнем назад към историята на човечеството с отворен ум, забелязваме, че това е било вярно само за сравнително кратък период от развитието на човека. Разбира се, винаги е *имало* социални нужди и социални начинания. Фактът, че те трябва да бъдат формулирани почти като абстрактна теория, обаче е характеристика само на съвсем скорошно време. И когато се опитаме да открием защо почти всички в днешно време говорят за социални нужди, осъзнаваме, че може би не е имало период с толкова силни антисоциални импулси като нашите.

Когато неотложната житейска необходимост ни притиска и мизерията чука на вратата ни, ние *се* изправяме пред предизвикателството да създаваме положителни социални импулси. Но когато хората говорят за социални нужди, те всъщност имат предвид нещо различно; те имат предвид чувството на човека, че той не е просто отделно същество, а че трябва да се движи сред други хора, да работи сред и с други хора и че съществува за собствено удовлетворение и за доброто на другите. В това отношение хората от по-ранни епохи всъщност са били много по-близки един до друг, колкото и парадоксално да звучи, отколкото сме ние днес. И това е било съвсем естествено, защото днес живеем в историческа епоха, която, както вече показаха предходните лекции, е призвала особени сили от дълбините на човешката природа, особено в цивилизования свят. Тези сили са специално пригодени за целите, които описвах, но са по-малко подходящи за събуждане у човека на социалните инстинкти и социалните импулси, които са били налице, макар и във форма, която вече не е подходяща за настоящето, в по-ранни епохи.

Поглеждайки назад към развитието на човека, виждаме, че в течение на три или четири века от човешката душа се е появила способност, душевна сила, която можем да разглеждаме като интелектуална - силата на разума, на един повече или по-малко рационален поглед върху света. Този възглед е бил блестящо успешен в областта на естествената философия. Той може да отведе хората изключително дълъг път към развитието на тяхното общуване, на тяхното общуване с външната природа. Но възниква проблемът дали тази сила, която представлява славата и триумфа, така да се каже, на съвсем скорошни времена, е подходяща и в сегашния си вид да улесни общуването на човека с човека. Само ясният поглед върху този проблем може в крайна сметка да ни хвърли светлина върху социалните нужди на последните времена. Тези нужди, както обикновено се формулират, могат да изразяват само повърхностен поглед, симптоматичен за нещо много по-дълбоко лежащо в човека. Това е, което се откроява преди всичко за един духовно-научен подход.

Отново, когато погледнем с непредубеден поглед начина, по който социалните конфигурации и групировки са възникнали в по-ранни епохи и всъщност, по същество, все още съществуват днес – чак до картели и тръстове – трябва да заключим: доминиращите сили в тях в крайна сметка не са интелектуализирани, не са тези на рационално отношение към живота, а са инстинкти, несъзнателни чувства. И ако трябваше да създадем социални конфигурации посредством интелектуализираната сила, която се разкрива толкова блестящо в естествената философия, те вероятно биха имали само много малка жизнеспособност. Защото, в края на краищата, не е без значение, че тази сила на интелекта се е оказала особено важна при наблюдението на неживата природа и че човек, който желае само *естествена* философия и не желае да се издигне нагоре към възглед за нещата в съответствие с духа, се оказва изправен пред неразрешима загадка, когато трябва да премине от неживото към живота. Не е изненадващо, че това, което е от голямо значение, именно поради вътрешната си структура, за неодушевеното, мъртвото, не е толкова мощно и плодотворно по отношение на нещо, което е не само живо, но и трябва да се развие в човешки социални конфигурации, информирани от духа. Следователно можем да кажем: В определени подсъзнателни области на душата все още присъстват силите, които са формирали социалните конфигурации. От друга страна, човек дължи два от най-силните си и социално най-ефективни импулси на характеристиките на настоящата епоха. И за тях той трябва да намери подходящото място в социалния живот като цяло.

Един от най-важните социални въпроси на днешния ден ми стана ясен преди тридесет години, когато се опитвах да разгледам проблема за свободата на човека в неговия социален живот. Преживяването на свободата е всъщност също толкова старо, колкото и интелектуалния живот. Едва когато интелектуалният живот издигне човека до разбирането на чистата мисъл, чрез която той след това разбира природните явления, той осъзнава своята свобода. Към всяка умствена дейност, по-ранните епохи добавяха нещо, което е резултат просто от органични процеси и има своите корени инстинктивно в несъзнателните области на волята или пък несъзнателно в живота на чувствата. Да възприемем нещо възможно най-ясно, когато мисленето се издигне до ясно схванати и математически формулирани закони; да разберем нещо толкова ясно, че да присъстваме в него с цялата си субстанция: това е било възможно за човека едва откакто се е издигнал до чистото мислене, което е вдъхновило Коперник, Галилей и техните наследници за съвременните научни изследвания. Преживяването на свободата по този начин е изрично свързано с нещо, което отвежда далеч от инстинктивните сили, които преди това са формирали обществото.

Ако обаче подходим към проблема за свободата с пълна сериозност, това откритие за момент ни хвърля в един вид празнота, която изпитваме с целия ужас, който празнотата, или по-скоро нищото, вдъхва на хората. Това, което откриваме, е,

че в по-ранни епохи, когато човечеството е било по-наивно по отношение на живота на душата и не е достигнало до съзнанието, което преобладава в днешно време, е можело да съществуват по-въображаеми нагласи, които не са обитавали чиста, абстрактна мисъл. Но ние се нуждаем от такива въображаеми нагласи, ако искаме да заемем своето място в сложния социален живот на човека. Нещата, които ни позволяват да намерим своето място в света, никога не могат да бъдат определени от абстрактна мисъл.

През последните няколко дни показах как развитието на духовната наука ни отвежда отново от абстрактна, мъртва мисъл към витална мисъл, чрез която всъщност можем да проникнем не само в неорганичната, безжизнена природа, но и във формите на живата природа и в сърцето на духовните светове. Разбирайки това най-модерно развитие, човекът по този начин отново се доближава със своето съзнание до това, което в по-ранни епохи е съществувало по инстинктивен начин. Знам, че много хора и днес се свиват, когато им се казва: това, което е действало инстинктивно в по-ранни епохи, оплождайки въображението от несъзнаваното, може да бъде издигнато в съзнание чрез развитие на душата, каквото описах. Веднага хората подозират, че зад това искане се крие един вид филистерство и педантичност, които биха превърнали наивността в самосъзнание. Хората ще продължат да се свиват от този път към съзнанието, докато не осъзнаят, че наивното преживяване, което първоначално е било инстинктивно за човека, трябва да бъде възстановено, въпреки съзнанието за витална мисъл. Но тази витална мисъл ни запознава и с променящите се понятия, които играят своята роля в социалния живот.

Нека днес, като въведение, дам само един пример за това. В днешно време се говори много за капитализма и функцията на капитала в социалния ред. Има безброй дефиниции за капитализъм, често политически оцветени. Но тази липса на единодушие замъглява друг момент. Трябва ясно да разберем, че функцията дори на нещо, което е толкова важна част от социалната структура, колкото капитализма, не може да бъде разбрана в ясно очертани понятия. Вместо това, ние се нуждаем от онези жизненоважни понятия, които наивният, инстинктивен живот на душата някога е имал и съзнателният живот на душата може отново да придобие днес. Хората трябва само да погледнат например какво е означавал капиталът в Централна Европа, в Германия, където определено социално развитие е започнало по-късно, отколкото в Англия, и какво означава той в самата Англия. В Англия, просто поради съществуването на по-ранни етапи в икономическия живот на страната, когато това развитие е настъпило, търговският капитал е бил на разположение, за да създаде нещо, което в Германия е трябвало да се осъществи чрез набиране на капитал по други начини. Ако разгледаме ролята на капитала в Централна Европа, а след това и в Англия, много скоро ще открием, че нашите понятия, предназначени да разбират социалния живот дори в неговите

индивидуални конфигурации, не могат да бъдат рязко очертани. Вместо това се нуждаем от понятия, които обхващат непосредствената реалност в определен момент, но остават еластични, така че да могат да преминат от този момент към други конфигурации на социалната структура. И тъй като живеем в епоха, която е специално образована в интелектуализъм – който съществува само в рязко очертани понятия – е необходимо, ако искаме да достигнем до разбиране на социалните нужди, да намерим изход от интелектуализма в света на жизнената мисъл. Това от своя страна може да се трансформира в социални импулси, каквито са възникнали от инстинктите в по-ранните етапи на човешкото развитие. Философията, която тук развивам, е изрично замислена да не бъде нещо теоретично. Често е обвинявана в догматизъм; обвинявана е, когато трябва да се произнесе по социалния живот, че търси утопии (които също са догматични). Обвинението е безпочвено. Смисълът на тази философия изобщо не е какво хората разбират под някаква конкретна концепция; тя е определено отношение към живота като цяло, физически, психически и духовен – отношение, насочено към разбиране на този живот в неговите отделни конкретни форми в съответствие с реалността.

По този начин обаче се открива известна перспектива върху изключително важните социални потребности на нашата епоха:

Когато съзерцаваме самия човешки живот чрез духовна перспектива, каквато аз развивам, откриваме, че подобно на историческото развитие на човечеството като цяло, животът на отделното човешко същество е подложен на определени промени. Получените фази, които са очевидни дори за случаен наблюдател, разкриват истинската си природа само когато можем да надникнем в техните духовни разклонения. Тогава се оказва, например, че нито бебето в първите си години от живота, нито детето в начална училищна възраст, нито дори юношата под двадесетгодишна възраст, живее напълно в рамките на интелектуализирания начин на мислене, който се е появил в хода на човешкото развитие. В крайна сметка ние разбираме интелектуализма с вътрешна симпатия едва в по-зрелия период на двадесетте си години, когато започваме да го преживяваме като вид психическа костна система. Дотогава ние всъщност чувстваме, макар и само инстинктивно, сякаш животът ни все още трябва да се втвърди в нас по линии, които в крайна сметка водят до тази психическа костна система. И все пак целият ни социален живот, който разбираемо се оформя от възрастните, е проникнат от влиянието на интелектуализма, въпреки факта, че самият интелектуализъм не може да бъде социално креативен. То наводнява области, където инстинктите са станали несигурни. Така в съвременния ни социален модел имаме неорганична комбинация от инстинкти, станали несигурни, с интелектуализъм, който се стреми да навлезе в социалния живот, но всъщност не се вписва в него.

Крайният резултат от това е, че формираме идеи за случващото се в социалния живот, които са доста различни от силите, които реално присъстват. В днешно време говорим с доста неточни термини, в по-голямата си част, за това какво управлява обществото. Ние, човечеството, сме се образовали през тези три или четири века да влагаме всичко в интелектуализирани калъпи. Като възрастни можем да правим това, но не докато сме деца или докато сме млади хора. Младостта развива сили, различни от интелектуалните. Бебето развива първо силите, които го правят, бих казал, един-единствен сетивен орган, подобен на това, което нарекох „духовен орган“, но на по-материално ниво. Цялото му същество е ангажирано с възприемането на заобикалящата го среда и то пренася възприеманото в собствените си движения. То е имитатор. Това подражание, което прониква в живота на детската психика, със сигурност не е нищо интелектуализирано. След това детето навлиза във възраст – да речем от никненето на второто зъбче до пубертета – в която то е призовано вече не да имитира, а да усвоява мненията и убежденията, предлагани от възрастните наоколо. Моля, не си мислете, че човекът, написал *„Философия на духовната дейност“*, казва това, което има да каже сега, под влияние на някакъв реакционен инстинкт. Това, което аз имам да кажа, е в съответствие със закона за човешкото развитие. От второто зъбче до пубертета, младият човек развива в себе си нуждата да слуша някой човек с естествен авторитет и това, което той или тя му предлага. Всеки, който може да гледа на живота безпристрастно, ще се съгласи колко е било щастливо за неговата вътрешна хармония на душата през целия му живот, ако на тази възраст е успял да гледа с нужното уважение към този или онзи човек с авторитет. Сега той не *имитира* този човек; отношението беше такова, че той чувстваше: чрез този човешки индивид ми се разкрива какъв аз самият трябва да бъда и искам да бъда; слушам какво казва той или тя и попивам мнението в душата си.

Истинският психолог ще открие дори нещо повече. Хората продължават да настояват, че в тази начална училищна възраст детето трябва да възприема само това, което вече разбира. По този начин се обслужва само този един етап от развитието на детето. Не само това, но се трупат безкрайни тривиалности в опит да се представи на детето единствено това, което се смята, че то „вече разбира“. Детето със сигурност разбира повече, отколкото мнозина вярват: не чрез интелектуалността обаче, а чрез цялото си същество. Има и друг момент. Можем да достигнем тридесет, четиридесет, петдесет или шестдесет години и тогава нещо изниква от дълбините на душата ни, което е спомен от осмата ни година, да речем. Взехме го от авторитет; попихме го с уважение. По онова време не го разбирахме в интелектуален смисъл; но започнахме да се чувстваме като у дома си в това, което по този начин попихме с цялото си същество. След това то беше привлечено в дълбините на душата. Десетилетия по-късно то се появява отново. Станали сме по-

зрели. Едва сега го разбираме и го вдъхваме живот. Изключително важно е за нас в по-късните години да можем да възродим по този начин това, което носим със себе си от детството. Това е нещо съвсем различно от това да живеем сред обикновени спомени, непреобразени.

И това може да е резултат от едно жизненоважно изкуство на образованието – такова, което се стреми да даде на детето на тази възраст не рязко очертани понятия, а жизненоважни. Първите, вярно е, имат своето приложение в живота. Върху детето обаче ефектът им е като да сме хванали ръката му и да я стискаме, така че да не може да расте, да остава малка и да не може да приема различни форми. Трябва да се придвижим напред към образование, което предава жизненоважни понятия, които ще живеят с детето, както правят крайниците му, и съответно не са рязко очертани, а имат вътрешен растеж. Само тогава ще дадем на детето не само правилната радост в живота, но и правилната сила в живота. Когато детето преживява това, което току-що посочих, съвсем наивно в душата си, неговото разбиране и разбиране не са интелектуализирани. То взема нещо от уважаван авторитет, нещо, което ще му внуши жизнени сили.

След това следва епоха, в която по същество всичко, което можем да направим, е да подхождаме към света с нашите понятия (които не придобиват веднага ясни контури), изцяло повлияни от способността за любов. С това ние проникваме в нещата, за да излезем понякога с доста илюзорни, но още по-мощни идеали, които разпалват нашата любов.

Едва когато сме преминали през всичко това, можем да преминем, без да навредим на човечността си като цяло, в интелектуалната фаза. Но материалът, който в много случаи старото поколение днес представя на младите, е всъщност нещо подходящо само за по-късна възраст. Следователно не е случайно, че младите хора често не ни разбират като учители: това произтича от самата им природа.

По-старите епохи са развили в социалния живот сили, чрез които старото може да бъде разбрано от младите по съвсем различен начин от днешния. Оттук и социалната пропаст, която се е отворила между възрастта и младостта. Тя може да бъде разбрана от онези, които разбират нашата епоха, както ние трябва да я разберем, ако проследим развитието през последните три или четири века. Не само чрез духовна дълбочина, но и чрез оживяването на нашия духовен живот, ние трябва да възстановим способността на възрастния да постигне пълно разбирателство с младите.

Но преодоляването на пропастта между поколенията е само едната страна, всъщност само много малка област, от съвременните социални нужди. То може да се осъществи само чрез разширяване на цялостния вътрешен опит на човека. Само онези, които укрепят настоящия интелектуализиран живот на душата чрез жизнена мисъл и духовно виждане или поне приемат резултатите от такава мисъл и виждане – защото и те оживяват цялата душа – ще си възвърнат способността да погледнат

изцяло в живота на детето. По този начин те ще могат да извлекат от самия детски живот силите, чрез които можем да постигнем разбирателство с него. Но като посочваме пропастта, която се е отворила между възрастта и младостта в наше време, ние също така посочваме цялата поредица от пропасти, разделящи мъж от мъж, мъж от жена, и класа от класа в наше време. Защото, както просто интелектуализираният живот ни разделя от детето, така и в крайна сметка ни разделя от другите хора. Само чрез витално мислене, което се обръща отново към определени инстинктивни представи за космоса, можем да утвърдим позицията си в социалния ред толкова здраво, колкото го е направил човекът на инстинкта, за да направи възможни социалните организми за първи път. Откриваме също, че само чрез това, което постигаме с празно съзнание – когато сме вдъхновени от духовния свят с това, което духовните същности разкриват – можем наистина да разберем другите хора и да видим отвъд пропастите на класа и пола.

Това е вторият етап от съвместния живот в обществото. Първият е откриването чрез въображение на собствената ни позиция. Вторият е намирането на мост към някой друг, някой, който живее в различна социална констелация. В днешно време това е много трудно за човечеството; защото когато заемем позиция в социалния живот в съответствие с чувствата си, нашата преценка в крайна сметка не се основава на реалността. В крайна сметка, именно когато мислим, че нашите преценки са най-съобразени с реалността, те са най-далеч от нея. Можете да видите това, като наблюдавате как дори изключителни личности днес, които заемат позиция в живота и биха искали да манипулират живота, са фундаментално неспособни да се съобразят с реалността.

Нека дам пример – не за да кажа нещо за или против въпросния човек, а просто за да характеризирам феномена. Особено забележителна личност сред социално активните напоследък беше Роза Люксембург. При лично запознанство открихте жена, напълно надарена със социални грации: премерена в движенията и начина на говорене, съдържана във всеки отделен жест и фраза. В личността ѝ имаше известна нежност, дори, със сигурност нищо бурно. И все пак, когато я чуехте да говори от подиума, начинът ѝ на говорене беше... е, ще цитирам един действителен пример. Тя казваше например: Да, имаше времена, когато човекът вярваше, че произхожда от някакъв духовен свят, който го е поставил в социалния живот. Днес – каза тя – знаем, че някога човекът се е катерил по дърветата като маймуна по изключително неприличен начин, без дрехи, и че от този маймуноподобен човек са се развили тези, които днес заемат най-разнообразни позиции в обществото. И това беше казано по начин, който, бих казала, беше изпълнен с известен религиозен импулс. Не, наистина, с огъня на непосредственото лично въздействие, а по начин, който големите пролетарски маси могат най-добре да разберат: с известна премерена сухота, така че да може да бъде прието и с известна сухота на чувството и въпреки това да предизвика, въпреки цялата си сухота, известен ентусиазъм. Това е така,

защото хората са чувствали: в основата си, значи, всички хора са равни и всички социални различия са заличени! Но нищо от това не е било изречено от участие в самия социален живот. То произлиза от теория, макар и такава, която вярва, че е вярна на живота. То създава реалност, която в крайна сметка не е реалност, никаква плодотворна реалност, която е.

Позицията на повечето хора в социалния живот днес е като тази на Роза Люксембург: те говорят за обществото без силата в думите си, която идва от самия живот, от опита за социалния аспект на човека. Да говорим за общество е възможно, ако със старата инстинктивна сила на разглеждането на социалните форми можем да намерим своето място в живота, а също и мост към хората от други сфери на живота, други класи или други поколения, както и към отделните човешки личности. Това е било постигнато в по-ранни епохи от изключително дълбоко вкоренени човешки инстинкти.

Тези познавателни способности стават съзнателни, когато човек се развива в духовния организъм или „сетивен орган“, в който се превръща като човешко цяло, по начина, който описах. В резултат на това той може да живее по избор, свободен от тялото, в духовния свят.

Защото съчувствието към другия човек винаги е несъзнателно или съзнателно извънфизическо преживяване на неговото съществуване. Мъртва теория е да мислим, че гледаме някого, виждаме, че той има ухо с такава форма, нос, лице с такава форма и, знаейки, че и ние имаме такъв нос и чело с такава форма и така нататък, и че имаме „аз“, да предполагаме несъзнателно, че другият човек също има „аз“. Това не е, което правим. Всеки, чийто ум може да възприеме случващото се, знае, че имаме непосредствено възприятие за живота на другия човек. Това непосредствено възприятие, бихме могли да кажем, е просто актът на виждане, издигнат на духовно ниво.

Някои теории в съвременната философия дори са открили този факт. Духовната наука показва, че като изведе силата, която действа несъзнателно и инстинктивно, в съзнанието, човек може да проектира себе си в другото човешко същество: само така той може наистина да се постави в контекста на социалния живот. С интелектуализма, постигнат на образователното ниво в човешкото развитие, до което сме били издигнати – или по-скоро с това, което може да израсне от този интелектуализъм – можем да посочим това самоодухотворяващо се развитие на човешката душа; и когато това е възможно, могат да се получат и социални перспективи. Разбира се, само чрез разбиране на духовното по този начин можем да придобием силата да отхвърлим стари страхове и да постигнем непосредствено преживяване на импулса за свобода в човека.

Сега душата може наистина да възприеме този импулс на свобода само от един пълноценен човешки живот. Че е така, бих искал да илюстрирам още веднъж с един образователен пример.

Каква точно е основата на Валдорфското училище в Щутгарт, създадено от възглед за живота в съответствие с духа? То се стреми да действа като социален организъм в днешния живот по начин, който самите съвременни сили изискват. Следователно целта му със сигурност не е да насажда философия по никакъв начин. Би било напълно погрешно схващане за принципа на училището да се мисли, че то се е стремил да предаде на децата някаква конкретна философия на живота. За персонала всъщност съществува схващане за света и за живота, което се счита за съгласувано с духа. И това, което в това схващане не е теория, а живот, може да се прояви и в умението и такта на учителя и във всичко, което той прави, в цялата работа по обучение и образование.

Изолираните твърдения, които често се правят за методите на преподаване във Валдорфското училище, наистина пропускат същината. Те биха могли да накарат някого да каже: Разбира се, има и други методи на обучение и образование със същата цел. По отношение на абстрактните принципи е вярно по същество да се каже, че това, което може да се каже за методите на Валдорфското училище, се среща и другаде. Важното във Валдорфското училище е непосредственият живот, който произтича от концепция за света, която създава живот, а не просто понятия. Какво се постига с това? Е, трудно е да се опише животът с ясно очертани понятия. Затова ще обясня какво имам предвид по следния начин: съвсем сигурно е, че в екипа на Валдорфското училище има някои учители, които не са необичайно надарени; можем да кажем това, без да нараняваме нечий чувства. Но дори и ако учителят е представен с най-широк спектър от физически, умствени и духовни таланти, все пак би трябвало да кажем: сред децата, които има пред себе си, може да има някои, които в даден етап от живота си ще развият таланти, далеч надхвърлящи тези, които самият учител притежава.

Следователно, трябва да създадем образователни методи, чрез които да се справяме с децата във всяка възраст, не само по такъв начин, че те да придобият талантите, които ние самите притежаваме, но и да развият всички скрити таланти, които изобщо не притежаваме. Дори и самите ние да нямаме гении, не бива да поставяме никакви пречки пред развитието на детето към гениалност. Много е добре да продължаваме да декларираме, че индивидуалността на детето трябва да се развива и че „образованието е извличане, а не влагане“. Можете да кажете това и като идея всичко това звучи прекрасно и го смятате за нещо плодотворно в живота. Но това, което хората често имат предвид под това, е просто, че ще развият у детето това, което според тях е способно да се превърне в нещо индивидуално, но не нещо, което надхвърля индивидуалността на самия учител.

Във Валдорфското училище всичко е насочено към образование в свобода. Най-съкровеният духовен елемент на човека остава по същество необезпокояван от Валдорфското училище. Той не е обезпокояван, както растение, поставено в земята и оставено да се развива свободно на светлина и въздух, не е обезпокоявано от

всякакви колове, които го обучават в определена форма. Духовната индивидуалност на детето е нещо напълно свещено и тези, които имат истински опит с човешката природа, знаят, че тя ще следва, по своя воля, влиянията, упражнявани върху нея от всичко наоколо. По този начин учителят трябва да остави настрана това, което може да попречи на тази нежно пазена индивидуалност в нейното развитие. Препятствията, които могат да произтекат от физическата, умствената и дори духовната сфера, могат да бъдат разпознати чрез истинско познание за човека, ако то е развито от педагогическа и психологическа страна. И когато развием такова познание, ние развиваме фино чувство за всяка пречка за свободното развитие на индивидуалността. Няма нужда от насилствена намеса. Всяко чуждо оформяне на личността трябва да се избягва. Когато видим, че има пречка, която трябва да оставим настрана, ние я оставяме настрана. Човекът ще знае как да се развива чрез собствените си сили и тогава талантите му могат да надхвърлят това, което учителят притежава.

Ето истинското уважение към човешката свобода! Тази свобода е това, което позволява на човека да открие в себе си импулсите, които го водят и движат в живота. В по-ранни периоди, докато инстинктивно се е вписвал в социалната си среда, човекът е попивал от нея нещо, което след това е действало в него като морални и религиозни импулси. Този процес е бил парализиран, бих казал, от интелектуализма. Това, което може съзнателно да произведе социалните импулси, които някога са били инстинктивно постигнати, все още не е развито.

По този начин съвременният човек е изправен пред две неща. От една страна, той трябва да търси своите етични и религиозни импулси в собствената си личност, намирайки ги само сред най-съкровенията сили на душата си. От друга страна, през последните три или четири века интелектуализмът е достигнал зрялост дотолкова, че сега се счита за единствен авторитет. И все пак той не може да си позволи такъв пряк духовен опит, а само да наблюдава живота на природата и да го класифицира. По този начин сме изправени пред това, което ние като човечество можем да постигнем – колкото и великолепно да е то – в рамките на естествените процеси. И тук човечеството като цяло е продуктивно. Можем да видим този продуктивен аспект да се появява през последните три или четири века в блестящите случаи на сътрудничество между естественото наблюдение и технологиите. Всеки, който може да проследи какво постига човекът, разбирайки природата, може също да види как е напреднал технологично. Достатъчно е да погледнете един прост пример – как Хелмхолц, да кажем, гений в някои отношения, е изобретил своя офталмоскоп. За да оценим това, трябва да вземем предвид факта, че неговите предшественици – сякаш подтикнати от научния прогрес – вече са били близо до откритието и той е трябвало само да направи последната стъпка. Можем да кажем: научното мислене като такова навлиза в човека и го води напред. Впоследствие той е продуктивен в областта на технологиите. Защото това, което извлича от природата, му служи като

вдъхновение. Чак до най-новите открития можем да проследим как у всеки, който стане естественик, това, което поглъща, тласка духа му от един технически напредък към друг, така че вдъхновението от природата продължава. Ето ви вдъхновение!

Съвременният човек обаче не е вдъхновен от подобно нещо, когато става въпрос за етичното, волевото, религиозното – накратко, за всичко, което започва от душата, но накрая води до социални форми и живот. Тук се нуждаем от сила, която ще действа в духовната сфера, както чисто природното вдъхновение действа във външната ни технология. В последното сме изминали невероятно дълъг път. За това, което сме постигнали там, ние, хората от съвременната епоха, трябва да платим в смисъл, че нашият чисто духовен живот е замрял за известно време, поддържайки се на стари традиции, както в религиозната, така и в моралната и социалната сфера. Днес обаче трябва да можем, извън човешката личност, да достигнем до пълното преживяване на свободата при непосредствените морални импулси. Тъй като сме изправени пред тази социална необходимост, аз успях в моята „ *Философия на духовната дейност*“ да покажа, че трябва да съществува такова нещо като морална интуиция. И, както посочих тогава, истинските морални импулси, които човек може да намери, за да му дадат етична и морална сила, които действат по-индивидуално сега в съвременния живот, могат да произлязат само от духовния свят. По този начин ние сме принудени да се издигнем до духовни интуиции именно защото в съзерцанието си на външния свят не постигаме нищо духовно продуктивно. Всеки, който може съзнателно да преживее техническата епоха отвътре, е особено склонен да каже, от друга страна: изправени пред необходимостта да се придържаме близо до земята в технологиите, за да опознаем нейната нежива субстанция, ние не можем, от това, което ни дава технологията, да придобием морални импулси, както са могли по-ранните хора. Те са виждали духовното в бурята, вятъра, потока и звездите и са го преживявали като природни сили. Ние не можем да направим това, защото познанията ни за природата са изтънчили всичко това. Следователно можем да придобием нашия морален свят само като го интуитивно възприемем по пряко духовен и индивидуален начин.

За това обаче се нуждаем от жизнена духовна сила в нас. И тази сила може да последва, вярвам, ако сме потопени в последиците от философията на живота, която изложих тук. Като философия, тя със сигурност не желае да установява закона в идеите и понятията. Тя се стреми по-скоро да представи идеите и понятията само за да могат те да станат толкова жизнени в нас, на духовен план, колкото самата кръв на живота ни, така че да се стимулира дейността на човека, а не само мисленето му. По този начин философията на живота в съответствие с духа се разкрива като социален, както и като когнитивен импулс.

Вследствие на това може би е оправдано да кажем: съвременните социални потребности, както често се формулират в обществения живот днес, изглеждат

симптоматични за онези, които могат безпристрастно да възприемат истинската природа на нашето време. Те са симптоматични за загубата на старите инстинктивни сигурности на социалния живот и за необходимостта от съзнателно установяване на духовен живот, който ще дава същите импулси, както е давал по-ранният инстинктивен. Тъй като можем да вярваме, че подобно стимулиране на най-съкровени житейски сили на човека наистина съответства на социалните потребности на днешния ден, бихме искали в тази епоха на тежки социални смутове да говорим за епохата и нейните социални потребности в този смисъл. Понякога днес хората чувстват, че непосредствената беда на деня, мизерията на момента е толкова голяма, че по принцип трябва да се посветим изключително на нея и да търсим по-широки хоризонти само когато някакво облекчение е било предоставено наблизко. От всички възражения, отправени към мен, откакто по настояване на кръг приятели се опитвам да говоря отново за социалния живот и да се интересувам от различни неща, свързани с него, най-силно усетих силата на безбройните писма, изпратени до мен, особено преди около две години, в които се казваше: „Какъв е смисълът на всички тези социални идеи? Тук, в Централна Европа, най-спешното нещо е хлябът.“ Това възражение беше отправяно отново и отново. Можем да го разберем. Но в друг смисъл трябва да разберем и това, че земята не е в състояние да спре плодородието си по всяко време, ако само хората могат да намерят социална организация, която ще позволи на даровете на земята да се влеят в обществото и там да бъдат разпределени.

Ето защо, мисля, е правилно да вярваме, че посветяването на непосредствената ситуация е любяща и благородна задача – в която никой не е възпрепятстван от размисли като тези, които изложих тук. И все пак, също така трябва да се каже: засега това, което може да се направи по този начин, може да е добро; но от друга страна, хората трябва да придобият разбиране за обществото възможно най-скоро, за да предотвратят повторното възникване на факторите, които водят хората до такова нещастие и страдание.

Че не можем да се справим в социалната сфера със старите утопични и интелектуализирани формулировки, би трябвало да стане очевидно за хората, когато много от онези, които само преди малко говореха с невероятна увереност за това какъв трябва да бъде социалният живот, бяха призовани да *направят* нещо. Никога не е имало по-голямо объркване в едно общество, отколкото сред онези, за които се твърди, че знаят с абсолютна сигурност как трябва да бъдат организирани социалните конфигурации, стига само старият режим да може да бъде премахнат възможно най-бързо.

Експериментът в тази посока наистина е създал в Източна Европа най-страшните сили на разрушение. И за хората днес да вярват, че без фундаментална социална мисъл, чувство и опит, просто като продължават старите формулировки, могат да стигнат до всичко друго, освен до разрушителни сили, е илюзия. Призракът на

Източна Европа гледа заплашително към Запада. Нейният поглед обаче не бива да ни оставя бездействащи, а да бъде предизвикателство към нас да търсим във всеки един момент жизнени социални сили и жизненоважна формулировка на социалните нужди, сега, когато абстрактните и утопичните са разкрили своята безплодност. Как може да се постигне това ще бъде показано по-подробно в следващите лекции. Днес се опитам само да направя въведение, показващо, че зад изрично формулираните социални идеи се крие нещо по-дълбоко, нещо, което е свързано с преобразяване на целия душевен живот.

В съвсем ново време това започва да се разбира дори сред широк кръг от работническата класа. Всеки, който се огледа, знае, че социалните нужди и по-специално нашите реакции към тях, са в процес на дълбока трансформация. Безплодността на старите лозунги вече е горе-долу призната. И вече на много места се подчертава, че трябва да преминем към духовна сфера и че моралните и религиозните импулси трябва отново да проникнат в социалния живот. Все още обаче не сме развили живота, от който наистина се нуждаем.

Нашата епоха се смята за изключително практична и реалистична и не знае колко теоретична е тя всъщност – особено при определянето на социалните нужди. Нашата задача днес, можем може би да отбележим в заключение, не може наистина да бъде да създаваме напълно нови социални или други идеали. Не ни липсват абстрактни изрази на идеали. Това, от което се нуждаем, е нещо различно: преживяване на духовното, а не просто размишление върху идеала. Това, от което се нуждаем, е дух, не само в понятия, но с такава жизненост, че да ни съпътства като човешки спътник във всички наши дела.

Като разбираме духа като нещо жизненоважно по този начин, ще можем да се издигнем и до нещо социално ефективно. По този въпрос можем да кажем: днес не се нуждаем просто от формулиране на идеали и социални потребности. Нуждаем се от нещо, което ще ни даде сила да следваме идеалите и ще ни даде вътрешен живот, за да направим тези идеали пламенни; нещо, което подтиква волята ни към всеотдаен ентузиазъм, плодотворен за света, за идеали и за живота на духа.

7. Индивидуалният дух и социалната структура

Преди няколко месеца британският министър на колониите отбеляза, че центърът на тежестта на света се е изместил от Балтийско море и Атлантическия океан към Тихия океан. Неговото наблюдение със сигурност е показателно за трансформацията, която сега се случва в социалната структура на целия свят. Едва сега светът всъщност постепенно започва, при обстоятелства, възникнали в течение на векове и променени толкова значително в резултат на най-жестоките войни, да осъзнава последиците от нещо, което отдавна се е надигало – фактът, че не само икономическите и социалните отношения, но и всички човешки взаимоотношения по целия свят са склонни да се трансформират в едно цяло, в единно цяло.

Ако това е вярно обаче, тогава промяната във външната икономическа организация (пряко обусловена от превръщането на световната търговия в световна икономика от последната третина на деветнадесети век нататък) трябва да бъде последвана и от дълбока духовна трансформация в целия свят, от която може би днес могат да се разпознаят само наченки.

И все пак трябва да помним също, че колкото и социалните структури да се променят по света, в тях живеят човешки същества, които трябва да постигнат разбирателство като хора, ако искат да установят взаимоотношения помежду си. Разбирателството между хората обаче включва доверие. А доверието включва един вид прозрение в душите на другите. В западната цивилизация досега е било възможно, общо взето, само леко да разширим хоризонтите си, като включим континентална Европа и нейните непосредствени колониални зависимости. Един световен поглед все още не е открит.

Като се започне от една или две характеристики на историческия контекст, които все пак са пряко отразени в живота на човека днес, ще се опитам тази вечер да посоча какво всъщност се случва в тази посока. За да направя това, първо ще трябва да кажа нещо за разбирането и опитите за разбиране в самата западна цивилизация.

Ако се вслушате в начина, по който образованите англичани говорят за Европа, за Централна Европа и по-специално за Германия, която толкова дълго е задавала тона в определени отношения в Централна Европа, това, което те казват – и пишат в книгите си – обикновено е нещо подобно: При нас всичко се основава на демократична основа. Индивидът до голяма степен определя какво се случва в духовния, а също и в икономическия живот. По-голямата част от обществените дела са оставени на индивидуалната инициатива. Но когато погледнем към Централна Европа – не искам да твърдя, че това, което казват, е абсолютно правилно, само за да илюстрирам това, което всъщност е широко разпространено мнение – става очевидна известна автократия, система на управление от чиновници – много способни, разбира се – които определят от центъра на националния живот

естеството на индивидуалните човешки взаимоотношения. Винаги има – или поне е имало преди войната – това целенасочено позоваване на централизирана и повече или по-малко автократична система. Ако тогава погледнем по-на изток, би трябвало да кажем, следвайки същата линия на мислене: по-на изток откриваме не просто автократия, а един вид патриархална автократия. Това е пронизано не само от наредбите на администраторите, но и от религиозен импулс: следователно хората чувстват, че това, което правят на земята, всъщност е предопределено от духовни, извънземни сили и същества, импулсите от които се абсорбират в чувствата им. Зад това английско отношение със сигурност се крие нещо от голямо значение, което засяга всички социални структури на днешния ден. Можем да кажем: колкото по-на запад отиваме, толкова повече човекът с цялото си мислене и чувство е обвързан с делата, които трябва да управлява. Това става най-ясно, когато погледнем икономическите дела. На Запад това, което човек желае да постигне в икономическия живот, той постига чрез внимание към практическите детайли. Той има непосредствена лична връзка с външните аспекти на живота. В Централна Европа, както психологически проникателният наблюдател не може да не забележи, нещата са доста различни. Съществува тенденция към това, което англичанинът, от негова гледна точка, нарича „академично управление от страна на държавата“: тенденция за преобладаване на определени идеи, които се считат за правилни. Очаква се те да оформят законите и да информират административните принципи и са изложени от самото начало в една административна, политическа система. Индивидът, който се занимава с делата на реалния живот, дори с икономическите дела, може да се обърне първо към икономическата практика; но той винаги гледа през рамо към нещо от юридическо-политически характер, което принадлежи на една от тези системи. И той разглежда личните си дейности като част от такава система. Англичанинът няма склонност да измисля подобна система; погледът му е насочен само към конкретните детайли от живота, а не към цялостната система, която им се налага.

В този момент вниманието ни е насочено към едно историческо явление, което придоби особено значение в последно време. За милиони и милиони хора името на Карл Маркс е от изключително значение. Строго догматичният и изпълнен с формули марксизъм, който е занимавал душите на милиони хора като вид религия преди около петдесет години, е бил модифициран по много начини. И все пак за широките маси на европейския пролетариат името Маркс все още означава пророк на социалната реорганизация. В този случай не се интересувам да демонстрирам грешките на марксизма. Искam само да посоча определен аспект на Маркс като историческо явление.

Маркс е получил образование в Централна Европа, в Германия, където е усвоил склонност към систематизация на идеите, която току-що описах. След това обаче той отива на Запад, във Франция и по-специално в Англия, за да изучава конкретни

детайли от социалното и икономическото развитие на последните времена. Това, което е изучавал, са били конкретни детайли – защото това е всичко, което съществува в британската работническа класа. Това, което е изградил от тях, е система за социална организация, каквато само централноевропейският темперамент може да създаде. И тази система се е вкоренила не предимно на Запад, а в Централна Европа. И можем да кажем: конкретните детайли, които Маркс е наблюдавал на Запад, той е оформил в грандиозна систематична структура от идеи, която неговите ученици са направили все по-догматична и все по-теоретична. Тя започва да се разглежда като идеалната организация на човешкото общество като цяло от икономическа гледна точка. И когато нейните представители са имали възможността да я реализират в Източна Европа, тя се превръща в известен смисъл в идеалната икономическа и политическа организация – макар че всъщност не е реализирана в голяма степен и дори това малко постепенно води до абсурд. Същественото обаче е, че можем съвсем ясно да видим, само с подобно явление, колко фундаментално начинът на мислене дори в Централна Европа се различава от този в Западна Европа. От това обаче трябва да предположим, че вариациите по света са много по-големи и че само безпристрастното отношение, напълно свободно от предубеждения, е способно да получи обща представа за тези вариации.

Това, което ни се струва многообразие в рамките на малката сфера на западната цивилизация, трябва да се разглежда днес на световен фон. Това е така, защото нашите съвременни структури, включително социалните, са повлияни от световните условия, както те са се развивали исторически на Изток и Запад, точно както са повлияни от философските импулси, по начина, който описах тук през последните няколко дни. Подобен подход ще бъде приложен, когато се опитваме да изобразим съвременните социални структури.

В толкова много от тях голяма част е оцеляла в прикрита форма, така че произходът му е само смътно видим. Това, което е възникнало отдавна на Изток, съществува редом с това, което е специфично централноевропейско, и с това, което едва започва да се появява на Запад като съвсем нова конфигурация. Това важи както за социалните структури, така и за философската ситуация в целия свят.

Когато погледнем към Изтока – който в бъдеще ще трябва да разшири и западните структури – можем да видим в начина на мислене и социалните нагласи на хората днес определени остатъци от древни институции и древни импулси, от които те са възникнали. Колкото и упадъчен да е станал Изтокът, всичко, което все още може да се наблюдава днес, сочи към времена, когато Ориентът е бил управляван от различни жречески теокрации. По начин, възможен и подходящ за културата на времето, техните водачи са въплъщавали в социалните структури неща, които са смятали, че трябва да установят от духовните светове посредством старото инстинктивно духовно виждане, както описах през последните няколко дни. Въз

основа на исторически документи, хората днес описват жреческите йерархии като управляващи, учещи населението, че всички природни явления са обитавани от божествени и духовни същества и че чрез определени магически операции човек може да спечели благоволенieto на тези богове или тяхната любов. Това е вярно за по-късна епоха на източните жречески теокрации, но това е именно *по-късна* епоха, когато оригиналните качества на Ориента вече са били в упадък.

Вярно е, че в древната ориенталска цивилизация някои избрани индивиди са търсили връзка с духовния свят, основана на неща, които днес нямат никакъв чар. Тя се е основавала на определени съвсем материални дейности на човешкото тяло: отвари, които са били приготвяни, и вещества, които са били консумирани. Те са смятали за тайна факта, че чрез консумацията на тези отвари и вещества нормалната сетивна дейност на човека се преустановява и той се връща във времена, когато все още не е имало чувство за чисто външен природен закон и когато духовният живот също не е бил толкова абстрактен, колкото по-късно става – времена, когато моралният и духовният елемент все още е бил обединен с физическия и природния. Тези жреци-учени са се стремили да се върнат към първобитните епохи в развитието на самата земя, като са свързвали метаболизма си с определени материални есенции на външния свят.

Това, което всъщност твърдяха, отново ставаме способни да разберем, когато по съвсем различния съвременен път към свръхсетивните светове стигнем до това, което изложих в петата си лекция: че чрез духовно прозрение в собствената си природа човек преживява в себе си един вид световна памет. Така той се връща, разбира се, в духовното си виждане, към времена, когато за хората природните закони не са били такива, каквито са днес - изразяващи се повече или по-малко случайно - и духовните закони не са били толкова абстрактни, колкото са днес. В резултат на това духовното виждане достига не до чисто механистичната мъглявина на Кант-Лаплас, а до произхода на земята, който трябва да бъде интерпретиран физически и духовно. Както показах през последните няколко дни, световната памет, която хората получават по този начин, се постига изцяло без манипулиране на физическото, по духовен начин чрез духовни упражнения. Това не е било така в онези ранни ориенталски времена, когато хората са установявали контакт с духовния свят чрез стимулиране на своите несъзнателни инстинкти, свързвайки метаболизма си с есенции от един или друг вид. Те знаеха какво всяко растение в природата може да развие от инстинктивния си живот чрез един вид сънливо одухотворяване; знаеха, че ако това или онова растение бъде изядено, ефектът върху организма им е такъв, че те могат да се пренесат в определена област на духовна дейност. Всъщност това е начинът, по който висшите жреци на източните теокрации, които също са имали пълна власт над социалните и политическите структури, първоначално са установили контакт с духовния свят. Те вярваха, че по

този начин са получили импулси, които се оказват действителните водещи импулси за социалния живот.

Можем да кажем: Последващото вярване, или по-скоро суеверие, че с този или онзи природен обект е свързан този или онзи „дух“, вече е продукт на културен упадък. Първоначалното внушение е било, че ако позволим на тези природни обекти да ни въздействат по определен начин, ще бъдем отведени до определен вид духовно същество, от което можем да получаваме различни импулси, включително социални. Оракулите, наблюдението на звезди, всичко астрологично е било по същество продукт на упадъка на тези по-стари възгледи, към които обаче обективната наука днес вече е водена, макар и смътно засега. Обективната наука се е отказала да вижда грубия политеизъм дълбоко във всички примитивни народи и сега може да възприеме монотеизма на примитивния човек. По същия начин тя ще стигне до възгледа, който се е развил чрез разглеждане на историческия контекст и чрез духовни изследвания, каквито описах.

От една страна, следователно, е съществувало пълно осъзнаване на това как импулсите от извънземната природа, от духовни същности, се проявяват в самата човешка природа – тези импулси, в края на краищата, са били получени чрез стимулиране на инстинктите, чрез одухотворяване на инстинктите. Но в същото време хората не можеха да не придадат известно значение на това, което се проявява в тези инстинкти, което те приписват на специфичното качество на кръвта, да речем в семейство с определена конституция. В проявите на този инстинктивен живот те също откриват социални импулси, изпратени в света от извънземни сфери. Когато по-късно настъпва упадък, е естествено за мъжете, които се борят за власт, да поемат, съвсем произволно, общия възглед, който гледа на това проявление на инстинктивния живот, което те търсят в кръвта и в това, което може да бъде открито чрез нейното одухотворяване. По този начин обаче нещо недуховно и (основано на кръв) нещо патриархално навлиза в източния живот като цяло. Разбира се, можем да обсъждаме този патриархален елемент само като се позоваваме на това, което е известно; но отправната му точка се крие във взаимоотношенията, които старите жреци-управители на Ориента са търсили с духовния свят. Поради тази причина всички социални конфигурации на Ориента са пропити с този религиозен елемент, това съзнание, че божествените и духовните сили трябва да преобладават във всичко на земята и че в крайна сметка никой човек не трябва да дава заповеди, освен ако първо не е позволил на силата на божественото слово да се влее в духа, душата, която трябва да ги дава. Импулсите, първоначално усещани като религиозни, като импулси на благодат от извънземни сили, по този начин са приели за социалния живот характера на заповеди. Дори когато в някои източни цивилизации изглежда се сблъскваме със закони в по-късния смисъл на думата, скоро откриваме, когато анализираме духа на законодателството, като например

това на Хамурапи, че то се основава на импулси от типа на заповедите, които произтичат от това, което се е смятало за търговия на избраните с духовния свят. Във все по-отслабена форма това е оцеляло във всички социални конфигурации, които почиват на църковни и религиозни основи. И колкото и тези неща да са прикрити в социалните структури днес, можем да видим, дори в онези леви асоциации, които почиват на религиозна основа, че древните ориенталски импулси, които описах, все още действат в отслабена форма. Има много в съвременните социални структури, които изобщо не можем да разберем, ако не сме в позиция да се запитаме: В какъв смисъл човешките души се придържат към такива структури? Те се придържат към тях, защото в подсъзнателните дълбини на тези души все още остават наследства от религиозните наклонности на Ориента. Това е вярно дори когато самите религиозни възгледи са приели съвсем различни форми, форми, които са се отделили от икономическия живот, както е в случая с религиите на Запада. Това, че ефектът на ориенталските религии се усеща дори в подробни характеристики на икономическия живот, може да се наблюдава в Източна Европа чак до Първата световна война.

За да разберем социалните конфигурации, трябва да обсъдим духовните импулси, които ги формират. Защото описанието, което често се дава в наши дни на социалните структури, всъщност се отнася само до външния им вид, както може да се покаже съвсем ясно от пример като следния.

Днес е ясно, че можем само да гледаме с ужас на социалната организация, която се опитва да се установи в Източна Европа. И все пак, обмисляйки какво се случва там днес, не можем да не си спомним какво се е случило преди около осемстотин години в Китай. Тук, съвсем внезапно, хората са търсили и до голяма степен са реализирали политическа система, която е имала за цел да уреди всички човешки дела, дори тези от икономически характер, във всеки детайл от името на държавата. По това време в Китай е имало правителствени органи, които са определяли цените от седмица на седмица, органи, които са определяли как земята да се обработва тук, там и навсякъде, органи, които са осигурявали на селските хора семена за годината. По това време в Китай е направен опит да се наложи висока данъчна ставка на особено богатите хора, така че постепенно богатството им да премине към широката общественост. Спомняйки си всичко това, можем да кажем: социалната конфигурация, търсена в Европа в наше време от определени кръгове, е била до голяма степен реализирана преди осемстотин години, в продължение на три десетилетия, докато съответното социалистическо правителство не е било свалено и неговите поддръжници не са били изгонени от Китай. В продължение на тридесет години съществуваше система, чиито характеристики, ако ги опишем, без да споменаваме Китай, биха могли да се приемат за отнасящи се до днешна Русия. Можем да посочим такива неща, ако целта ни е да насочим вниманието към повърхностните характеристики на социалните структури. Защото тук можем да

видим, че социализмът, както е популярно разбран, не е задължително да бъде единствено продукт на нашето време, а би могъл да възникне преди осемстотин години там, в Далечния изток, върху съвсем различни културни основи.

И все пак, ако се вгледаме в духа на тези две социални структури, ще наблюдаваме съществена разлика. В китайския социализъм ясно са оцелели черти на теокрацията, която винаги е управлявала Китай и все още управлява; в съвременния руски социализъм е въплътено абстрактно мислене, заимствано от естествените науки, което няма нищо общо с човешкото съзнание за връзка с духовните светове. Нещата, които изглеждат еднакви във външната си форма, не са еднакви, когато ги разглеждаме духовно.

Разглеждайки човешката история от тази гледна точка, ще открием, че специфичната форма на теократичната държава – или по-скоро теократичните социални структури – е просъществувала за определен период. Когато азиатските теократии са били в своя зенит, племената в Западна и Централна Европа са били все още в напълно нецивилизовано състояние. При преместването си в Европа, това, което е било теократично по форма, постепенно е придобило съвсем особена форма.

Ако сме достатъчно непредубедени, можем да открием преходна форма в платоновата утопична държава. Тук със сигурност има нещо, което леко напомня, бих казал, за ориенталските жречески йерархии. Поради тази причина, без съмнение, Платон е искал да избере за водачи на своята държава онези, които са станали – вярно е, в гръцкия смисъл – мъдреци, философи. В рамките на гръцката цивилизация философът всъщност е заел мястото на ориенталския жрец. И все пак утопията на Платон произтича от социалния мироглед на неговото време, в смисъл, че възпроизвежда това, което понастоящем се е чувствало за обществото; и в нея можем да разпознаем форма, в която ориенталското общество вече се е развило. Вече не се е търсело отношение на човека към свръхсетивните сили. Религиозните чувства, подходящи за това отношение, са били повече или по-малко заети от Древния Изток; това, което самите гърци са развили обаче, е нещо, което не е играло особена роля в ранното ориенталско общество и в крайна сметка не играе особена роля дори в социалните структури, които срещаме в Стария завет. Това, което сега е било разработено самостоятелно, е отношението на човека към човека. Срещаме тази връзка в най-чистата ѝ форма, когато се вгледаме в живота на душата в Гърция. Там човекът все още е чувствал известна интимна връзка между духовното и физическото в своята структура. В съзнателния вътрешен живот за гърка все още не е имало разделение на тялото и духа, каквото е за нас. Ние гледаме навътре и възприемаме ума в много разредена форма, метафорично казано; така че, разбирайки го чрез обикновеното съзнание, не можем да имаме представа как той активира енергичното тяло или е повлиян от него. За гърците е било различно. И затова Гьоте е копнеел да постигне техния възглед в собствения

си опит. Гърците не са имали такава концепция за тяло и дух, каквато имаме ние. За тях духовното и физическото са били едно цяло. Едва при Аристотел, късен грък, разграничението започва да се прокрадва. Въпреки че възгледите на Платон често са представени абстрактно, духът, в който е говорил, е този, който е виждал тялото навсякъде проникнато от душата, дори в органичните му функции, и е чувствал душата толкова мощна, че може навсякъде да протегне антените си към физическите органи. Отношението към душата е по-физическо, към тялото - по-духовно. Такъв възглед обаче е свързан едновременно с едно особено чувство, което се заражда между хората. И от този възглед е възникнало характерното за цивилизацията на Централна Европа.

Ако погледнем с чувствителен поглед към усещаната връзка между човек и човек сред древните гърци и осъзнаем как тя се е развила от старата връзка на човека с божественото, можем да кажем: това, което преди е било отношение, проникнато от религията, се е трансформирало в правно отношение, политическо отношение. От това, от комбинацията на природата на гръцката и римската, тогава се е появило нещо, което е могло да се запази в социални конфигурации. Свещеникът постепенно се превръща просто в наследник на източните национални водачи, защото, макар че може да се е държал на заден план, свещеникът в Ориента винаги е бил истинският духовен водач, дори при Дарий и Ксеркс. На преден план излиза начин на мислене, който култивира идеи, основани на връзката между човек и човек. И това стига дотам, че дори религиозният живот е погълнат от това правно течение, както бих го нарекъл. Юридически елемент навлиза в картината на света на човека и дори в космологията на времето; и този елемент след това остава почти през цялото Средновековие и може да бъде открит, когато изучаваме политическите възгледи, да речем, на Августин или Тома Аквински. Самите религиозни импулси, макар и да остават това, което са, приемат законови форми. Това навлизане на правни форми в религиозните, космологични възгледи на човека е красноречиво документирано в прекрасната картина на Страшния съд, която е пред нас, когато влизаме в Сикстинската капела в Рим. То е най-монументално тук, в тази картина, в която Христос се явява като съдия над целия свят. Неговият статут на съдия величествено символизира прехода от чисто религиозен и набожен елемент към онази концепция, която пронизва религиозното чувство с правен елемент – такъв, който е пренесен в теорията за световното управление и напътствие на човека.

Този правен елемент оформя всички социални структури на Средновековието и много от това, което се запазва и в днешните. Когато премахнем маскировката, наблюдаваме присъствието на този правен елемент и виждаме как той ни е предал религиозни импулси от древни времена. А в съвременните политически системи, чак до тяхната терминология и действието на техните закони, където те датират от Средновековието, ние възприемаме как в средния период на човешкия опит и в

цивилизацията между Изтока и Запада, този правен и логически елемент се е появил.

Можем да кажем: това, което е било ориенталско и теософско, се превръща в нещо законно и логично; софията *на* Ориента се превръща в *логос* на Запада; и от *логоса* се развива на свой ред юридическата структура, която след това продължава да се възпроизвежда.

През цялото Средновековие правният елемент е определял и социалните конфигурации. Достатъчно е да изучите икономическите разпоредби от този период: навсякъде ще откриете, че социалните структури са оформени от нещо, което е пропито от древната ориенталска религиозност и е юридическо.

В днешно време наблюдаваме религиозния елемент все още активен в по-малко формалните човешки групи или в тези, които произлизат от религиозни деноминации, докато в основните социални структури, които са нациите, наблюдаваме действието на правното мислене. Забелязваме обаче, че с прехода от средновековна към модерна история религиозният елемент все повече се измества на заден план, докато правният става все по-преобладаващ.

На този етап правният елемент нахлува в икономическите конфигурации. Това, което сега описвам, може да се проследи с всичките му подробности в историята на римското право. Можем да видим как понятията за собственост, обичаите на собствеността и всъщност всичко икономическо е било решително определено от социална форма от този характер.

И все пак, в хода на човешкото развитие, на Запад, колкото повече се приближаваме до модерното време, все повече се утвърждава един самостоятелен икономически елемент. Можем да кажем: в по-ранни периоди икономическата дейност е била изцяло вкоренена в религиозни и правни форми. Именно на Запад икономическият елемент за първи път се еманципира в човешкото мислене.

Достатъчно е да разгледате икономическия елемент такъв, какъвто е бил за финикийците, и да го сравните с икономическите системи на съвременното (макар че, признаваме, те са едва в ранен етап от развитието си). Ще осъзнаете разликата: финикийският икономически живот е продукт на импулсите, които описах; западните икономически системи постепенно са се еманципирани от тях.

Религията и правото по този начин се свързват с трето течение, което, поне в началото, е склонно да придаде на икономическите условия собствена социална конфигурация. Тази тенденция произлиза от Запада, който от своя страна е възприел, в по-голяма или по-малка степен, нещо от това, което е възникнало на Изток и в региона между тях. Можем да видим например как, особено в американската цивилизация, икономическите условия, незасегнати от други културни течения, се развиват по свой собствен път, докато не се появят тръстове и синдикати. Можем да видим също как западният човек е склонен да се опитва да отдели икономическия от религиозния живот, макар че е по-малко успешен в

отделянето му от това, което по-късно е усвоил от юридическото мислене и чувство. Въпреки това, ние ясно осъзнаваме как икономическите конфигурации, в своя социален аспект, постепенно се освобождават от интелектуалната усмирителна риза, която им е била наложена, докато са били все още под влиянието на правния елемент. Все по-често откриваме, че чистият икономически живот постига своето освобождение. Тогава могат да се развият категории, произтичащи от самия икономически живот.

В този момент обаче осъзнаваме нещо, което трябва да установи взаимоотношения между хората и между народите, но също така води до конфликти между народите и всъщност конфликти в рамките на нациите. Разбираме, че в древния Ориент религиозният елемент е включвал правния и икономическия; че правният елемент впоследствие е станал повече или по-малко отделен, но все още съдържа икономическия, докато религиозният елемент е станал по-независим; и че сега на Запад се стреми да се развие независим икономически живот. Осъзнавайки това, трябва да разгледаме и как различните културни модели на човечеството се отнасят към тези течения.

И тук можем да заключим, че теократичният и патриархален елемент, с корени на Изток, може наистина да създаде само нещо, съответстващо на аграрна система, със социална организация, основана главно на обработването на земята, на обработваема икономика. По този начин наблюдаваме известна корелация между аграрния живот и теократичния елемент. Нещо повече, това оказва влияние върху всички социални структури на по-модерните времена. Признавайки, че теократичният елемент продължава да формира социалните структури чак до нашето време, трябва също да осъзнаем, че тъй като други клонове на човешката дейност са излезли на преден план, те са влезли в конфликт с него, дотолкова, че в аграризма, в съответствие с природата на човешкото земеделие, теократичният елемент се стреми да запази позицията си. Корелацията съществува. Разделяне в него обаче настъпва, когато човешки дейности от друг вид се стремят да се утвърдят.

Тук можем да посочим нещо, което може да се разглежда като барометър за този аспект от световната история. Препоръчвам ви да отделите време да изучите австрийските парламентарни заседания, да речем, от седемдесетте години на миналия век. Можете да наблюдавате, седнали в този парламент, мъже, които вярват, че старият ред, с корените си в теокрацията и юриспруденцията, е тясно свързан със земеделието. Те са слабо запознати с нещо, което по-късно се превърна в голямо наводнение, притокът на западни продукти – включително истински селски продукти – произтичащи от начин на мислене и социален ред, изграден върху съвсем различен отрасъл на икономиката – върху индустриализма. Въпреки че това се долавя едва доловимо в различните парламентарни речи, все пак можем

да възприемем именно тук, където толкова много се е събрало и може да се изучи, нещо, което осветява световни перспективи.

Към това, което се развива тук на Запад, теократичният начин на мислене е по-малко приложим, отколкото към който и да е друг отрасъл на икономиката. Това, което се развива, е индустриализмът. Естествено, обработването на земята не е включено в него. Но самото обработване на земята след това е обхванато от социални конфигурации, които отчетливо напомнят за обучението на индустриалното мислене.

И все пак, индустриалното мислене днес, колкото и да е развило своите технически структури, все още не е приело подходящите за него социални структури. От една страна, можем да видим връзката между теократичния начин на мислене с неговата патриархална същност и аграрната система. Можем да видим например, че в Германия чак до днес е било невъзможно аграрното и индустриалното мислене да се съгласуват правилно, поради причините, които посочих. Следователно можем да видим тази връзка; но от друга страна, можем да видим и как всичко, което се отнася до търговията, в крайна сметка е свързано с политиката и правото.

Ето защо в древния Ориент търговията е един вид придатък към патриархалното управление на човешките дела. И във формата, която е социално значима за нас днес, търговията наистина се развива наред с правния елемент. Защото това, което се изисква между човек и човек в търговията, е нещо, което се развива особено в юридическата сфера. Доколкото се е развила в Ориента, пътят е бил подготвен от определени заповеди, транспонирани в правни термини, но определено разглеждани като божествени. Търговията обаче е постигнала своята социална организация само в рамките на политическото и правното течение в човешкото развитие. Следователно можем да кажем, че именно търговският аспект на икономическия живот се е оказал особено подходящ за политически системи, основани на правото и правното мислене.

В същото време е вярно, че – тъй като в целия човек всичко трябва да е свързано с всичко останало – политическият и правният елемент също се е свързал с индустриалния сектор на икономическия живот. Следователно, колкото по-далеч и по-далеч на запад, откриваме, че макар хората да развиват личното си отношение към всичко главно от индустрията и нещата, свързани с нея, те все пак поемат и черти на търговията. Защото при социалните структури, каквито са днес, всяко начинание всъщност се разглежда в светлината на неговата търговска функция в социалния ред. Самият индустриалец вижда собственото си начинание в търговска рамка, така че по този начин и второто течение, правното, запазва своето влияние върху икономическия живот на Запада.

В други съвременни социални структури можем да видим още по-ясно как този политико-правен елемент продължава да упражнява влияние под повърхността сред широките маси на народа. Като съпътстващи фактори на съвременния

технически живот са се появили всякакви социални структури. Достатъчно е само да си спомним профсъюзите. Ние правилно възприемаме тяхната природа само когато осъзнаем, че икономическите условия са ги създали. Въпреки това, онези, които виждат тези неща по жизненоважен начин, знаят, че дори ако профсъюзите възникват от икономическите условия - асоциации на металообработващи работници, печатарски профсъюзи и т.н. - начинът, по който хората се държат в тях, начинът, по който гласуват, начинът, по който гледат на нещата и ги обсъждат, е парламентарният, политическият и правен, административният начин. Това е нещо, което произтича от второто течение, което описах. Идеите, подходящи за третото течение, са все още в начален стадий и то все още трябва да черпи своите социални модели от старото.

Следователно, в настоящия момент можем да видим три основни типа социални конфигурации, съществуващи едно до друго, широко диференцирани, разбира се, в едната или другата посока. Те съществуват едновременно по такъв начин, че, можем да кажем, историята е разгърната в пространството. И адаптирайки се към всяка отделна социална конфигурация – икономическа асоциация, политическа асоциация или религиозна общност – ние всъщност, тъй като всяка от тях е в контакт с останалите, навлизаме в общност, където елементи, възникнали последователно в историята, сега съществуват едновременно. Сега те са се разбъркали в пространството и изискват нашето разбиране днес, защото това е времето, когато човечеството трябва да си възвърне, на по-високо ниво, наивността, от която първоначално е произлязло творчеството.

Някога е било редно примитивният икономически и политически живот да бъде влят в теократичната форма. В по-късен период се развива дуалност, която поема от по-ранни времена религиозния елемент и развива политическия и правния елемент, включвайки икономическия живот. Така че днес икономическият живот се нуждае от независима организация, от жизненоважни човешки идеи, които могат да действат отново по формиращ начин, както някога са действали жизненоважните импулси на правните форми на Гърция и Рим и религиозните импулси на Ориента. Тъй като тези три течения в човешкото развитие сега се различават взаимно, ние трябва да можем да ги разглеждаме независимо. Трябва да разгледаме духовната страна на социалните структури, първоначално единствената ефективна; трябва да разгледаме тяхната правна страна, която става доминираща през Средновековието; и трябва да разгледаме тяхната икономическа страна, за която трябва да се търси и духовен аспект.

Това е предложено просто като размисъл върху предшествениците на съвременните социални структури. Целта е да се посочи, че за да разберем тези структури, трябва да навлезем с истинско разбиране в съзерцанието на онези световни перспективи, на които обърнах внимание в началото на тази лекция. За да направим това обаче, ще ни е необходима жизненоважна мисъл. Че тази

жизненоважна мисъл е необходима, може да се види, от една страна, от социологическия тон на моите наблюдения тук; но тя произтича и от прякото съзерцание на съвременния живот. Навсякъде хората копнеят да започнат да проникват в икономическия живот с подходящи за него жизнени мисловни импулси. В това отношение, разбира се, образованите хора от Запада са от особен интерес. В един изключително важен трактат, написан в Англия точно годината преди страшното събитие на Първата световна война, един забележителен англичанин посочва колко фундаментално се различава английският начин на мислене от немския – в смисъла, който посочих в началото на днешните си наблюдения. Но той посочва и нещо друго: това, което го поразява, е, че сред немскоезичното население на Централна Европа винаги е съществувала *мисъл*. И той отбелязва, че мисълта е елементът в човешката душа, който по най-интимен начин непрекъснато сочи към великите загадки. Чрез цивилизациите, които култивират мисълта, както прави германецът, ние се сблъскваме отново и отново с най-дълбоките загадки на човека и космоса, дори ако – и тук идва характерната за този човек от Западна Европа – дори ако, казва той, осъзнаваме безсмислието на предполагаемото решение.

Е, уместно беше да се говори за „суетността“ на едно решение, когато човек можеше само да посочи мисълта, която се появи чрез абстракция от системата от закони и логика; защото, макар че като мисъл може да се издигне до върховни висоти, тя все пак си остава един вид мъртва мисъл. Всеки обаче, който осъзнае, че в наше време душите на хората могат да осигурят място за раждане на жизнена мисъл, ще говори може би не за окончателно решение, а за път, който може да ни доведе до това да можем да решим, поне за този конкретен период, социалните проблеми, пред които сме изправени по всяко време.

Защото вероятно е вярно, че след като мисленето за социалните структури се е появило в човешката еволюция, не можем да говорим за способност за решаване на социалния проблем наведнъж, а по-скоро трябва да кажем, че сред еволюционните импулси, които трябва да оцелеят в бъдещето, са включени и размисли за социалната организация. Следователно можем да кажем: Вярно е, че няма да можем да говорим за решения, а за жизнено човешко мислене, което по съзнателен начин първо ще възприеме целите и след това по съзнателен начин ще се насочи към решението на социалните загадки на съществуването.

Част II: Антропософия и социология

9 юни 1922 г., Виена

8. Проблемът (Азия-Европа)

Когато разговорът се насочи към това, което липсва в обществото днес, едва ли има някой, който да не може да допринесе с нещо наистина значимо, от собствената си позиция в живота. Целта ми тук обаче не е да съставя списък с всички различни недостатъци, които едно проучване би разкрило. По-скоро е да насоча вниманието към някои от предшествениците на едно явление, което съвсем основателно е привлякло коментари от много страни и е довело голяма част от човечеството до настроение на изключителен песимизъм и безнадеждност.

Един от най-крайните изрази на тази безнадеждност дойде от човек, от когото може би най-малко се очакваше – човек, освен това, който принадлежеше към период, за който подобно мнение не може да не ни се стори необичайно. В една от последните си книги влиятелният историк на изкуството Херман Грим, който не доживя да преживее най-страшната война в историята, а почина в началото на века, прави следното изненадващо твърдение: „Когато анализираме международната ситуация днес и наблюдаваме, бих казал, с „умственото око“ как различните нации на цивилизования свят се държат една с друга, как се атакуват една друга и как крият в себе си семената на по-нататъшни конфликти, тогава се чувстваме готови да определим дата за масово самоубийство, тъй като не можем да си представим докъде ще доведат всички тези неща, които въвличат хора и нации в конфликти, борби и битки, ако не до пълния крах на цивилизацията.“ Считам това твърдение за поразително именно защото идва от Херман Грим – тъй като неговата философия за живота сама по себе си беше радостна; През целия си живот той е вперил поглед във всички неща, които могат да издигнат човечеството и които съществуват в човека като творчески и продуктивни сили. Освен това е поразително, че той не е направил това твърдение под влиянието на чувството за мрак, което е трябвало да се преживее в годините непосредствено преди избухването на Първата световна война или по време на нея. Неговото наблюдение е произтичало изцяло от духа на деветнадесети век, в края на който е направено. Нищо, което се е случило оттогава, не изглежда по никакъв начин вероятно да смекчи въздействието върху нас на подобно твърдение.

И все пак, в същото време, човечеството никога не може да затъне в чиста безнадеждност; по-скоро трябва да търсим всичко, което може да доведе до възраждане, до преустройство, до нова зора. Поради това е необходимо да се вгледаме по-задълбочено в причините за изключително трудната ситуация, която

постепенно се е развила в европейската цивилизация. Дори да вярваме, че тези причини могат да бъдат само икономически, все пак ще трябва да потърсим в духовния живот на съвременната цивилизация основната причина, която стои в основата на този икономически упадък.

В моите лекции тук неведнъж съм посочвал как настоящото ни душевно състояние – заедно с всички душевни сили, които можем да придобием в момента – е повлияно от исторически сили и за да ги разберем, трябва да се върнем дълъг път назад в човешкото развитие. По-конкретно, вчера посочих как на прага на духовния живот на Запада, погледнато исторически, стои фигура, която все още е насочила едното си око към Азия, докато другото вече е насочено към перспективите на Европа. Имам предвид Платон.

Когато изследваме социалните теории на Платон, те изглеждат на нашето съвременно съзнание изключително чужди в много отношения. Откриваме, че той вижда идеалната социална система в създаването на *общност*, дори за сметка на развитието на *отделните* човешки същества, родени в този земен живот. Платон смята за напълно възможно децата, които изглеждат негодни за живот, просто да бъдат изоставени, за да не могат да заемат място в общността и по този начин да нарушат социалния организъм. Той също така успява да разглежда като идеален социален организъм такъв, в който само членове на определена каста се ползват с пълните привилегии на гражданството. Освен факта, че робството му се струва съвсем естествено, той би предоставил на отговорните за търговията и комерса само несигурно положение в рамките на неговата социална система. Всички онези, които не са фиксирани в тази система по силата на това, че са родени – по право, както той го вижда – в нейната тъкан, всъщност не са напълно приети в организацията. Много друго може да се каже и по въпроса: Как идеалът на Платон се отнася към отделния човек? И тук, от гледна точка на съвременното съзнание, трябва да заключим, че все още има малко разбиране за тази човешка индивидуалност. Вниманието все още е насочено изцяло към общността, която се възприема като първична. Човекът, който трябва да живее в нея, се счита за второстепенен. Животът му се приема за оправдан само дотолкова, доколкото може да съответства на социалния идеал, съществуващ извън собствената му личност. За да открием какво е довело Платон до тази концепция за общност, трябва да погледнем още веднъж към ориенталската цивилизация. И когато го направим, осъзнаваме как в крайна сметка историческото развитие на духовния живот на Европа е като малък полуостров, стърчащ от голям континент.

Когато погледнем към Азия, откриваме, че там идеята за общност е основната и че Платон просто я е заимствал от Изтока. Към казаното вече за тази идея, трябва да се добави още нещо, ако искаме да се осветли социалната ситуация в целия свят. Когато започнем да изследваме основния характер на духовния живот в Ориента, откриваме, че той е обхващал човечество, съвсем различно по тип от европейците

от по-късната цивилизация. В много психически и духовни въпроси наистина можем да кажем, че в Азия е преобладавало високо ниво на цивилизация, към което дори много европейци копнеят да се завърнат. Вече споменах често цитирания израз: „Светлината идва от Изтока“. Най-поразителното от всичко обаче е, че тези хора от различен тип не са притежавали чертата, типична за европейците, откакто за първи път са започнали да играят цивилизована роля в развитието на света. Това, което наблюдаваме там в Азия, е приглушено чувство за себе си, чувство за личност, което все още е покойно в дълбините на душата. Осъзнаването на личността на европейца все още не се среща в Азия. Ако, от друга страна, това високо ниво на азиатска цивилизация бъде възприето от *индивид*, на когото все още липсва това чувство за личност – и това е цивилизация, подходяща за възприемане от човешка *общност* – тогава той го преживява като в сън, без чувство за личност. Очевидно е, че в епоха, когато човешката индивидуалност все още не е достигнала пълното си развитие, общностите са били по-възприемчиви и способни на високо ниво на култура, отколкото отделните хора. В общностния живот човешките способности за усвояване на тази цивилизация са се увеличавали не просто в аритметична, а в геометрична прогресия. Междувременно, специфичният идеал, който ориенталската цивилизация си е поставила пред себе си, докато постепенно е преминавала в Европа, е бил изкован от европейските духове в проста формула - поговорката на Аполин: „Познай себе си!“

В известен смисъл можем да разглеждаме целия Древен Изток като развиващ се към осъществяването в Гърция, като крайна цел на ориенталската безкористна цивилизация, на онова изречение: „Познай себе си!“ – изречение, което оттогава е оцеляло като духовно и културно мото, насочващо човечеството. Но можем да видим и там, на Изток, че се смята за желателно, за постигането на по-висок етап на развитие на човечеството, все пак да се проникне до себе си. От духовна страна, вече посочих това, характеризирайки йога. От социална страна, това се разкрива, когато разгледаме теориите, които съществуват на Изток по отношение на лидерството на масите. Навсякъде откриваме, че човекът, който е бил учител и водач, е бил едновременно, в духовната сфера, жрец, но и едновременно с това лечител. На Изток откриваме тясна връзка между всичко, което човечеството е търсило като знание и като висш духовен живот, от една страна, и лечението, от друга. За ранната ориенталска цивилизация лекарят не може да бъде отделен от учителя и жреца.

Това, разбира се, е свързано с факта, че ориенталската цивилизация е била доминирана от чувство за всеобща човешка вина. Това чувство внася нещо патологично в човешкото развитие, така че самият когнитивен процес, и всъщност всяко усилие за достигане на по-висша духовност, се разглежда като имащо функцията да лекува човека такъв, какъвто го е създала природата. Образованието към по-висша духовност също е било лечебно, защото човекът в естественото си

състояние и следователно необразован, е бил смятан за същество, нуждаещо се от изцеление. С това са свързани ранните ориенталски мистерии.

Култът към мистериите се е стремил да постигне, в институции, които бих казал, че са църква и училище и източник на социални импулси, развитието на индивида към по-висш духовен живот. Те са правили това по такъв начин, че, както вече посочих в предишните си лекции, религията, изкуството и науката са били съчетани: при извършването на ритуалните действия хората са били религиозни същества; и тук значение имат не догмите на вярата, още по-малко догмите, които занимават душата, а фактът, че индивидът участва в социално организиран обред, така че подходът на човека към божественото се осъществява главно чрез жертвоприношение и ритуален акт. И все пак ритуалният акт и неговите основи от своя страна включват естетически елемент. И тази комбинация от естетически и религиозни елементи придава на знанието първоначалната му форма.

Човекът, който е трябвало да постигне тази обединена триада от религия, изкуство и наука, обаче не е трябвало просто да приеме нещо, което представлява крачка напред в неговото развитие; той е трябвало също така да претърпи пълна трансформация като човек, един вид прераждане.

Описанието на подготовката, която такъв ученик на висшия духовен живот е трябвало да предприеме, ясно показва, че той е трябвало съзнателно да премине през един вид смърт. Той е преживял, тоест, нещо, което го е отделило от живота в обикновения свят, както смъртта отделя хората от този живот. След това, когато е оставил зад гърба си всичко във вътрешния си опит, което е принадлежало на земния живот, той, след като премине през смъртта, ще преживее духовния свят в пълно прераждане. Това е старата религиозна форма на катарзис, пречишването на човека. Вътре в стария човек е трябвало да се роди нов човек. Неща, които човек може да преживее в света по такъв начин, че да събудят в него страсти и емоции, желания и апетити, представи, които са от този свят – всичко това той е трябвало да преживее в мистериите по такъв начин, че те да бъдат оставени зад гърба му и той да се появи като пречистен от тези преживявания. Едва тогава, като прероден човек, му е било приписано, че е способен да упражнява каквото и да е социално влияние върху своите близки. Дори академичната наука на нашето време съвсем правилно е отбелязала, че оцелелите останки от този култ са били от огромно значение за социалния живот и че импулсите, събудени у онези, които са преживели такъв катарзис на тези тайни места, са оказали най-голямото възможно влияние върху социалния живот извън него. Както казвам, това не е просто изявление на духовната наука, това е нещо, до което е стигнала дори академичната наука. Можете да видите това, като погледнете Виламовиц. Това, което откриваме, е, че в източната цивилизация целта е била човекът да се лекува чрез знание и чрез всички усилия за постигане на духовно образование.

Това, което е съществувало на Изток, е преминало под друга форма в Гърция и по този начин в Европа и е продължило да влияе на Европа до степен, в която самата гръцка култура е повлияла на европейския духовен живот и цивилизация. Нека спомена един момент, който обикновено не се подчертава. В своето изследване на гръцката трагедия, от която Западът е извлякъл толкова много художествено значение за своя духовен живот, Аристотел е създал описание, което обикновено се приема твърде много за чиста монета. Хората винаги цитират познатото изречение, в което Аристотел казва, че целта на трагедията е да предизвика страх и съжаление, така че възбуждането на тези и други емоции да доведе до пречистване или катарзис. С други думи, Аристотел посочва нещо в естетическата сфера – ефектът, който трагедията трябва да произведе. Въоръжени за тълкуването на изказването на Аристотел, не с академична филология, а с разбиране на ориенталския духовен живот – с познание, тоест, за неговите корени в миналото – можем да тълкуваме какво...

Аристотел разбира под съжаление и страх по-обширно, отколкото обикновено се тълкува. Всъщност, както започваме да разбираме, той има предвид, че трагедията довежда зрителя до психическо участие в скръбта, болката и радостта на другите и че по този начин зрителят в своя психически живот излиза от тесните рамки, които естествено заема. Чрез съзерцанието на страданието на другите у зрителя се събужда – защото тук човек излиза извън физическото си съществуване, макар и само косвено – онзи страх, който винаги възниква, когато човек се сблъска с нещо, което го извежда извън самия него и създава у него прилив на отпадналост и задух. Следователно можем да кажем: Аристотел всъщност има предвид, че гледайки трагедията, човек навлиза в свят на чувства, който го извежда извън самия него; че е обзет от страх; и че следва пречистване или катарзис. По този начин той се научава да понася това, което в естествено състояние не може да понесе; чрез пречистването той се укрепва за съчувственото преживяване на чужда скръб и чужда радост; той вече не е обзет от страх, когато трябва да излезе извън себе си и да се включи в социалния живот. Като приписва подобна функция на трагедията, Аристотел, както виждаме съвсем ясно, всъщност показва, че трагедията също така възпитава човека към укрепване на чувството му за себе си и вътрешната му сигурност в душата.

Добре осъзнавам, че въвеждането на естетическия елемент в социалния живот по този начин се струва на много хора днес като обезценяване на изкуството, сякаш някой се опитва да му припише някаква външна цел. Възражения от този род обаче често всъщност издават известен филистеризъм, почиващ на убеждението, че всеки опит за асимилиране на изкуството в човешкия живот като цяло, във всичко, което човешката душа може да преживее, предполага неговото подчинение на чисто утилитарно съществуване. Не това е означавало за гърците; по-скоро е означавало

включване на изкуството в живота, което издига човека над себе си, а не просто под себе си до чиста полезност.

Ако можем да погледнем отвъд обикновената полезност, която е типична за нашето време, ще можем да разберем точното значение на гръцкия възглед за изкуството: че гръците виждали в трагедията, редом с нейния чисто художествен аспект, нещо, което сближавало човека със самия него, отдалечавайки го от мечта, полусъзнателно възприятие на света, все по-близо и по-близо до пълно осъзнаване на себе си. Можем да кажем: в социалната сфера трагедията със сигурност е била предназначена да допринесе за най-важното правило: „Човече, познай себе си!“ Освен това, ако от това разширяване на изкуството в социалната сфера преминем към разглеждане на позицията на индивида *спрямо* обществото и от тази перспектива погледнем назад към Ориента, ще открием, че и в мистериите това, което се е търсело чрез терапевтично лечение – прераждането на човека като висше същество – е представлявало укрепване на чувството за себе си. От осъзнаването, че душата тогава не е била настроена към чувство за себе си и че такова чувство все още предстои да бъде развито, мистериите са се опитвали да направят прераждане, в което човекът да се издигне до индивидуалност. Следователно за това древно общество преживяването на себе си е било нещо, което тепърва е трябвало да бъде постигнато. Смятало се е за социален дълг да се насърчава раждането на това чувство за себе си у индивиди, които биха могли да станат лидери в социалната сфера. Само когато разберем това, можем да получим разбиране за силното чувство за общност, което се запазва в идеалната държава на Платон, и за неговото убеждение, че човек има право да развие напълно своята индивидуалност само ако го направи чрез прераждането, достъпно за мъдростта на времето. Това показва, че човечеството по това време не е имало осъзнаване за претенциите за индивидуалност в най-пълния смисъл на думата. Това, което израсна от този вид общество в Азия, след това се установи в Европа, съчетано с християнството, премина през Средновековието и дори оцеля тук за дълъг период. Начинът на неговото оцеляване обаче се определи от факта, че ордите, които, главно от Северна и Централна Европа, се вляха в тази цивилизация - сега южноевропейска, но наследена от Азия - бяха надарени от природата със силно чувство за себе си. Тези племена поеха важната историческа задача да пренесат постигнатото от ориенталския човек с все още приглушено чувство за себе си, в пълно самосъзнание и пълноценно чувство за себе си. За блестящата цивилизация на гръците „Познай себе си!“ все още беше идеал за човешкото познание и общество. Народите, слезли от Севера през Средновековието, донесоха със себе си, като централна черта на своето същество, това чувство за себе си. То беше тяхно по природа. Въпреки че живеяха на групи, те въпреки това се стремяха да включат в собствената си личност това, което усвоиха в когнитивната и социалната сфера. По този начин се установи контрастът между общностния и

индивидуалния живот. Последното се е появило едва в хода на историята и бих казал, че е станало с помощта на създадени от човека институции.

Появявайки се по този начин в човешкото развитие, чувството за себе си е било неизбежно да се свърже с нещо друго, с което със сигурност има органична връзка. Поглеждайки още веднъж назад към характеристиките на ориенталско-гръцката цивилизация, дори такава, каквато е изглеждала на Платон, днес сме напълно наясно, че цялата тази цивилизация всъщност е била изградена върху робството, върху подчинението на голям брой хора. Много е казано от различни гледни точки за значението на робството в по-ранни времена и ако сме готови да го пресеем правилно, естествено ще открием много важно в него. Но моментът, който над всички останали е все още актуален за нашия живот днес, е именно този, за който казах, че всъщност е получил малко внимание. За обществения живот – а също и за социалния живот, който произлиза от мистериите и за чието развитие гъркът е смятал своето изкуство за тласък – пълното значение на човешкия труд в рамките на социалния ред е било напълно неосъзнато. В резултат на това те са били принудени да изключат човешкия труд от дискусията си за идеалния образ на човека.

Когато описваме ориенталско-гръцкия човек с достойнството, което му е давало властта, ние описваме нещо, което всъщност е било изградено над главите на масите, които всъщност са вършели работата. Масите са просто придатък към социалната система, която се е развила в общество, което не е абсорбирало труда в своето съществуване, тъй като е разглеждало труда и тези, които го извършват, като естествена даденост. Човешкото общество всъщност е започнало едва там, където трудът е свършил. На по-високо ниво, в по-висш психически смисъл, човекът е преживял нещо, което намира израз и в света на животните. В техния свят хранителните запаси, които при нас са част от социалната организация, се осигуряват от природата. Животното не пресмята; то прави това, което прави, от най-съкровено си същество; и специализацията е ненужна за животните. Където се случват очевидни изключения, те трябва да се разглеждат като потвърждение на правилото. Следователно можем да кажем: пренасяйки се в Европа и навлизайки все по-дълбоко в изискванията на индивидуалността, ориенталската цивилизация е поела и задачата да интегрира човешкия труд в социалната система. Когато съзнанието на човека за себе си е напълно пробудено, е напълно невъзможно да се изключи трудът от тази система.

Този проблем – който тогава не е съществувал в Гърция – се е превърнал в големия социален въпрос, около който са се водили безброй битки в Рим. Инстинктивно се е усещало, че само чрез интегриране на труда в социалната система човек може да изживее пълноценно своята личност. По този начин обаче цялата социална организация на човечеството е придобила различен аспект. В цивилизована Европа тя изглежда по-различно от това, което е имала в цивилизована Азия. Само като

погледнем назад към *развитието* на индивидуалността в Европа, ще разберем нещо от това, което многократно и с право е било подчертавано като важно, когато става въпрос за описание на източника на недостатъците на нашето време.

Тук правилно се посочва, че специфичната форма на социалния ред в наше време всъщност е била определена едва с появата на съвременните технологии и разделението на труда. Посочва се също, че съвременният капитализъм, например, е просто резултат от разделението на труда. Това, което традиционното учение на съвременната западна цивилизация има да каже по този въпрос, характеризирайки разделението на труда и неговите последици върху социалните дефицити на нашето време, е изключително важно. Но когато нещо подобно се каже и от една гледна точка е казано правилно, непредубеденият наблюдател не може да не погледне, да речем, древен Египет или древен Вавилон и да не забележи, че тези държави са съдържали градове с огромни размери и че тези постижения също са били възможни само благодарение на разделението на труда. Вчера успях да покажа, че още през единадесети век в Китай е съществувал един вид социализъм, но това сходство на повърхностните характеристики не е това, което наистина има значение. По същия начин трябва да отбележа, че разделението на труда, което в днешно време с право се разглежда като централен социален проблем, е било установено и в по-ранни епохи на човешкото развитие; Всъщност това е направило възможни ориенталските социални системи, а те от своя страна са повлияли на Европа. В Европа разделението на труда, след като в началото е било по-рядко срещано, постепенно еволюира. Бих казал: разделението на труда само по себе си е повторение на нещо, което се е случвало и в по-ранни времена; но в ориенталските цивилизации то е носило отпечатъка на общество, в което индивидуалността е все още спяща. Съвременното разделение на труда, което се появява заедно с технологиите, от друга страна, се отразява на общество от хора, които сега се стремят да разширят своята индивидуалност докрай. И отново, същият феномен се оказва, че има съвсем различно значение в различните епохи.

За ориенталския социален ред първото съображение е било да се позволи на човека да се освободи от социалните ограничения и от общностния живот. Ако искал да се издигне до по-висш духовен живот, човек наистина трябвало да намери своята индивидуалност. Европеецът от по-късна епоха вече имал това чувство за себе си и трябвало да го интегрира в социалния ред. Той трябвало да следва точно обратния път на този, следван на Изток.

Навсякъде в Европа откриваме доказателства за трудността, която мъжете изпитват при приспособяването на своята индивидуалност към социалния ред, докато някога социалната система е била такава, че мъжете са се стремили да спасят своята индивидуалност от нея. Тази трудност все още е изправена пред нас отвсякъде днес като скрито социално зло.

Когато преди няколко години често бях канен да изнасям лекции пред публика от работници, видях много доказателства, че в душите на хората съществува този проблем с артикулирането на егото в общия социален ред. Хората не са в състояние да намерят пътя от високо развитото чувство за себе си към социалния ред. И опитвайки се многократно да покажа на пролетарската публика, например, какъв би трябвало да бъде този път – как би трябвало да е различен от начините, които социалистическите или комунистическите агитатори обикновено предлагат днес – човек се натъкна на много любопитни гледни точки в последвалите дискусии. Те може да изглеждат тривиални; но едно нещо вече не е тривиално, когато осигурява движещата сила за безброй хора в живота. Така веднъж се опитах да говоря за социални проблеми в един работнически клуб. Един човек излезе напред и веднага се представи като обущар. Естествено, може да бъде изключително приятно да чуеш какво мисли такъв човек; в този случай обаче това, което не беше в състояние да мисли, беше много по-показателно от това, което наистина мислеше. Преди всичко той изложи, в явна противоположност на моите собствени възгледи, *своята* концепция за социалния ред; и след това той повтори, че е обикновен обущар: следователно в очертания от него обществен ред той никога не би могъл да се издигне до регистратор на раждания, бракове и смъртни случаи. В основата на неговия възглед обаче стоеше съвсем категоричното предположение, че той напълно би могъл да бъде министър на кабинета! Това показва какъв вид объркване произтича, когато възникне въпросът: Как егото, укрепнало в духовния живот, може да се артикулира в обществен ред?

В друга работническа асоциация (давам един или два примера, които биха могли да се умножават безкрайно), някой каза: „О, ние всъщност не искаме да бъдем бригадири; не искаме да управляваме фабриката; искаме да си останем това, което сме – прости работници; но като такива искаме всичките си права.“ Колкото и оправдано да е подобно твърдение от една гледна точка, в крайна сметка то показва липса на интерес към социалната организация, а само интерес към силно развитата личност.

Добре осъзнавам, че много хора днес не биха признали съзнателно, че това конкретно несъответствие между преживяването на себе си и социалния ред е в основата на много, всъщност почти всички наши социални недостатъци и пропуски. Но всеки, който гледа на живота с непомътен поглед, не може да избегне заключението: със сигурност сме успели да развием чувството за себе си, но не можем да го свържем с истинско прозрение за човека. Казваме думата „аз“, но не знаем как да свържем това „аз“ с човешка личност, която е напълно разбрана и напълно самоопределяща се.

Можем да преживеем това отново, когато се натъкнем на възгледи, които са много актуални, за разлика от това, което, въз основа на духовната наука, считаме за необходимо за здравето на човечеството. Водеща фигура в съвременните

образователни среди веднъж ми каза нещо много любопитно по време на посещение във Валдорфското училище. Лично разведох нашия посетител и му обясних нашите образователни методи и тяхното социално значение. Посочих, че с един здрав образователен метод от този вид, образованието на духа и душата трябва да бъде свързано с това на тялото. Всеки, който желае да преподава и образова, трябва преди всичко да знае ефекта на това или онова действие върху силите на възстановяване или упадък в човешкия организъм, човешкото тяло; той трябва да знае как упражняването или пренебрегването на паметта се изразява по-късно в живота във физически симптоми и как, просто като лекуваме живота на душата, можем постепенно да постигнем подобрене на физическите заболявания. Учителят, заключих аз, със сигурност трябва да разбира връзката на тялото с душата и духа в здраве и болест. И отговорът, който получих, беше, че за да направи това, учителят ще трябва да е лекар!

Е, до определен момент наистина би било желателно, ако случаят беше такъв. Защото, когато погледнем нашата социална система, с трудността да интегрираме Аз-а в нея, си припомняме още веднъж това, което засегнах днес във връзка с цивилизацията на два региона: Ориента, където лекарят е бил и учител и водач на народа; и Гърция, където, както показах, изкуството е имало образователно влияние. Изкуството на медицината е било свързано с всеки стремеж на духа, защото по онова време човекът е бил разглеждан, макар и само инстинктивно, като физическо, психическо и духовно цяло; в лечението, което тогава се е прилагало към душата, са били задействани сили, които са давали знания за обща терапия на човека.

Лидерите по онова време си казваха: Трябва да се опитам да излекувам човека, като го водя към истинска духовност. За да направя това, трябва да използвам лечебните сили, за да ги използвам в един сравнително нормален живот. След като разбере тези сили напълно и мога да проследя техните ефекти, това знание ще ми каже какво да правя, когато човек е болен.

От наблюдение на здравия човек, аз се уча какви сили да използвам, когато се сблъскам с болен. Болният човек е просто този, чийто организъм се е отклонил повече в едната или другата посока, отколкото в ежедневието. Знаейки как да даря здраве на човека в нормалното му състояние, аз знам и как да го лекувам, когато е болен. Знаейки коя напитка, кой ликьор ми дава това или онова прозрение за връзките между човека и природата – познавайки, т.е., ефекта на един природен продукт в сферата на познанието – ще знам и какъв ефект има той върху болен човек, ако се използва в по-голяма сила.

Тясната връзка на медицинското изкуство с образованието и развитието към духовност като цяло, която е била целта на Древния Ориент и е играла важна роля там, се появява отново като духовен остатък в гръцкия опит с изкуството. Тук целта е душата да бъде излекувана чрез изкуство. Въоръжени с това знание, все още

можем да възприемем в употребата на думата „катарзис“ във връзка с трагедията как – тъй като същата дума е била използвана във връзка с ранните мистерии, за пълното пречистване на човека при навлизане в нов живот – е възприето нещо от този смисъл. Припомня ни обаче също, че за гръцките лекари в ранния период знанието и медицината все още са вървели ръка за ръка и че в образованието, но и в популярната култура като цяло, хората са виждали нещо на по-духовно ниво, което е било свързано с медицината, нещо, което в известен смисъл е произлизало от медицината.

Трябва да изследваме тези явления от отминала епоха, ако искаме да придобием сила на душата си, така че когато съзерцаваме социалните системи в нашата епоха, да можем да имаме предвид целия човек, а също така, така че когато срещаме своите близки, не само да разгърнем силно чувство за себе си, но и да го свържем с възприятието за целия човек в тяло, душа и дух. Ако чрез напредък в духовната наука можем да направим това, ще станат достъпни, просто чрез произтичащото от това душевно настроение, начини и средства за интегриране на целия човек, но и на всички хора, в социалния ред, като по този начин се присъедини трудът към обществото по начина, който историческата еволюция във всеки случай прави необходим. Защото от това страдаме и днес: необходимостта трудът да се впише правилно в социалния ред.

Вярно е, че хората често гледат на труда като на нещо, което се влага в произведения продукт, кристализира се в него, така да се каже, и му придава стойност. Тези, които се вгледат по-внимателно обаче, ще забележат, че важното не е просто човек да работи, посвещавайки физическата си сила на обществото. Важният фактор при определянето на цената и стойността е по-скоро как работата се вписва в социалния живот като цяло. Със сигурност можем да си представим човек, който върши работа, която е фундаментално неикономична в социалния ред. Човекът може да работи усилено и може да вярва, че има право на заплащане за труда си; но когато работата му съществува в контекста на неадекватна социална система, тя често причинява повече вреда, отколкото полза. И в тази светлина трябва да се разгледа голямото количество труд в обществото, който, макар и изтощителен, всъщност е безполезен. Помислете как нашата литература непрекъснато се натрупва; тя трябва да се печата; огромно количество работа е вложено в производството на хартия, печатането и т.н., а след това, освен малката част, която оцелява, всичко трябва да се смила отново: тук се върши работа, която, бих казал, изчезва във въздуха. И ако се замислите колко много труд е изчезнал във въздуха по време на касапницата на неотдавнашната война, постепенно ще разберете, че трудът като такъв не може да претендира за абсолютна стойност, а черпи своята стойност от приноса си към живота на обществото.

Болестта, която най-силно засяга нашата епоха, обаче, е именно липсата на тази основна способност за интегриране на труда в социалния организъм, като се има

предвид фактът, че всичко, което хората правят, те всъщност го правят за другите. Трябва да се справим с това, като се научим да интегрираме собственото си индивидуално „аз“ в общността. Само като постигнем истинско разбирателство между човека и човека, така че това, от което се нуждае другият човек, да стане част от нашия собствен опит и да можем да пренесем своето „аз“ в „аз“-тата на другите, ще се справим с онези нови социални групи, които не са ни дадени от природата, а трябва да бъдат извлечени от личността на човека.

Всички наши социални потребности със сигурност произтичат от нашето „аз“. Хората усещат какво липсва в социалния ред. Това, което трябва да открием обаче, е ново разбиране за това какво всъщност означава човешкото общуване в тяло, душа и дух. Това е, което един социален ред би трябвало да може да извлече от нашето „аз“.

Голямата битка, която се води за разделението на труда – водена съвсем различно от начина, по който подобни битки са се водили някога преди под влиянието на човешката индивидуалност – е в основата на всички наши социални недостатъци. Днес ние създадохме асоциации за производство; участваме в тях, загрижени не за тяхната роля в социалния организъм, а за нашата лична позиция – и това е разбираемо. Целта ми тук не е да се оплаквам, педантично или по друг начин, от човешкия егоизъм. Целта ми е да разбера нещо, за което има значителни основания. Без това чувство за себе си не бихме напреднали към човешка свобода и достойнство. Великите духовни постижения са възможни само защото сме постигнали това чувство за себе си. Но това от своя страна трябва да намери и път към въображаемо отъждествяване с другите.

В днешно време много се говори за необходимостта от преодоляване на индивидуализма. Не това е важното. Важното е да се открие обществото в самия човек. Ориенталският човек е трябвало да открие човека в обществото. Ние трябва да открием обществото в човека. Можем да го направим само като разширим живота на душата във всички посоки.

Ето защо в края на една от моите мистерии се опитах да представя сцена, показваща как човек успява да постигне вътрешно преживяване на различните форми на човечеството. Тези различия съществуват извън нас. В обществото диференциацията е необходима; всеки от нас трябва да има своята професия. Ако обаче намерим правилния мост между човек и човек, можем да изпитаме в себе си всичко, което е отделно в социалния свят отвън – всяка отделна професия. След като тази социална система се осъществи в нас, след като можем да изпитаме реалността на обществото в себе си, ще можем да следваме обратния път, за който говорих: пътят от индивида към социалния ред. Това обаче ще означава също, че всичко, свързано с индивида – днес можем да посочим труда; през следващите два дни ще разгледаме капитала – е способно да намери своето място в човешкото общество. В кооперациите, във формирането на тръстове и комбинати, в

синдикалното движение, навсякъде чувстваме нужда да намерим изход от себе си към обединение с другите. Но точно тук е голямата борба на днешния ден: да дадем възможност на това, което съществува около нас, наистина да се вкорени в нас. Както вече беше посочено, имаше време, не чак толкова далеч зад нас – достатъчно е да се върнем назад към тринадесети век – когато човекът беше свързан с продукта на своя труд и изработването на всеки ключ и всяка ключалка доставяше удоволствие, защото производителят влагаше в него нещо от собствената си субстанция. Наследството на по-ранен социален ред все още оставяше своя отпечатък върху продукта. С все още не напълно пробудена индивидуалност, хората все още приемаха обществото. Оттогава индивидуалността достигна своя зенит с напредъка на технологиите. В крайна сметка, човекът днес често е изключително отдалечен от продукта на своя труд, дори когато работата му е в духовната сфера. Това, което вършим във външния свят, трябва да се вкорени в нас и да се свърже с нашата индивидуалност. Това обаче ще се случи само ако развием живота на душата във всяко едно отношение по начина, който описах през последните няколко дни. Защото, ако развием живота на душата, интересът ни към всичко, което съществува около нас, ще се разпали отново.

В тази чисто интелектуална епоха срещате много хора, които намират собствената си професия за безинтересна. Може би е станало така. Трябва да дойде време, отново, когато всеки детайл от живота ще стане интересен. Докато преди интересна беше природата на предметите, в бъдеще интересът ще се състои в това да знаем как всяка наша дейност е вплетена в социалната организация на човечеството. Докато преди гледахме продукта, сега ще гледаме човека, който се нуждае от продукта. Докато преди продуктът беше обичан, любовта към човека и братството между хората сега ще могат да се проявят в развитата душа, така че хората ще знаят причината за своите задължения.

Всичко това обаче трябва да завладее душата, преди хората да се опитат да разберат специфичните социални недостатъци на нашето време. От тази гледна точка също трябва да вземем предвид, че Европа все още е ангажирана в борбата си за човешка индивидуалност срещу силите в нейната духовна традиция, които продължават да произтичат от Азия – от основи, съвсем различни от тези, които съществуват днес, основи, които са се вкоренили в душите на хората, но във време, когато пълната индивидуалност все още не е била постигната.

Така настоящето време заема позиция не само между абстрактните понятия за индивидуалност и общност, но и в центъра на нещо, което прониква в човешката душа и подтиква всяко отделно човешко същество днес към действие в защита на неговата индивидуалност. Ние сме едва в началото на пътя, който води към откриването на правилната връзка между „аз“ и „общност“. Именно от този факт произтичат недостатъците на времето, които поради тази причина не е необходимо да изброявам.

Осъзнавайки тази психологическа основа, тази духовна основа, ще можем да видим в правилната им светлина много от нуждите, недостатъците и страданията, пред които сме изправени в обществото днес. За да си проправим път към тази светлина, ни е необходима смелост. Едва тогава ще знаем дали песимизмът, изразен от Херман Грим в такава крайна форма, е оправдан и дали хората са оправдани да казват: Остават само сили на упадък в...

европейска цивилизация, човек може да бъде само песимистично настроен: датата за масово самоубийство трябва да бъде определена.

Всъщност това е въпросът: дали всички азиатски черти, които Европа *е трябвало да завладее, са били* наистина завладени, така че след като е открила себе си, Европа сега може, от центъра на световното развитие, да постигне разбирателство и с Изтока.

Именно от подобна гледна точка трябва да се замислим дали това, което трябва да видим, е нещото, което Херман Грим е имал предвид, или дали не сме оправдани да мислим, че човечеството все още може, чрез развитието на това, което спи в душата му, да се окаже способно да избере време, когато ще бъде постигнато разбиране, и че това, пред което сме изправени, не е смъртта на тази европейска цивилизация, а нейното прераждане.

Дали и доколко това е възможно ще бъде разгледано, поне накратко, в останалите лекции.

9. Перспективи за неговото решение (Европа-Америка)

Ако търсите в рамките на настоящата социална система сили, които вдъхват доверие, ще трябва да търсите на скрити места. Социалните проблеми и недостатъци са твърде очевидни; перспективите, поне реалните, са в по-малка степен.

Разбира се, има самозаблудници, в по-голям или по-малък мащаб, които дори пред лицето на сериозните трудности на настоящето търсят спасение в тази или онази рецепта; те измислят всякакви социални институции, в които твърдят, че човечеството, или поне част от човечеството, би просперирало по-добре от всякога. Струва ми се обаче, че в днешно време сме станали толкова умни, ако мога така да се изразя, че е сравнително лесно да се изработи, на предполагаема национална основа, всякакъв вид социална система. Днес е възможно да се запознаем с доста социални системи, защитавани от различните оттенъци на партийните мнения, без да открием нещо наистина лошо в тях; и въпреки това не очакваме нищо особено от тях. Разбира се, всеки, който разглежда днешното общество не просто като суровина за социологически теории, а от гледна точка на познанието за човека, може да говори за появата на социални перспективи само когато човекът е способен отново да се доближи до истинското си аз.

Най-важното на този етап не е измислянето на институции, а възможността да се открие човекът и да се включи в социалните институции, които обитаваме. И на този етап дори трябва да се признае, че когато стане възможно да се открие човекът в рамките на социалния ред – или, в днешно време, в рамките на социалния *хаос* – тогава всяка дадена институция може да служи на същата цел, горе-долу. Факт е, че човечеството може да просперира социално по всевъзможни начини, в рамките на най-разнообразни институции.

Днес важни са човешките същества, а не само институциите. Поради тази причина, с книгата си *„Тройната общност“* предизвиках известно *удовлетворение, особено в среди, където социалният проблем е по-задълбочен, отколкото смислен*, като не просто показвах как дадена институция може да бъде различна. Вместо това, твърдах, че в днешно време много зависи от това дали човекът, който трябва да управлява бизнес, например, е способен да вложи цялата си личност, директно или чрез асистенти, в работата си, така че да се доближи до тях, като обсъди с тях, като човек, всичко, което се случва в бизнеса, от закупуването на суровината до предлагането на готовия продукт на пазара и начините, по които той достига до потребителя. Ако многократно обсъждате тази производствена верига със служителите си по начин, съобразен с човешките съображения, вие установявате основа, върху която можете да изградите другите неща, които са социално желателни и към които си струва да се стремим днес.

И все пак не е достатъчно да се говори с хората технически по този начин; необходимо е нещо повече. Това, за което искам да говоря днес, е необходимо, ако искаме отново да имаме надежда в перспективите на обществото.

Дълго време е било широко разпространено мнението, че човекът, който е лидер в социалната сфера, трябва преди всичко да установи контакт с масите. Усилия в тази насока са полагани през целия деветнадесети век. И тъй като социалният проблем ставал все по-належащ, можело е да се видят хора, работещи във фабрики с месеци, опитвайки се да опознаят живота на работниците. Имало е висши държавни служители, които, след като са достигнали пенсионна възраст и по този начин са завършили работата си в обществото, са отивали сред трудещите се и са били изумени да открият какво е всъщност там. Накратко, отдавна се полагат усилия да се опознае обикновеният човек и по-специално пролетариатът. Можем да кажем също, че постиженията на нашата литература и изкуство в това отношение са значителни. Начинът на съществуване на работниците и масите като цяло, често впечатляващо представен чрез произведения на изкуството и литературата, със сигурност заслужава пълно признание. При основните проблеми на настоящето обаче най-важното не е всъщност лидерите да знаят какво се случва сред работниците или масите като цяло. По принцип, много малко зависи от нашето художествено изобразяване, отвътре, на живота на масите: страданията и грижите, които ги измъчват, техните борби, техните идеи и цели и т.н. Бих казал:

Това, от което се нуждаем днес, не е толкова начин да разберем масите, колкото начин да бъдем разбрани *от* тях; да влезем във фабриката и бизнеса, какъвто и да е той, и да можем да говорим по такъв начин, че да не ни възприемат като академици, „образовани“ или теоретици, а като хора, които имат какво да кажат, което се обръща към човешките души.

Отдавна се правят похвални опити за създаване на институции за образование за възрастни, до университетско ниво. Това, което се предоставя на хората по този начин, вярно е, че ги интересува за известно време поради пикантността на много научни резултати; има известно вълнение, ако лекцията е илюстрирана с диапозитиви или ако водим хората в зоологически градини и други подобни. Но не бива да се заблуждаваме, че това наистина докосва душите им или сърцата им. За да направим *това*, трябва да имаме какво да кажем за отношението на човека към съществуването като цяло. По този въпрос е вярно, че водещите личности днес все още имат доста странни мнения. Те смятат, че масите не се интересуват истински от „философски въпроси“, както ги наричат. Но те се интересуват! Ако само можете да намерите правилния език, за да го изразите, тогава очите светват и сърцата се разгръщат. Например, ако започнете със съвсем прости научни факти и знаете как да боравите с тях по такъв начин, че от вашите размисли в крайна сметка да изплуват човешката същност и човешката съдба; И ако покажете на хората, че това, което казвате, е основателно и същевременно, че не е фрагментарно знание, което

в най-добрия случай може да ни занимава в моментите на свободно време, а нещо, което човек може да усвои като храна за душата си – само ако успеете да направите това, ще сте поставили началото на създаването на доверие между хората, както ги наричат, и лидерите. Днес е възможно да се говори от партийна гледна точка, да се предоставят на хората понятия като „капитализъм“, „труд“, „принадена стойност“ и други подобни: хората постепенно ще усвоят тези понятия и тогава можете да говорите по партийна линия. Но по този начин няма да предоставите на хората системи, в които те могат да участват с цялата си човечност, нито ще им дадете възможност да сътрудничат в създаването на обществото, на което трябва да се надяваме, ако искаме силите на прогреса, а не тези на упадък, да надделят.

Ако искате, скоро можете да видите каква е реалната ситуация днес и къде се появяват истинските пречки и ограничения. Няколко години бях преподавател в работнически колеж, където трябваше да преподавам всякакви предмети. Никога не съм се подчинявал на никоя партийна догма; в същото време никога не съм срещал съпротива от страна на работник срещу разбирането, когато представях историята например по такъв начин, че във всяка точка да разкривам, че тя не е нещо, което може да бъде разбрано чрез историко-материалистично тълкуване, а нещо, в което действат духовни сили и духовни импулси. Дори успях да предизвикам известно разбиране защо Маркс, чиито идеи бяха добре познати на членовете на моята аудитория, е стигнал до възгледа, наречен „исторически материализъм“, възгледа, който разглежда всички духовни явления просто като ефект на механистични и икономически фактори и други подобни. Успях да им покажа, че това е така, защото всъщност от около шестнадесети век нататък все повече се проявяват силите, които са направили *икономическия* живот доминиращ и решаващ. Вследствие на това, изкуството, науката и всичко останало наистина изглеждат като – и в известен смисъл дори са – резултати от икономическия живот, механистичен живот. Маркс е допуснал грешката, защото е бил запознат само с модерната история.

Не искам да споря за едната или другата гледна точка, а просто да отбележа, че дори този момент беше разбран. Не липсва на увереност от страна на публиката направи невъзможно моето популярно обучение, а фактът, че един ден властите забелязаха: преподаването тук не е в съответствие с партийната догма; вместо това, това, което се представя като илюстрация, е извлечено, доколкото е известно и преценено от учителя, от това, което се харесва на човешката природа. И те се разтревожиха да не би публиката да се увеличи. Един ден техният пратеник се яви на събрание, свикано за тази цел, за да проучи дали съм годен да бъда учител в работническия педагогически колеж. Появи се един от работническите лидери. И когато коментирах, че ако принципът на прогреса трябва да се установи в тези среди, тогава учителят трябва поне да има свобода да преподава както желае,

представителят отговори: „Свободата е нещо, което не признаваме! Ние признаваме само правилната принуда.“

Това беше отношението, което доведе до изключването ми от преподавателския състав на този работнически педагогически колеж. От моя гледна точка обаче това беше наистина просветляващо преживяване. Не толкова самото изключване, колкото предшестващото го запознанство с голямото разнообразие от хора, които съставляват съвременния пролетариат. Просветляващо преживяване, защото можеше да видиш, че ако само говориш от цялата си човечност, така че слушателите ти...

усещат, че им казвате нещо, което достига до сърцата им и засяга човешкото и земното им същество, те ще считат мисленето, когато то произтича от философия на живота, за най-важното нещо, което може да им бъде предложено. Днес съществува усещането, че просвещението – не в партиен смисъл, а в общочовешки смисъл – трябва да се разпространи сред масите. Хората копнеят, повече или по-малко несъзнателно, за нещо, което произтича от наистина широкообхватна философия на живота.

И как би могло да бъде иначе? Защото в края на краищата огромни части от човечеството днес са заети по такъв начин, че работата им не може да ги заинтересува. Те я вършат сякаш са изправени пред нещо, което няма никаква връзка с тяхната човечност. Следователно, въпреки че клубовете, гилдиите и съюзите, които обикновено се формират в тези среди, наистина са организирани на базата на различните занаяти – има синдикати на металургичните работници, синдикати на печатарите и т.н. – по същество те имат изненадващо малко общо с производството. Те са загрижени предимно за елемента в материалната сфера на живота, който е от общ човешки интерес – с потреблението и задоволяването на човешките нужди. Човечеството е трябвало да се примири с производството, но не в същата степен с потреблението. И толкова голям брой хора са изправени пред работа в момента, която ги обръща обратно към самите тях. Тяхната среда не може да ги интересува, нито това, което правят от сутрин до вечер, освен ако не им бъде представено по начин, който им *позволява* да я намерят за интересна; Това, което ги интересува преди всичко – и оттук трябва да започнем – е това, пред което се изправя човек, когато е сам със себе си след работа и може просто да съсредоточи вниманието си върху собствената си човечност. Трябва също да признаем, че когато изследваме социалния хаос на нашето време, можем съвсем ясно да видим, че има и много хора на ръководни позиции, които са откъснати от пряк интерес и връзка с това, което правят. Не би трябвало да е просто публична тайна, а нещо, известно на възможно най-широки кръгове, че дори хора, чиято работа е интелектуална, често имат толкова малък интерес към професията си, че и те са принудени да чакат до края на работното време, за да преследват истинските си и човешки интереси.

Именно поради тази причина е очевидно, че трябва да осигурим на хората неща с човешка значимост, ако искаме да изградим основа за социален оптимизъм.

В интелектуалния сектор на цивилизацията сме постигнали изключително много. Днес можем да посочим всички неща, които човешкият интелект е постигнал. И несъмнено хората могат да научат огромно количество, когато ги запознаем с резултатите от човешките постижения в науката и изкуството. Но това не е въпросът; въпросът е, че трябва да сме способни не само да разпространяваме интелектуалната култура, като основа за социални структури, но и да вълнуваме хората, да ги вдъхновяваме – не като произвеждаме грандиозни изказвания или всестранно завършени периоди, а като имаме какво да кажем, нещо, което кара хората да чувстват: Това докосва моята човечност.

Ако, от друга страна, отидем при хора с философия на живота, извлечена от това, което е популярно сега и от това, което е признато за истина от нашите превъзходни природни науки, веднага можете да видите колко е невъзможно всъщност да завладеете сърцата на хората с нея и да им дадете нещо, което докосва тяхната човечност. Мъжете винаги ще смятат това, което обикновено им се дава, за нещо повърхностно. По-специално, това, което човек ще каже, ако е готов да говори свободно – защото сте спечелили доверието му по други начини – е: „Всичко това е много добре: но първо, ние не можем наистина да разберем какво казвате, защото толкова много от него изисква специална подготовка; и второ, не е достатъчно праволинейно за нас; има нещо, което ни казва: Няма път!“ Чувал съм много хора да говорят така за колежа за образование за възрастни, обществените библиотеки и други подобни, каквито са днес. Ако сега се стремим да основаваме този опит на подход към обществото, трябва да потърсим по-задълбочено причините за трудността. И тук отново съм принуден да въведа – в скоби, така да се каже – част от философията на живота.

Когато, както често сме правили през последните няколко дни, погледнем към азиатските цивилизации, толкова много наследства от които са оцелели в нашите училища (дори в нашите средни училища и университети), откриваме там, поне там, където културата е била в разцвета си, нещо, което все още трябва да е от безценна стойност за нас днес. Неговата характерна черта е, че познанието за света и философията на живота, открити там, са били възприети от човешкия *дух*; и това от своя страна се е развило в *интелекта*, който описах като специфичната сила на модерното време. Нашият съвременен високо развит интелект е по същество късно развитие на това, което на Изток е било подобно на сън ясновидство. Това подобно на сън ясновидство е отхвърлило директния си поглед към външния свят и еволюирало в нашия вътрешен логически ред - във великото съвременно средство за придобиване на знания за природата.

И в крайна сметка трябва да признаем, в средата на философската комуникация в Европа днес, още едно наследство от Ориента. Не само средновековните

схоластици все още са използвали думи, понятия и идеи, пропити със сили на душата, произлизащи от Изтока; ние самите, колкото и да го отричаме, говорим, дори в химията и физиката, на език, който не бихме използвали, ако образованието ни, чак до университетско ниво, не беше обусловено от нещо, произлизащо от Ориента.

Но превръщайки се в интелект, това ранно ясновидство едновременно с това е хвърлило и друг филиз, който е повлиял по много начини на миросгледа на масите. То е породило възгледи, които в по-голямата си част вече са изчезнали в Европа днес, възгледи, които са били изкоренени от съвременното начално образование и от които са оцелели само следи сред най-необразованите класи. Докато от една страна интелектът се е развивал до удивителни висоти, дълбоко сред хората се е развило (и то много повече, отколкото съвременната психология е разкрила) нещо, което е проектирало определени субективни преживявания, съвсем неволно, върху външния свят. Те са приемали най-разнообразни форми, но всички те могат да бъдат обхванати от една-единствена дума „суеверие“. Суетството, което означава проекцията на субективни преживявания навън в пространството и времето, е играло много по-голяма роля в развитието на човечеството, отколкото се смята днес. Дори хора, които са само наполовина образовани, сега могат да разпознаят вярата в духове като суетство; въпреки това в нас все още съществуват, атавистично, много от чувствата, развили се под влиянието на тази вяра. Доколкото сме потомци на ориенталското човечество и в това отношение, ние действаме в нашето изкуство и в други клонове на живота поне с чувствата, които произтичат от това течение в човешкото развитие.

Възможно е да се изследва какво изниква от дълбините на социалното човечество, така да се каже, в настоящето; да се погледне човекът, развил се от техническия и механичен свят на съвременното време; да се погледне в сърцето и в качествата на душата му. И всеки, който го направи, ще види, че този човек – който не е преминал през процеса, който прави интелекта изключително ценен за нас днес, процеса на средно и университетско образование – няма истински личен интерес към всичко, което може да се постигне в сферата на интелигентността; това, което той притежава, е нещо съвсем различно. Бих казал: Нещо елементарно се разкрива в такъв човек, бликащо от дълбините, които изплуват на повърхността в нашия социален ред – нещо елементарно, което в днешна Европа е съвсем неадекватно разбрано, защото по същество е нещо ново. Но когато бъде *разбрано*, то може да ни покаже правилния начин да донесем философия на живота на масите.

Всеки днес, който, израствайки сред човечеството, няма допир с нашето наследство от Ориента и по този начин е хвърлен обратно върху себе си, както е работният човек и много членове на висшите класи, не се интересува преди всичко от интелекта. За него преди всичко го интересува *волята* - а волята е нещо, което се издига в душата от дълбоко отдолу, нещо, което извира изключително от самия

човек. Тъй като този факт, разбира се, е бил забелязан повърхностно, днес съществува известен копнеж да се разглежда човекът като същество на волята. Много хора наистина вярват, че могат да говорят на масите с философски термини само ако се занимават предимно с елемента на волята в човека. В резултат на подобни копнежи се е стигнало дотам - както често се случва - че хората са описали на масите „примитивна култура“, в която човекът все още е създание на инстинкта. Те описват на работния човек как тези примитивни хора са живели при прости обстоятелства и след това се опитват да направят изводи за това какъв трябва да бъде социалният ред днес. В днешното начално образование се отделя много време за описание на условията на живот на тези примитивни, инстинктивни хора. Съществуват и много други доказателства за съществуването на определена инстинктивна склонност да се изтъква елементът на волята, когато хората са призовани да изложат философия на живота.

Вярно е, че от известен апетит за сензационно, съвременният човек приема тези описания; до известна степен той също така чувства в собственото си същество, което не е достигнало по-високо ниво на образование, нещо подобно на този инстинктивен елемент в човешката природа. Но ако искате да стоплите хората, ако искате да предпазите душите им от изсъхване, ако искате да осъществите контакт с целия човек, тогава подобни разкази няма да ви помогнат.

Защо е така? Защото, когато сте достигнали върховете на науката и сте придобили това, което науката в момента приема за истина, вие развивате, просто правейки това, нещо, което наистина представлява съвременно суеверие. Вярно е, че то все още не е признато за такова; но точно както образованият човек от по-ново време се е научил да смята старата вяра в духове за суеверие, така до известна степен масите днес – сякаш пророчески, гледайки в бъдещето – смятат за вид суеверие идеите, понятията и представите, които ние твърдим за тези примитивни условия на човечеството.

Какво *твърдим* ние? Твърдим, че човечеството първоначално е било управлявано от инстинктивни нагони. Те са нещо доста неясно, действащо в несъзнателни области, които хората не са склонни да дефинират по-точно; те включват инстинктите, които се срещат и при животните, и всичко неопределено в човешките чувства и волеви изрази. Хората посочват елемента на естественото същество, действащ в човека. Много мислители днес смятат за идеал да изобразяват човека по такъв начин, че това, което е вътре в него, да бъде представено, доколкото е възможно, от гледна точка на материални процеси, само че издигнато до онези неопределени понятия, които наричаме нагони или инстинкти.

Нека обаче си спомним гледната точка за вътрешната структура на човека, която развих през последните няколко дни. Показах как упражненията на духовната наука, чрез развиване на човека, му дават възможност наистина да види вътрешността на себе си. По този начин той достига до етапа на съзерцание на

вътрешния си организъм, не както прави съвременният физиолог или анатом отвън, а по такъв начин, че частите на организма могат да бъдат преживени вътрешно. Когато сте пробили рефлексора на паметта, можете да погледнете надолу към белите дробове, сърцето и т.н. като нещо, чиято физическа структура е просто външен израз или проявление на духовното – на онзи духовен елемент, който успях да представя като световна памет, свързана с великия космос.

Това може да се усети от самия човек, който днес е хвърлен назад от работата си върху себе си. Навсякъде той копнее да го разбере. Но ние постигаме това разбиране само когато ясно осъзнаем какво всъщност правим, когато възприемем в неговата духовна същност елемента на духа и душата, който се намира в нас – който дори не е наша собственост и не принадлежи на нашата човешка личност, а който е, така да се каже, пропастта, която космосът изпраща в нас като човешки същества. Човек може да опознае човека само когато, вглеждайки се в себе си, открие като основна субстанция на своето физическо същество духовен елемент. След като осъзнаем това обаче, ние също знаем, че да говорим за нагони, инстинкти и всички други неща, за които хората постоянно говорят в днешно време, означава да поставим нещо пред нашата истинска вътрешна природа, точно както суеверието някога е поставяло призраци пред външната природа. Когато говорим за нагони, инстинкти и други подобни в човека, имаме предвид само психиката, замъглена, така да се каже, от нашия собствен мироглед. Говорейки за нашата човешка същност такава, каквато е в действителност, трябва да игнорираме тези призраци, които наричаме инстинктивни нагони, страсти и други подобни, и да прозрем през тях реалността. Трябва да оставим зад гърба си призраците в нас, представени от всички тези определения за нагони, похоти, страсти, воля и други подобни, по същия начин, както сме оставили зад гърба си призраците в сферата на външния, естествен ред. С тези призраци ние сме поставили нещо отвътре пред външната природа и по този начин сме проектирали субективното върху обективната сфера. Днес ние създаваме нещо, което обективно е с духовна природа, сякаш е нещо материално; нашите нагони и инстинкти, както обикновено се определят, са материализирани и интернализирани призраци, които замъгляват истинската духовна сфера. Това е нещо, което, като когнитивен факт, е малко разбирано в днешно време, въпреки че се *усеща*, когато с истинско познание за човека се стремим да се обърнем към всеки, който от дълбините на своето несъзнавано – а в дълбините на това несъзнавано се крие духовната сфера – инстинктивно чувства: Не ми говори за материализираните си призраци! Трябва да ми кажеш нещо за начина, по който човекът и космосът са израснали заедно.

Ако имате чувство за обществото, ще се радвате на преживявания като това, което имах преди няколко седмици, когато изнасях лекция пред група работници. Първоначално трябваше да говоря за политическа икономия. Но винаги уреждам публиката сама да избере темата; преди да започне лекцията, им я давам или да ми

я кажат, така че знанията, които им се предават, да са от вид, който самите те определят. По този повод един работник извади брой от нашето списание „Тримата“ . Той каза, че е чел моя статия в него, но не може да разбере съвсем каква е всъщност планетата, която е предшествовала Земята, впоследствие е потънала в тъмнина и накрая е дала началото на Земята. Успях да изложа на този човек, по ясен и прост начин, обяснение от гледна точка на духовната наука. И можехте да видите, че докато ако говорите сухо, с абстрактни понятия, те може да си помислят: Тук няма много за нас! И все пак, когато говорите за подобни неща, очите им светват, защото чувстват, че това е нещо, с което душите им могат да се хранят, точно както телата им се хранят с това, което ядат. Как светват очите им, когато им дадете нещо, което завладява цялата им личност, сърцето и душата им – нещо, което не е просто *концепция* за живота, а *мироглед* , *философия* на живота в смисъл, че наистина съдържа живот и може да събуди ентузиазъм, дори когато работникът идва директно от машината.

И аз със сигурност вярвам, че първо трябва да се упражни социално влияние от този вид, преди да можем да спечелим хората по някакъв друг начин – а те трябва *да бъдат* спечелени – за да се установят подходящите социални структури. Колко време ще отнеме това зависи от решителността на мъжете. Знам, че много хора казват: „О, вие ни подвеждате с нещо, което ще се осъществи едва след четиристотин или петстотин години.“ На това винаги отговарям: „Съвсем вярно, ако не достатъчно хора го искат; но в дела от този род важното не е да се изчислява колко време може да отнеме на хората да достигнат до тези социални структури, а да се изостави пресмятането и да се доверим на волята.“ Ако волята е налице в достатъчно голям брой хора, можем да се надяваме да постигнем, за не твърде дълъг период от време, това, което иначе бихме предположили интелектуално, че би отнело векове. Нищо не е по-голяма пречка за постигането на тези социални конфигурации от колебанието, което произтича от подобни пресмятания. Трябва да започнете не като се тревожите за резултатите от интелектуалните пресмятания, а като се опитате да се доближите до човека. Тогава ще видите, че с философия на живота, която не поставя материализирани призрци пред душите на хората, а им разкрива връзката на човека с космоса, скоро ще срещнете признателен прием. Днес обичайният прием, който ще получите, е следният: Ако представите този вид философия на живота на онези, които са професионално квалифицирани да я преценят, те ще я сравнят с това, което вече съществува, и след това ще заемат мнението, че е аматьорска, дилетантска и т.н. Или ще се случи обратното: Вие искате да говорите за тези неща, които така засягат най-съкровената същност на човека, че стремежи, инстинкти и други подобни се одухотворяват, и се чувствате задължени да възприемете научните форми на изразяване, обичайни днес; в противен случай това, което имате да кажете, ще бъде отхвърлено, преди да започнете. Но ако ги възприемете, тогава ще ви кажат, че говорите език, който не е

за хората. Вие вече знаехте това. Ето защо, когато говорите с хора, които очакват много от тези с научно образование, вие го поставяте в съвсем различни контексти на идеи. Казаното обаче е абсолютно същото. И така осъзнавате, че човекът, чийто интелект не е бил научен да се движи по няколко конкретни линии чрез специфичното си интелектуално обучение, *ще* го разбере. Вярно е, че първо ще трябва да оставим зад гърба си епоха, в която заради това човек може да бъде изгонен от работническите учебни заведения от онези, които се смятат за истински водачи на народа.

Тогава трябваше да ви покажа, че поради самата природа на човешките маси, днес трябва да съществува философия на живота под формата на антропософски ориентирана духовна наука. Защото само от такава философия, която наистина може да говори за духовната сфера, говорейки за човека, може да възникне надежда за постигане на социално разбирателство. И тогава, от това социално разбирателство, когато хората се разбират помежду си, можем да продължим напред към други неща.

Можем да се надяваме на това. Тази надежда е присъща на нас в Централна Европа, където през целия деветнадесети век най-добрите умове са търсели метод на образование, чрез който би било възможно да се овладее детето, така да се каже, в сферата на волята. Те са осъзнавали, че съвременният човек трябва да бъде обхванат от волята си. Разбира се, те не са виждали това толкова ясно, колкото може да се види с помощта на философията на живота, която предлагам. Но са имали представа за това. Ето защо са се напънали да намерят интелектуални методи, които биха им позволили да достигнат до волята на детето чрез неговите идеи, да овладеят волята му чрез неговите мисловни сили. И огромно количество добро е постигнато в Централна Европа, в резултат на немския дух - това е напълно признато на Запад, или поне до Първата световна война. В Англия винаги е било обръщано внимание на начина, по който в Централна Европа хората са се опитвали да овладеят волята косвено, чрез педагогически метод, и как това е било пренесено в Англия. Това винаги е било признавано и описвано.

Когато обаче отидем още по-на запад, в Америка, откриваме, че поради обстоятелствата на духовната география там са развили отделна форма на примитивна философия на живота – ако мога така да се изразя без обида – която въпреки това носи в себе си поразителни потенциали за бъдещето. Откриваме например, че в Америка, когато образованите хора обобщават какво мислят за човешките същества, те ще кажат: Това, което човек изработва интелектуално, зависи от политическата партия, към която обстоятелствата са го довели, и от църквата, към която принадлежи. Отразявайки мненията на своята църква, класа или партия, той, разбира се, използва интелекта си; истинският източник обаче не е интелектът, а волята. Отново и отново можем да видим американски писатели, които посочват волята на човека като негова основна субстанция. Съвременните

американци обичат да цитират писатели, които казват: Интелектът в днешно време не е нищо друго освен държавен министър, а волята е владетелят – въпреки че, както е казал Карлайл, интелектът може да е скъп министър.

Освен това, този възглед не е измислена абстракция, а нещо, което е в основата на образованите американци. Дори физиолозите там говорят по този начин. Всеки, който има ухо за подобни неща, може да забележи съществена разлика между езика на физиолозите в Европа и този на физиолозите в Америка. Там хората изрично обсъждат как мозъкът на човек се оформя от положението му в света. Те смятат мозъка за механизъм, който зависи, дори до речевите си центрове, от компанията, в която се държи човек, от степента, в която се справя в живота и т.н. Следователно те виждат развитието на волята в света като основен аспект на човека и разглеждат всички продукти на мозъка като подчинени, като нещо, което по същество има много малко общо с индивидуалността на човека. Тези хора казват: Ако искате да откриете индивидуалността на един човек, трябва да изследвате волята му и да видите как се е развила в детството му, в контекста на семейството му, църквата му, политическата му принадлежност и т.н.; и след това помислете как той придобива интелект, който – както е казал един американец – има приблизително толкова общо с неговата същност, колкото конят, който яздите, има общо с ездача.

Въпреки че наследството на Изтока се е разпростряло чак до Америка, там имаме, произлизащо директно от образованите среди, нещо, което в Европа се крие в подземните дълбини на човешкото съществуване. Нашата собствена Америка, така да се каже, Америка, която е в Европа, е инстинктивната насоченост на човечеството към волята и по този начин към много голяма класа хора тук. Това ни дава и основата, върху която Европа трябва действително да постигне разбирателство с Америка, ако искаме да се осъществи световно социално сближаване.

Наистина откриваме, че голяма част от разработеното от американците представлява примитивна форма на упражненията, чрез които се постига духовно виждане. Така виждаме американците многократно да препоръчват самоконтрола, самодисциплината и самообразованието като изключително важни: важното не е да си научил нещо, а да го вложиш във волята си чрез постоянно повторение на дадено упражнение. Ние познаваме ефекта от ритмичното повтаряне на понятия и знаем как влиянието, оказвано по този начин върху истинския център на човека, от своя страна се отразява на волята. Понякога това съзнателно насочване към това, което за съвременния човек трябва да представлява най-съкровената същност на неговото същество, приема любопитни форми.

И именно от такова сближаване ще можем да развием по-нататъшното осъзнаване, че трябва да преминем през съзерцание на волята, за да достигнем до духовния елемент на човека. Следва перспективата за философия на живота, която (въпреки

че работещият човек не може да не бъде материалистичен в момента) все пак може да бъде такава, каквато я изложих тук - сила, която може да се развие от самите социални условия, така да се каже, именно чрез сближаване между Европа и Америка.

Именно в Централна Европа най-добрите умове са търсели интелектуални теми, които биха могли да завладеят темперамента, волевата страна на децата.

Централноевропейските педагози през деветнадесети век са се опитвали да открият изкуството да улавят волята, като започват от интелекта. Но те не са стигнали отвъд абстрактното мислене, което тогава не е достигнало до живата мисъл. Те все още са били обсебени от ориенталския свят и неговото наследство и въз основа на това ранно ориенталско наследство са се стремили да завладеят волята.

След това дойде огромна маса от човечество, която направи волята суверенна навсякъде. И днес живеем в период, който контрастира с по-ранна епоха, когато съществуваша сила, която поддържаша социалния ред. Дори онези от нас, чиито възгледи не са реакционни, не могат да не разберат, че в по-ранни времена един принц е посещавал същата проповед като най-нисшия селянин в областта; и човекът, който е говорил от духовния живот, от името на всички, е имал нещо да каже, което е засягало всички. Съвсем ясен публичен образ за консолидирането на социалните порядки чрез духа определено е съществувал в тези по-ранни периоди. Това е било определено наследство от Ориента, този образ, който се възприема от главата и едва по-късно потъва в сърцето. Сега се появи нещо друго, нещо, което извира от волята. Трябва отново да намерим начин да говорим философски, от дух, който обхваща всички нас, от най-необразованите до най-образованите. Само по този начин можем да работим заедно, да мислим, да чувстваме и да желаем заедно, за да установим в настоящето социалните перспективи за бъдещето.

Това ще се случи, ако успеем да създадем сближаване между зародишните начала в Европа, както бяха описани през последните няколко дни, и това, което се е появило в Америка, на по-високо ниво на цивилизация, така да се каже, сред образованите хора като цяло. Сближаването, насочено към движение на запад, ще създаде основа за разбиране на развитието на духа на Запад.

Само ако ние, като западни хора, покажем, че сме способни, от това, което можем да възприемем в себе си, да извикаме нещо духовно и да противопоставим на ориенталския дух, който днес е в състояние на упадък, европейско-американски дух, ще бъде възможна световна икономика и световна търговия, каквито днес съществуват само външно, в рамките на истинско доверие между хората. Днес, въпреки че азияецът търгува под една или друга форма с нас, западните хора, в сърцето му все още има чувството: Вашите машини не ни впечатляват! С тях вие се превръщате в интелектуализирани машини; такива хора сте вие вътре. Дори рентгеновите лъчи не ги впечатляват. Ориенталецът ще каже: С тяхна помощ можете

да погледнете физически вътре в човека; но това, което е наистина важно, не изисква апарат, то произтича от нашето ясновидско вътрешно аз. Независимо дали е легитимно или не, това е отношението на Ориента. Те имат дълбока вяра в духа в човешката природа и гледат с презрение на всичко, което приема ограниченията, както им се струва, на технологиите и машините, по такъв начин, че самият човек действа в обществото като зъбно колело в машина.

Разликата между нас и Ориента ще бъде преодоляна само когато ние самите създадем духовно измерение в нашата философия на живота, върху основи, каквито описах, съчетаващи духа на Европа и Америка. Това обаче ще изисква от света да се вгледа по-внимателно в Централна Европа, която е стигнала най-далеч в еволюцията на интелекта към живата мисъл. Именно хората от началото на деветнадесети век – Хегел, Фихте, Шелинг – са стигнали най-далеч в еволюцията на мисълта към живота. Поне те са вярвали, че в това, което са преживявали като субстанция на света, макар и в мисли, които са били все още абстрактни, имат нещо жизнено и духовно. Това, което са имали, разбира се, е било само зародиш *на* жизнената мисъл. Ето защо самата Централна Европа е изоставила пътищата, които е следвала. Те трябва да бъдат преоткрити, като мисълта стане наистина жизнена. Сближаването с Централна Европа може да доведе до това. Когато Западът отново е създал духа, а Изтокът не само вижда своя собствен дух, но може да вижда дори в търговеца и купувача представител на духовна философия на живота, тогава ориенталският човек вече няма да ни гледа с арогантност; той ще може да постигне разбирателство. Това е, което трябва да търсим, ако искаме да имаме надежди за обществото. Не можем да ги имаме изобщо, освен ако не осъзнаем какво трябва да изчезне.

В Централна Европа съществуваше дух, който провъзгласяваше, че всичко в крайна сметка се срива, но от руините изниква нов живот. Това е надежда, която ще осъзнаем само когато погледнем отвъд външните страни на обществото към неговата вътрешна същност. Но тогава трябва да спрем да се опитваме да поддържаме стария ред на всяка цена и вместо това да имаме смелостта да считаме за годни за консумация нещата, които трябва да бъдат съборени. Старата поговорка остава вярна: Нищо не може да се осъществи, ако първо не е хвърлено в земята като семе, за да може да се разпадне. Е, думата „разпад“ не е съвсем точна тук, но образът все още е валиден. Разпознавайки какво трябва да изоставим като разпаднало, трябва да се придвижим напред към нови импулси и към новия живот, който трябва да разцъфне от руините. Само по този начин можем да имаме социални надежди за бъдещето в тази епоха.

10. От монолитно към тройно единство

Когато преди около три години, по молба на група приятели, обезпокоени от социалните последици от Първата световна война, публикувах книгата си *„Тройната общност“*, непосредственият резултат, от моя гледна точка, беше дълбокото неразбиране, с което се сблъска отвсякъде. Това се дължеше на факта, че тя веднага беше класифицирана сред произведенията, които се опитваха, по повече или по-малко утопичен начин, да защитават институции, които техните създатели са си представяли като своеобразно средство срещу хаотичните социални условия, възникнали в хода на неотдавнашното развитие на човечеството. Книгата ми не беше *замислена* като призив за размисъл върху възможните институции, а като директен апел към човешката природа. Не можеше да бъде другояче, предвид основите на духовната наука, както ще стане ясно от целия тон на моите лекции досега.

В много случаи например, това, което включих единствено, за да илюстрирам централния аргумент, беше приемано за моя основна теза. За да демонстрирам как човечеството може да постигне социално мислене и чувство и социална воля, дадох като пример как може да се трансформира обращението на капитала, така че много хора вече да не го възприемат като потискащо, както често се случва в момента.

Трябваше да кажа едно-две неща за ценовия механизъм, стойността на труда и т.н. Всичко това само като илюстрация. Всеки, който се стреми да повлияе на човешкия живот като цяло, със сигурност трябва първо да се вслуша в него, за да извлече от него човешките средства за неговите отклонения, вместо да възхвалява няколко стереотипни формули и да препоръчва безразборното им прилагане.

За всеки, който е реагирал на социалния живот на Европа през последните тридесет или четиридесет години, не с някаква предубедена нагласа, а с отворен ум, е ясно преди всичко, че това, което е необходимо в социалната сфера днес, вече е предопределено в несъзнателната воля на човечеството в Европа. Навсякъде откриваме тези несъзнателни тенденции. Те вече съществуват в душите на хората и всичко, което е необходимо, е да ги изразим с думи.

Това ме накара да се предам на приятелите си и да напиша книгата, която споменах. Целта ми беше да се опитам, изхождайки от чувството за реалност, което – с цялата си скромност можем да кажем това – духовната наука внушава на човека, да наблюдавам какво се случва в Европа през последните години, под повърхността на събитията и институциите, сред всички слоеве и класи на обществото. Това, което исках да кажа, не беше: Мисля, че това или онова е правилно, а по-скоро: Това или онова е тайно желано от несъзнаваното и всичко, което е необходимо, е да осъзнаем посоката, в която човечеството наистина се опитва да върви. Причината за много от нашите социални злоупотреби днес е именно, че това несъзнателно движение противоречи отчасти на това, което

човечеството е изработило интелектуално и е въплътило в институции. Нашите институции всъщност противоречат на това, което хората днес желаят в дълбините на сърцата си.

Има и друга причина, поради която не вярвам, че днес има реален смисъл просто да се застъпва някаква конкретна утопична институция. В историческото развитие на човечеството в цивилизования свят сме навлезли във фаза, в която всяка преценка за взаимоотношенията между хората, колкото и проникателна да е, може да няма значение, освен ако хората не я приемат – освен ако не е нещо, към което самите те са подтикнати, макар и до голяма степен несъзнателно.

Ако искаме изобщо да размишляваме върху тези неща в днешно време, вярвам, че трябва да се съобразим с демократичното настроение, което се е появило в хода на човешката история и което сега съществува в дълбините на човешките души – демократичното чувство, че нещо е наистина ценно в социалната сфера само ако има за цел не да казва демократични неща, а да даде възможност на хората да изразяват собствените си мнения и да ги налагат. Следователно основната ми грижа беше да отговоря на въпроса: При какви условия хората наистина са в състояние да изразяват своите мнения и воля по социални въпроси?

Когато разглеждаме света около нас от социална гледна точка, не можем да не стигнем до заключението, че макар да е лесно да посочим много неща, които би трябвало да са различни, пречките пред промяната са безброй, така че това, което можем да знаем отлично и да сме напълно готови да приложим на практика, не може да бъде осъществено! Съществуват разлики в ранга и класата, както и пропасти между класите. Тези пропасти не могат да бъдат преодоляни просто с наличието на теория за това как да бъдат преодоляни; те произтичат от факта, че – както толкова много подчертах вчера – волята, която е истинският център на човешката природа, е замесена в начина, по който сме израснали в нашия ранг, класа или която и да е друга социална група. И отново, ако потърсите пречките, които напоследък, със сложните си икономически условия, са се наредили редом с предразсъдъците, чувствата и импулсите на класовото съзнание, ще ги намерите в самите икономически институции. Ние се раждаме в определени икономически институции и не можем да избягаме от тях. И съществува, бих казал, и трети вид пречка пред истинското социално сътрудничество между хората; Защото онези, които евентуално, като лидери, биха могли да упражнят това дълбоко влияние, за което говоря, имат други ограничения – ограничения, произтичащи от определени догматични учения и чувства за живота. Докато много хора не могат да избягат от икономическите ограничения и ограниченията на класата, много други не могат да се издигнат над своите концептуални и интелектуални ограничения. Всичко това е вече широко разпространено в живота и води до голямо объркване.

Ако обаче сега се опитаме да постигнем ясно разбиране на всичко, което през тези препятствия и пропасти е засегнало несъзнателните дълбини на човешките души

през последните десетилетия, ще осъзнаем, че всъщност същността на социалния проблем съвсем не се намира там, където обикновено се търси. Тя се крие във факта, че в неотдавнашното развитие на цивилизования човек, наред с технологиите, които толкова усложняват живота, се е зародила вяра във върховната сила на монолитната държава. Тази вяра ставаше все по-силна с напредването на деветнадесети век. Тя стана толкова силна и непоклонима, че никога не е била разклатена дори пред лицето на многобройните разрушителни присъди за организацията на обществото, до които са стигнали множества хора.

С тази догматична вяра, която по този начин обзема хората, е свързано и нещо друго. Чрез своята вяра хората се стремят да се придържат към твърдението, че обектът на тяхната вяра представлява един вид суверенно лекарство, което им позволява да решат коя е най-добрата политическа система, а също така – няма да кажа, да си измислят рай, но поне да вярват, че създават най-добрите възможни институции.

Това отношение обаче пропуска нещо, което се натрапва особено на онези, които гледат на живота реалистично, както беше наблюдавано тук през последните няколко дни. Всеки, който, само защото е принуден да приспособи идеите си към духовния свят, придобие истинско чувство за реалност, ще открие, че най-добрите институции, които могат да бъдат създадени за определен период, никога не остават валидни след този период и че това, което е вярно за естествения човешки организъм, е вярно и за социалния организъм.

Няма да играя скучната игра на аналогии, но като илюстрация бих искал да покажа какво *може* да се открие за обществото от изучаването на човешкия организъм.

Никога не можем да кажем, че човешкият организъм – или, впрочем, животното или растението – ще покаже само възходящо развитие. За да процъфтяват организмите и да развиват своите сили от себе си, те трябва също да са способни да стареят и да умират. Всеки, който изучава човешкия организъм подробно, установява, че това атрофиране се случва във всеки един момент. Силите на възход, растеж и съзряване присъстват непрекъснато; но също така присъстват и силите на разлагане. И човек им дължи много. За да преодолее напълно материализма, той трябва да насочи вниманието си именно към тези сили на разлагане в човешкия организъм. Той трябва да търси, навсякъде в човешкия организъм, точките, в които материята се разпада в резултат на процеса на организация. И ще открие, че развитието на духовния живот на човека е тясно свързано с разпадането на материята. Можем да разберем човешкия организъм само като възприемем, наред със силите на възхода, растежа и съзряването, непрестанния процес на разпад.

Дадох това просто като илюстрация, но то наистина *илюстрира* какво ще открие безпристрастният наблюдател и в социалния организъм. Вярно е, че социалният организъм не умира и дотолкова се различава от човешкия организъм; но той *се променя* и силите на напредък и упадък са присъщи на него. Можете да разберете

социалния организъм само когато знаете, че дори да приложите на практика най-мъдрите проекти и да установите в дадена област на социалния живот нещо, което е научено от условията такива, каквито са в действителност, след време то ще разкрие умиращи сили, сили на упадък, защото хората със своите индивидуални личности са активни в него. Това, което е правилно за дадена година, ще се е променило толкова много двадесет години по-късно, че вече ще съдържа семената на собствения си упадък. Вярно е, че подобни неща често се оценяват по абстрактен начин. Но в тази епоха на интелектуализма хората не отиват отвъд абстракциите, колкото и да се въобразяват за практични мислители. Така откриваме, че хората като цяло могат да признаят, че социалният организъм съдържа сили на разпад и упадък, че той винаги трябва да е в процес на трансформация и че силите на упадък винаги трябва да действат редом с конструктивните. И все пак, в момента, в който тези хора влияят на социалния ред чрез своите намерения и воля, те не осъзнават на практика това, което са признали на теория.

По този начин, в социалния ред, който е съществувал преди Първата световна война, можеше да се види, че винаги когато капитализмът е част от възходящо развитие, той води до известно удовлетворение дори за масите. Когато в който и да е отрасъл на живота капитализмът се разширява, заплатите се покачват.

Следователно, с напредването на процеса и способността на капитализма да функционира с нарастваща свобода, можеше да се види, че заплатите и възможностите за наемане на труд непрекъснато се покачват. Но по-малко се забелязваше, че това възходящо движение съдържа едновременно и други социални фактори, които се движат в паралелна посока и включват появата на сили на упадък. Така например, с повишаването на заплатите условията на живот биха били такива, че самото повишаване на заплатите постепенно биха създали ситуация, в която жизненият стандарт всъщност се повишава сравнително малко. Такива неща, разбира се, бяха забелязани, но не с живо и практично осъзнаване на участващите социални течения.

Следователно днес, когато сме на важен исторически етап, трябва да вземем предвид основите, а не повърхностните явления на социалния живот. И така сме доведени до отделните разклонения, които изграждат нашия социален живот. Един от тях е духовният живот на човечеството. Този духовен живот – макар че, разбира се, не можем да го разглеждаме изолирано от останалата част от социалния живот – има свои собствени детерминанти, които са свързани с човешките личности. Духовният живот черпи храна от човешките индивиди, активни във всеки период, и целият останал социален живот зависи от това. Помислете за промените, които са настъпили в много социални сфери, просто защото някой е направил някакво изобретение или откритие. Но когато се запитате: Как се е стигнало до това изобретение или откритие?, тогава трябва да погледнете в дълбините на човешките души. Виждате как те са претърпели определено развитие

и са били доведени до това да открият, така да се каже, в тишината на своите стаи, нещо, което впоследствие е трансформирало широки области на социалния живот. Запитайте се какво е значението за социалния живот като цяло на факта, че диференциалното и интегралното смятане е открито от Лайбниц. Ако от тази гледна точка разгледате реалистично влиянието на духовния живот върху социалния живот, ще видите, че тъй като духовният живот има свои собствени детерминанти, той представлява отделен клон на социалния живот като цяло.

Ако ни помолят да дефинираме неговото особено качество, бихме казали: Всичко, което наистина трябва да процъфтява в духовния живот на човечеството, трябва да извира от най-съкровената продуктивна сила на човека. И неизбежно откриваме, че елементите, които се развиват свободно в дълбините на човешката душа, са това, което е най-благоприятно за социалния живот като цяло.

Ние обаче сме засегнати и от друг фактор, който става все по-очевиден през последните десетилетия. Това е импулсът – впоследствие погълнат от вяра във всемогъществото на политическия живот – цивилизованото човечество, от дълбините на своето същество, да става все по-демократично. С други думи, в масите на човечеството присъстват стремежите всеки човек да има глас при определянето на човешките институции. Тази демократична тенденция може да ни е симпатична или несимпатична – това не е въпрос от първостепенно значение. Важното е, че тя се е доказала като реална сила в историята на съвременния човек. Но когато разглеждаме тази демократична тенденция, ние сме особено поразени, ако мисленето ни е реалистично, от начина, по който от вътрешен натиск, от духовния живот на Средна Европа, са се развили идеи, в най-благородните умове, за политическата общност на хората.

Не искам да твърдя, че днес все още трябва да отдаваме някаква специална стойност на „затворената търговска държава“, предложена от един от най-благородните германци. Трябва да обръщаме по-малко внимание на съдържанието на мисълта на Фихте, отколкото на неговата благородна цел. Бих искал обаче да подчертая появата в много популярна форма в края на XVIII и началото на XIX век на това, което можем да наречем търсене на понятия за *естественото* право. По това време някои видни и високоумни мъже се посвещават на въпроса: Какво е отношението на човека към човека? И каква е изобщо най-съкровената същност на човека, социално казано? Те вярват, че чрез правилно разбиране на човека ще могат да открият и какъв е законът за хората. Те наричат това „закон на разума“ или „естествено право“. Те вярват, че могат рационално да разберат кои са най-добрите правни институции, тези, при които хората могат най-добре да просперираат. Достатъчно е да погледнете трудовете на Ротек, за да видите как идеята за естественото право все още е функционирала за много писатели през първата половина на XIX век.

В противовес на това обаче, през първата половина на деветнадесети век в Европа се появява *историческата* школа по право. Тя е вдъхновена от убеждението, че не може да се определи законът сред хората чрез разсъждение.

И все пак тази историческа юридическа школа не успя да забележи какво всъщност прави всяко размишление върху рационален закон безплодно; те не успяха да видят, че под влиянието на епохата на интелектуализма, известна стерилност е нахлула в духовния живот на човечеството. Вместо това, противниците на естественото право заключиха, че хората не са компетентни да открият от душата си каквото и да било за правото и че следователно правото трябва да се изучава исторически. Трябва да се погледне, казваха те, историческото развитие на човека и да се види как от обичаите и инстинктивните взаимоотношения са произлезли правните системи.

Историческото изучаване на правото? Срещу подобно изследване независимият дух на Ницше се разбунтува в „*За употребата и злоупотребата с историята за живот*“. Той вярва, че ако винаги гледаме единствено на това, което е упражнявало човечеството исторически, не можем да бъдем продуктивни и да развиваме плодотворни идеи за настоящето; елементарните сили, които живеят в човека, трябва да се разбунтуват срещу историческия смисъл, за да може от тези сили да се развие конституция на социалните отношения.

През деветнадесети век, в разцвета на интелектуализма, сред водещите личности се разрази битка за истинските основи на правото. И това включваше и битка за основите на държавата. Поне така се смяташе по онова време. Защото държавата в крайна сметка не е нищо повече от сбора на отделните институции, в които се намират силите на закона. Фактът, че способността да се откриват основите на правото е била загубена, означаваше също, че вече не е възможно да се постигне яснота относно истинската природа на държавата. Ето защо откриваме – не само на теория, но и в реалния живот – че през деветнадесети век същността на държавата се превърна за безброй хора, включително масите, в проблем, който те трябваше да решат.

И все пак това се отнасяше по-специално, бих казал, за горните и по-съзнателни слоеве на цивилизованото човечество. Отдолу, описаната от мен демократична нагласа си проправяше път към повърхността. Нейният външен вид, ако бъде правилно разбран, ни кара да осмислим проблема за природата на закона по начин, който е много по-дълбок и много по-близък до реалността, отколкото е обичайно днес. Днес има много хора, които смятат за самоочевидно, че отвътре в индивида може по някакъв начин да се стигне до това какво всъщност е законът в дадена сфера. Вярно е, че съвременните юристи скоро губят от поглед основата, когато се опитват да го направят; и това, което откриват, когато философстват по този начин или дори си мислят, че разсъждават по практичен начин върху живота, е, че законът губи съдържанието си за тях и се превръща в празна форма. И тогава те

казват: На тази празна форма трябва да се даде съдържание; икономическият елемент трябва да се прелее в нея.

От една страна, следователно, съществува определено чувство за човешка безсилност да достигне до понятие или усещане за закон от самия себе си. От друга страна, ние непрекъснато се опитваме да изведем природата на закона от самия човек. И въпреки това демократичното отношение се противопоставя на всеки подобен опит. То казва, че няма такова нещо като общо абстрактно определение на закона; има само възможността членовете на дадена общност да постигнат разбирателство и да си кажат един на друг: „Ти искаш това от мен, аз искам онова от теб“ и че след това ще стигнат до някакво съгласие относно произтичащите от това отношения. Тук законът произтича изключително от реалността на това, което хората желаят един от друг. Следователно не може да съществува такова нещо като закон на разума; и „историческият закон“, който се е появил, винаги може да го направи отново, ако само намерим правилната основа за него. На тази основа хората могат да влязат във връзка, в която чрез взаимно разбирателство могат да развият реалистичен закон. „Искам да имам думата си, когато се създава закон“ - така казва демократичното отношение. Следователно, всеки, който желае да пише теоретично за природата на закона, не може да го измисли от себе си; той просто трябва да погледне закона, който се появява сред хората, и да го запише. И в естествените науки нашият възглед за феноменалния свят не ни позволява да изработваме законите на природата от главата си; ние позволяваме на нещата да ни говорят и да оформяме естествените закони съответно. Ние приемаме, че това, което се опитваме да обхванем в законите на природата, вече е създадено, но че това, което съществува в правната сфера, трябва да бъде създадено сред хората. Това е различен етап от живота. В тази сфера човекът стои в позицията на творец – но като социално същество, редом с други хора – за да може да се роди живот, който ще вдъхне смисъл на човешката еволюция в социалния ред. Това е именно демократичният дух.

Третото нещо, което се представя пред хората днес и изисква социална реорганизация, е сложният икономически модел, който се е развил напоследък и който не е нужно да описвам, тъй като е бил точно описан от много хора. Можем само да кажем: Този икономически модел със сигурност е резултат от фактори, съвсем различни от тези, които контролират другите две области на социалния организъм - духовния живот, където всичко плодотворно в социалния ред трябва да произтича от индивидуалната човешка личност (само творчеството на индивида може да направи правилния принос тук към социалния ред като цяло), и сферата на правото, където правото, а с него и политическият организъм, може да произтича само от разбирателство между хората. И двата фактора - единият, приложим към духовния живот, а другият към политическия и правния живот - отсъстват от икономическия живот.

В икономическия живот това, което може да се случи, не може да се определи от индивида. През деветнадесети век, когато интелектуализмът се радваше на такава популярност сред хората, можем да видим как различни важни хора – не казвам това иронично – хора от най-различни сфери на живота, изразяваха мнението си за едно или друго нещо – хора, които бяха добре позиционирани в икономическия живот и на чиято преценка човек би очаквал да се довери. Когато те изразеха мнение за нещо извън тяхната специалност, нещо, което засягаше законодателството, често се установяваше, че казаното от тях, например за практическия ефект от златния стандарт, е било значимо и разумно. Ако проследите какво се е случвало в различните икономически асоциации през периода, когато определени страни преминаваха към златния стандарт, ще се изумите от количеството здрав разум, което се е генерирало. Но когато отидете по-нататък и разгледате как са се развили нещата, които са били пророкувани след това, ще видите например, че някой много важен човек е смятал, че под влиянието на златния стандарт митническите бариери ще изчезнат! Случи се точно обратното! Факт е, че в икономическата сфера здравият разум, който може да помогне много в духовната сфера, не винаги е сигурен водач. Постепенно откривате, че що се отнася до икономическия живот, индивидът *изобщо* не може да стигне до валидни преценки. До преценки тук може да се стигне само колективно, чрез сътрудничеството на много хора от много различни сфери на живота. Това не е просто теория, а нещо, което ще трябва да се превърне в практическа мъдрост, че истински валидни преценки тук могат да възникнат само от съгласието на много гласове.

По този начин целият социален живот попада в три отделни области. В духовния живот, думата принадлежи на индивида. В демократичната сфера на правото, думата принадлежи на всички хора, тъй като тук е важно отношението човек към човек, основано на простата човечност – където всяко човешко същество може да изрази мнение. В сферата на икономическия живот не е възможно нито преценката на индивида, нито тази, която произтича от непросеяните преценки на всички хора. В тази сфера индивидът допринася за цялостното същество с експертни знания и опит в своята собствена област; и тогава, от асоциациите, може да се появи колективна преценка по правилния начин. Това е възможно само ако легитимните преценки на индивидите могат да се допират една до друга. За тази цел обаче асоциациите трябва да бъдат така устроени, че да съдържат възгледи, които *могат* да се допират и след това да произведат колективна преценка. – Следователно, целият социален живот попада в тези три области. Това не се извежда от някаква утопична идея, а от реалистично наблюдение на живота. В същото време обаче – и това трябва да се подчертава отново и отново – социалният организъм, малък или голям, съдържа в себе си, наред с градивните сили, и силите на упадък. По този начин всичко, което влагаме в социалния живот,

съдържа и свои собствени разрушителни сили. В социалния организъм е необходим постоянен лечебен процес.

Когато разглеждаме духовния живот от тази гледна точка, можем дори да кажем, въз основа на наблюденията, направени тук през последните няколко дни: в ориенталското общество животът на духа е бил универсално преобладаващ. Всички индивидуални явления – дори тези в политическия и икономическия живот – произлизат от импулсите на духовния живот, по начина, който описах. Ако сега разгледате функционирането на обществото, ще откриете, че за даден период – всеки период е различен – от живота на духа произтичат импулси, които информират социалните структури; икономическите асоциации възникват въз основа на идеи от духовния живот, а държавата основава институции от духовния живот. Но можете също да видите, че духовният живот има постоянна тенденция да развива сили на упадък или сили, от които могат да възникнат такива сили на упадък. Ако можехме да видим духовния живот в неговите всемогъщи разклонения, щяхме да осъзнаем как той постоянно подтиква хората да се разделят на рангове и класи. И ако изучите причините за мощното влияние на кастовата система в Ориента, ще откриете, че тя се разглежда като необходимо съпътстващо условие на факта, че обществото е възникнало от духовни импулси. Така виждаме, че Платон все още подчертава как в идеалната държава човечеството трябва да бъде разделено на класа на производителите, класа на учените и класа на воините – трябва да бъде разделено, тоест, на класи. Ако анализирате причините за това, ще откриете, че разликите в ранг и класа произтичат от градацията, която е имплицитно заложена във върховната сила на духовния живот. В рамките на класите отново се появява чувството за човешка личност, което ги възприема като вредни за социалната система. По този начин, в духовния живот винаги съществуват възможности за появата на пропасти между класи, рангове, дори касти. Сега се обръщаме към областта на политиката и именно тук трябва да търсим това, което наричам подчинение на труда в хода на човешкото развитие на единния социален организъм. Именно защото теокрацията, идваща от Азия, се е развила в политическа система, която сега е доминирана от правни концепции, възниква проблемът с труда. Доколкото всеки индивид е трябвало да постигне своите права, се е развило изискване трудът да бъде правилно интегриран в обществото. Но с прекратяването на връзките на правото с религията и все по-напред към демокрацията, в живота на хората все повече се е намесвал определен формализиран елемент на социалното мислене.

Всъщност правото се е развило от това, което един човек има да каже на друг. То не може да бъде изплетено от собствената способност за разсъждение на човек. И все пак от взаимното взаимодействие на човешките способности за разсъждение – ако мога така да се изразя – възниква истинският живот на правото. Следователно правото е склонно към логиката и формализираното мислене. Но човечеството, по

пътя си през вековете, преминава през фази на едностранчиво развитие. То е преминало през едностранчивата фаза, която наричаме теокрация, и по подобен начин по-късно преминава през тази, която наричаме държава. Когато това се случи, се култивира логическият елемент на социалния живот – елементът на размишленията. Помислете само колко човешко разсъждение е било изразходвано за правото в хода на историята!

Вследствие на това обаче човечеството се придвижва и към способността си за абстракция. Можете да усетите как човешкото мислене, под влияние на принципа на закона, става все по-абстрактно. Това, което човечеството придобива в една сфера, обаче, в определени периоди се разпростира върху целия човешки живот. По този начин, бих казал, дори религията, както посочих по-рано, е била абсорбирана от юридическия поток. Богът на Ориента, всеобщ законодател и дарител на благодат на хората, се е превърнал в Бог на съда. Всеобщият закон в космоса се е превърнал в всеобща справедливост. Виждаме това особено през Средновековието. В резултат на това обаче в навиците на мислене и чувстване на хората е била внесена един вид абстракция. Хората все повече се опитват да управляват живота си чрез абстракции.

По този начин абстракцията се разпростира върху религията и духовния живот, от една страна, и икономическия живот, от друга. Хората започват все повече да се доверяват на всемогъществото на държавата с нейната абстрактна административна и конституционна дейност. Все по-често хората смятат за прогресивно духовният живот, под формата на образование, да бъде напълно погълнат от сферата на държавата. Тук обаче той не може да избегне попадането в абстрактни отношения, каквито са свързани със закона. И икономическата дейност също се поглъща в нещо, което се смята за уместно, когато държавата е на власт. И по времето, когато се е формирала съвременната концепция за икономиката, е било общоприето мнението, че държавата трябва да бъде силата над всичко, която определя правилната организация на икономическата дейност. По този начин обаче ние подчиняваме другите клонове на живота на правилото на абстракцията. Самото това твърдение може да звучи абстрактно, но всъщност е реалистично. Нека демонстрирам това по отношение на образованието.

В нашата епоха, където здравият разум е толкова често срещан, хората могат да се обединят в комитет, за да разработят най-добрите педагогически процедури. Когато се срещнат по този начин и обсъдят как трябва да бъде организирано образованието и какво точно трябва да бъде обхванато от този или другия клас в учебния график, те – и казвам това без ирония – ще изработят първокласни неща. Убеден съм, че стига да са достатъчно разумни – а повечето хора в днешно време са – те ще изготвят идеални програми. Ние живеем – или поне живеехме, защото се прави известен опит да се избяга – в ерата на планирането. Със сигурност няма недостиг на програми, на ръководни принципи във всяка дадена област от живота!

Общество след общество се основава и изготвя своята програма: нещо трябва да се направи по един или друг начин. Нямам възражения срещу тези програми и всъщност съм убеден, че никой, който ги критикува, не би могъл да изготви по-добри. Но не това е въпросът. Това, което ние изработим, можем да го наложим на реалността; само че реалността тогава няма да е подходяща за живеене на хората. И това е, което наистина има значение.

И така, стигнахме до един вид задънена улица по отношение на програмите. Наскоро видяхме как, с най-добри и благородни намерения за развитието на човечеството, един човек изготви една от тези програми за целия цивилизован свят, в четиринадесет възхитителни точки. Тя беше разбита веднага щом влезе в контакт с реалността. От съдбата на четиринадесетте абстрактни точки на Уилсън – които бяха продукт на проникателни умове, но не бяха в съответствие с реалността, не бяха извлечени от самия живот – може да се научи огромно много.

В образованието и преподаването не програмите са важни, защото те в края на краищата са само продукт на политиката и закона. Можете, с най-добри намерения, да издадете директива, че това или онова трябва да се направи; в действителност обаче си имаме работа с екип, съставен от учители с определен набор от способности. Трябва да вземете предвид тези способности по жизненоважен начин. Не можете да реализирате програма. Може да се реализира само това, което произтича от индивидуалните личности на учителите. Трябва да имате чувство за тези личности. Ще трябва да решавате наново, всеки ден, от непосредствения живот на индивида, какво да се случи. Няма да можете да създадете цялостна програма: това си остава абстракция. Само от самия живот може да се създаде нещо. Нека си представим краен случай: по един или друг предмет има само учители с посредствени способности. Ако във време, когато са свободни от преподаване и нямат какво друго да правят, освен да мислят, тези учители разработват педагогически цели и издават правила, дори те несъмнено щяха да измислят нещо изключително разумно. Но самата преподаваща работа е съвсем друго нещо; Всичко, което има значение там, са техните способности като цялостни хора. Едно е да се съобразяваш с това, което произтича единствено от интелекта, а съвсем друго е да се съобразяваш със самия живот. Защото интелектът има свойството да се простира извън рамките; по същество той винаги се стреми да обхване безграничната природа на света. В реалния живот той трябва да остане инструмент в конкретна дейност.

Ако се замислим по-специално върху факта, че това, което се случва между човешките същества, когато те се изправят един срещу друг като равни, може да се превърне в закон, тогава трябва да кажем: Нещата, които човечеството развива, са правилни, когато са резултат от съвременната абстракция; защото така се чувстват хората. Хората установяват правни отношения помежду си, основани на определени абстрактни понятия за човека, и достигат до тези правни отношения

чрез обстоятелството, че стоят заедно на демократична основа. И все пак никога няма да е възможно по този начин да се създаде за цялото човечество нещо, което произтича директно от живота на индивида; а само това, което е общо за цялото човечество. С други думи: честно казано, от демократична основа не може да извире това, което би трябвало да извире от индивидуалността на човека в духовния живот.

Разбира се, трябва да осъзнаем, че вярата в преобладаването на закона и политиката е била исторически феномен и че е било исторически легитимно за съвременните държави, по времето, когато са възникнали, да поемат отговорността за училищата, тъй като е трябвало да ги отнемат от други власти, които вече не са ги управлявали правилно. Не бива да се опитваме да коригираме историята със задна дата. Но трябва също така ясно да осъзнаем, че през последните години се е развило движение за оформяне на живота на духа отново като нещо независимо, така че той да съдържа в себе си собствена социална структура и собствено управление; и също така, че това, което се случва в отделните класове, може да произтича от жизнения живот на учителя, а не от придържането към някаква регулация. Въпреки факта, че предаването на духовния живот, а с него и на училищата, на държавата се е разглеждало като стъпка напред, ние трябва да решим да обърнем тази тенденция. Само тогава ще бъде възможно свободната човешка личност да постигне изява в духовния живот, включително в сферата на образованието. Нито пък някой трябва да се страхува, че властта ще пострада в резултат на това! Където човешката личност упражнява продуктивно влияние, съответните индивиди копнеят за естествен авторитет. Можем да видим това в действие във Валдорфското училище. Там всеки е доволен, когато един или друг човек може да бъде негов авторитет, защото се нуждае от това, което индивидуалните таланти на този човек могат да предложат.

Тогава остава възможно политиката и правото да функционират на демократична основа.

И тук обаче факт е, че само поради склонността си към абстрактност, държавата съдържа в себе си зародиша на това, което по-късно ще се превърне в сили на упадък. Всеки, който изучава как, поради съществуването на тази тенденция, това, което хората правят в политическата и правната сфера, не може да не бъде все по-откъснато от каквото и да е конкретен интерес към определен аспект от живота, ще осъзнае също, че именно политическият живот осигурява основата за абстрактността, която става все по-очевидна във връзка с обращението на капитала. Образуването на капитал в днешно време е силно критикувано от масите. Но кампанията срещу него, каквато се води в момента, разкрива непознаване на истинското положение. Всеки, който иска да премахне капитала или капитализма, би трябвало да премахне съвременния икономически и социален живот като цяло, защото този социален живот не може да оцелее без разделението на труда, а това

от своя страна предполага образуването на капитал. В последно време това се демонстрира по-специално от факта, че голяма част от капитала е представена от средствата за производство. Същественият момент обаче е, че на първо място капитализмът е необходима характеристика на съвременния живот, докато от друга страна, именно когато се национализира, той води до отделяне на парите от конкретни дейности. През деветнадесети век това е доведено дотам, че сега това, което действително циркулира в социалния живот, е напълно отделено от конкретните дейности, както безкръвните идеи на мислител, който живее само в абстракции, са отделени от реалния живот. Икономическият елемент, който по този начин е отделен от конкретните дейности, са парите. Когато имам определена сума в джоба си, тази сума може да представлява всеки даден обект в икономиката или дори в духовния живот. Този елемент стои в същото отношение към конкретните дейности, както едно изцяло общо понятие към конкретните преживявания. Ето защо неизбежно възникват кризи в социалния ред.

Тези кризи са били обстойно изучавани. Теорията за кризите е важна например в марксизма. Грешката се състои в приписването на кризите на една-единствена верига от причини, докато всъщност те се дължат на две основни тенденции. Може да има твърде много капитал, в който случай излишъкът, който циркулира, поражда кризи. Може да се случи обаче и твърде малко капитал, което също води до кризи. Това са два различни вида кризи. Такива неща не се разглеждат обективно дори от политическите икономисти днес. Факт е, че в реалния свят едно и също явление може да има много разнообразни причини.

Следователно можем да видим, че както духовният живот е склонен да развива сили на упадък, произтичащи от различията в класа, ранга и кастата, така и животът, който се движи към абстракции – и с право – включва тенденция, от една страна, да развива конструктивните сили, които са част от легитимното формиране на капитал, но от друга страна, да поражда кризи, защото капитализмът води до абстрактна икономическа дейност, при която дадена капиталова сума може да се използва безразлично за една или друга цел.

Когато хората осъзнаят това, те стават социални реформатори и разработват нещо, предназначено да доведе до лек. Но сега се сблъскват с факта, че макар индивидът да оформя икономическия живот, като допринася със своя опит чрез подходящите асоциации, той не може *като отделен индивид* да определя формата на икономическия живот. Ето защо, когато отидем отвъд политическата, правната и духовната сфера, аз постулирах асоциацията като необходимост от икономическия живот.

В тази връзка бях поразен от факта, че когато говорех в Германия пред сравнително малка група работници за асоциациите, те ми казаха: Чували сме за много неща, но всъщност не знаем какво представляват асоциациите; всъщност не сме чували нищо за тях. Асоциацията не е организация, нито пък обединение. Тя възниква чрез

сливането на индивидите в икономиката. Индивидът не е нужно да приема нещо, раздавано от централен орган, а е в състояние да допринесе със знанията и способностите си в своята област. От сътрудничество, в което всеки дава най-доброто от себе си и където това, което се прави, произтича от съгласието на мнозина – само от такива асоциации произтича икономическият живот като цяло. Асоциации от този вид *ще* се създадат. Те със сигурност ще възникнат, не се съмнявам в това. На всеки, който ми каже, че това е утопия, отговорът ми е: Знам, че тези асоциации произтичат само от подсъзнателни сили в човека. Можем обаче да ги насърчаваме чрез разума и да ги накараме да възникнат по-бързо или можем да изчакаме, докато възникнат от необходимост. Те ще свържат помежду си тези, които се занимават с производство и търговия, и потребителите. Само производството, разпределението и потреблението ще имат някакво участие в тях. *Трудът* ще попада все повече под егидата на закона. По въпроса за труда хората трябва да постигнат разбирателство по демократичен начин. В резултат на това трудът ще бъде изолиран от единствената сила, която може да бъде ефективна в икономическия живот - тази, която е резултат от колективна преценка в асоциации, свързващи производители и потребители, заедно с дистрибутори. Следователно в сферата на икономическия живот – в асоциациите – само стоките ще играят роля. Това от своя страна ще има важно последствие: ние напълно ще престанем да имаме фиксирани представи за цената и стойността на дадена стока. Вместо това ще кажем: цената и стойността на дадена стока са нещо, което се променя в зависимост от обстоятелствата. Цената и стойността ще се определят от колективната преценка на асоциациите. Не мога да навлизам в това подробно тук; но можете да го проследите в книгата ми „*Тройната държава*“.

Опитвам се да очертая как, от нашите наблюдения, осъзнаваме, че социалният живот се разделя на три области, оформени от съвсем различни и различни фактори: духовен живот, правен и политически живот и икономически живот. В рамките на съвременното развитие на цивилизацията, тези три области постигат известна степен на независимост. Да се разбере тази независимост и постепенно да се разпредели на всяка област това, което ѝ принадлежи, така че те да могат да си сътрудничат по подходящ начин, е важната задача днес.

Хората са разсъждавали по много различни начини върху това тристранно разделение на социалния организъм. И когато моята „*Тройна държава*“ започна да привлича внимание тук-там, хората посочваха различни неща в нея, които вече бяха предсказани от по-ранни автори. Сега изобщо не искам да повдигам въпроса за приоритета. Важното не е дали даден индивид е открил нещо, а как то може да се утвърди в живота. Ако много хора го попаднат, един би бил само прекалено доволен. Трябва да се отбележи обаче едно нещо: когато Монтескьо във Франция очертава един вид тристранно разделение на социалния организъм, това е просто разделение. Той посочва, че трите части имат съвсем различни детерминанти и че

следователно трябва да ги държим отделно. Това не е смисълът на моята книга. Не се опитвам да разграничавам духовния живот, правния живот и икономическия живот по начина, по който бихте разграничили у човека нервната система, дихателната система и метаболитната система, ако едновременно с това искате да настоявате, че те са три системи, всяка *отделна* от другата. Само по себе си подобно разделение не води доникъде; Можете да напреднете само като видите как тези три различни системи функционират заедно и как най-добре се комбинират в едно цяло, като всяка действа при свои собствени условия. Същото важи и за социалния организъм. Когато знаем как да установим духовния живот, политическия и правния живот и икономическия живот при условията, които са присъщи на всяка от тях, и как да ги оставим да се отклоняват от присъщите си източници на сила, тогава ще последва и единството на социалния организъм. И тогава ще откриете, че във всяка от тези области се освобождават определени сили на упадък, но че те се противодействат чрез сътрудничество с други области. Това предполага не тристранно *разделение* на социалния организъм, както при Монтескьо, а тройно негово *артикулиране*, което все пак се обединява в единството на социалния организъм като цяло, поради факта, че в края на краищата всеки индивид принадлежи и към трите области. Човешката личност – и това е най-важното – обитава този триобразен социален организъм по такъв начин, че да обедини трите части.

Особено в светлината на казаното от мен, ние откриваме, че това, към което трябва да се стремим, не е разделение, а артикулация на социалния организъм, за да може да се постигне задоволително единство. И по-повърхностно погледнато, можете също да видите, че в продължение на повече от век човечеството в Европа е склонно да търси такава артикулация. Тя ще се осъществи, дори ако хората съзнателно не го желаят; несъзнателно те ще се държат така в икономическата, духовната, политическата и правната сфера, че тя ще се осъществи. Това се изисква от действителната еволюция на човечеството.

И можем също да посочим факта, че импулсите, които съответстват на тези три различни аспекта на живота, са навлезли в европейската цивилизация в определен момент под формата на три квинтесенциални идеала, три максими за социалния живот. В края на осемнадесети век в Западна Европа се разпространява искане за свобода, равенство и братство. Има ли някой, който разбира развитието, което се е случило в днешно време, който би отрекъл, че тези максими съдържат три квинтесенциални човешки идеала? От друга страна, трябва да се признае, че през деветнадесети век е имало много хора, които са се противопоставяли на мнението, че единен социален организъм или държава *може да* съществува, ако трябва да реализира тези три идеала едновременно. Няколко убедителни книги са написани, за да покажат, че свободата, равенството и братството не могат да бъдат напълно и едновременно комбинирани в рамките на държавата. И трябва да се признае, че

тези гениални аргументи предизвикват известен скептицизъм. В резултат на това хората отново се озовават лице в лице с противоречие, наложено от самия живот. И все пак, не е в природата на живота да се избягват противоречия; животът е противоречив във всяка точка. Той включва многократно помирение на възникващите противоречия. Именно в разпространението и помирението на противоречията се състои животът. Следователно е абсолютно правилно трите велики идеала за свобода, равенство и братство да бъдат изтъкнати. Тъй като обаче през деветнадесети век и чак до наше време се е вярвало, че всичко трябва да бъде централизирано организирано, хората са се отклонили от релси. Те не са успели да осъзнаят, че няма значение да се спори за начина, по който се използват средствата за производство, как се развива капитализмът и т.н. Важното е да се даде възможност на хората да подредят социалната си система в съответствие с най-съкровениите импулси на своето същество. И във връзка с това трябва да кажем: Трябва да разберем по жизненоважен начин как свободата трябва да функционира в духовния живот, като свободно и продуктивно развитие на личността; как равенството трябва да функционира в политическата и правната сфера, където всички, съвместно и по демократичен начин, трябва да развиват това, което се дължи на всеки индивид; и как братството трябва да функционира в асоциациите, както ги нарекохме. Само като гледаме на живота по този начин, го виждаме в истинската му перспектива.

Когато правим това обаче, осъзнаваме, че теоретичното убеждение, че е възможно и трите идеала да се приспособят еднакво в монолитната държава, е довело до противоречие в живота. Трите идеала за свобода, равенство и братство могат да бъдат разбрани по жизненоважен начин само когато осъзнаем, че свободата трябва да преобладава в духовния живот, равенството в политическата и правната сфера, а братството в икономическата сфера. И това не по сантиментален начин, а по начин, който води до социални системи, в които хората могат да изпитат човешкото си достойнство и човешката си стойност. Ако разберем, че единният организъм може да се създаде само когато от свободата духът се развива по продуктивен начин, когато равенството функционира в политическата и правната сфера, а братството в икономическата, в асоциациите, тогава ще се издигнем над най-тежките социални дилеми на настоящето.

Защото човек постига духовен живот, който е вкоренен в истината, само от това, което може свободно да извира от него като индивид; и тази истина може да се прояви само ако извира директно от човешките сърца. Демократичната тенденция няма да се успокои, докато не установи равенство в политическата и правната сфера. Това може да се постигне чрез рационални процеси; ако не, се излагаме на революции. А в икономическата област братството трябва да съществува в асоциациите.

Когато това се случи, законът – който се основава на човешки взаимоотношения, в които подобното се среща с подобно – ще бъде жизненоважен закон. Всеки друг вид закон се превръща в конвенция. Истинският закон трябва да произтича от срещата на хората, в противен случай той се превръща в конвенция.

И истинското братство може да открие начин на живот само ако това произтича от самите икономически условия, чрез посредничеството на асоциациите; в противен случай сътрудничеството на хората в рамките на групите ще установи не начин на живот, а рутинно съществуване, каквото почти неизменно се случва в днешно време.

Едва когато се научим да възприемаме хаотичния характер на социалните условия, произтичащи от преобладаването на лозунги вместо истина в духовната сфера, на конвенции вместо закон в политическата и правната сфера и на рутина вместо начин на живот в икономическата сфера, ще видим проблема ясно. И тогава ще следваме единствения път, който предлага правилен подход към социалния проблем.

Хората може би ще бъдат доста шокирани, когато открият, че няма да подхожда към социалния проблем по начина, по който мнозина смятат, че трябва да се подходи. Това, което казвам сега обаче, се основава единствено на това, което може да се научи от самата реалност с помощта на духовната наука, която е навсякъде ориентирана към реалността. И се оказва, че фундаменталните въпроси на социалния живот днес са следните:

Как можем, чрез правилно артикулиране на социалния организъм, да преминем от твърде разпространената крилата дума (която се използва от човешката личност, когато нейният творчески дух е подчинен на друг) към истината, от конвенцията към закона и от рутинното съществуване към реалния начин на живот?

Само когато осъзнаем, че за създаването на свобода, равенство и братство е необходим троен социален организъм, ще разберем правилно социалния проблем. Тогава ще можем да свържем правилно настоящето с осемнадесети век. И тогава Средна Европа ще може, чрез своя духовен живот, да отговори на западноевропейското искане за свобода, равенство, братство: свобода в духовния живот, равенство в политическия и правния живот и братство в икономическия живот.

Това ще означава много за решаването на социалния проблем и ще можем да си изградим някаква представа как трите сфери в социалния организъм могат да си сътрудничат, чрез свобода, равенство и братство, в нашето възстановяване от хаотичната ситуация – духовна, правна и икономическа – в която се намираме днес.

Краят.

